T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOVYET TÜRK HALKLARININ LATİN HARFLERİNE GEÇİŞİNİN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

KORAL DURMUŞ
1168205105

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi ÜLKÜ ÇALIŞKAN

EDİRNE 2019

Tezin Adı: Sovyet Türk Halklarının Latin Harflerine Geçişinin Türkiye'deki Yansımaları

Hazırlayan: Koral DURMUŞ

ÖZET

Türkler uzun yıllar boyunca Göktürk ve Uygur alfabesini kullandıktan sonra İslam dinini kabul edip Arap harflerine geçtiler. Yaklaşık on asır kullandıkları Arap Alfabesi'nin Türk diline uygun olmadığı zamanla anlaşıldı ve XIX. yüzyıldan itibaren Arap harflerinin ıslahı ve değiştirilmesi tartışmaları yaşandı.

Ruslar, Çarlık döneminden itibaren Türk halklarının dilini, dinini ve kültürünü değiştirmek suretiyle Ruslaştırmayı amaçladı. Çarlık hükümetinin yerine geçen Sovyetler Birliği'nde de bu politika devam ettirildi. Sovyetler Birliği'nde bu politika "Sovyetleştirme" ya da "Sovyet İnsanı (Homo Sovieticus) Yaratma" olarak adlandırıldı. Sovyet hükümeti iktidara geldikten sonra Türklerin medeni milletler seviyesine ulaşmasını desteklemek bahanesiyle Türklerin Latin harflerine geçişini destekledi. Asıl amaçları Türkleri önce Arap harflerinden koparmak daha sonra da zamanla Kiril harflerine geçmesini sağlamaktı.

Rusya Türkleri de kendisine yaratılan bu özgür ortamdan yararlanarak 1920'li yıllardan itibaren Latin harflerine geçiş çalışmaları yaptılar. 1926'da düzenlenen I. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan sonra ise kademeli olarak Latin harflerine geçtiler. Rusya Türkleri'nin Latin harflerine geçmesi Türkiye'de büyük yankı yarattı. Türkiye Cumhuriyeti de Mustafa Kemal önderliğinde 1929 yılında Latin harflerine geçiş yaptı. 1935 yılından itibaren Rusya Türkleri'nin tamamı Sovyet hükümeti tarafından Kiril Alfabesi'ne geçirildi.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Sovyetler Birliği milliyetler politikası, I. Bakü Türkoloji Kurultayı, Latin Alfabesi, Sovyetleştirme.

Name of Thesis: Reflections of Transition of the Soviet Turkish Nations to Latin Letters in Turkey

Prepared by: Koral DURMUŞ

ABSTRACT

Turks used the Göktürk and Uygur alphabet for many years, accepted the religion of Islam and used to the Arabic letters. The Turks understood that the Arabic alphabet, which they used for nearly ten centuries, was not in eligibility with the Turkish language.

The Russians aimed to change the language, religion and culture of the Turkish people from the time of the Tsardom period and to Russianize them. This policy was continued in the Soviet Union, which replaced the tsarist government. In the Soviet Union, this policy was called “Sovietization” or “create a Soviet person (Homo Sovieticus)”. After the Soviet government came to power, the Turks supported the transition of the Turks to Latin letters under the pretext of reaching the level of civilized nations. Their main purpose was to break the Turks first from the Arabic letters and then to make them move to Cyrillic letters.

The Russian Turks made use of this free environment and from the 1920s onwards, they worked for the transition to Latin letters. After the first Baku Turkology Congress held in 1926, they gradually progressed to Latin letters. To accept Russian Turks's as Latin letters it had a big impact in Turkey. Republic of Turkey, under the leadership of Mustafa Kemal made the transition to the Latin alphabet in 1929. Russia Turks were transition to the Cyrillic alphabet from 1935 by the Soviet government.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, alphabet change, Soviet Union nationalism policy, I. Baku Turkology Congress, Latin Alphabet, Sovietization**.**

ÖNSÖZ

Türk halkları İslam dinine geçinceye kadar Göktürk ve Uygur alfabelerini kullandılar. İslam dinine geçtikten sonra ise Arap harflerine geçiş yaptılar. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Arap harflerinin Türk dili için yeterli olup olmadığı hem Rusya Türkleri hem de Osmanlı Türkleri tarafından tartışıldı. Çünkü Türk halkları arasında okuma yazma oranının düşük olması, Arap harflerinin Türk dilinin seslerine karşılık gelememesi ve bu yüzden yeni harfler ile kurallar yaratılması gibi durumlar bu tartışmanın çıkmasının başlıca sebebini oluşturdu. Bazı kişiler için Arap harfleri gayet yeterliydi ve bir değişim yapılmasına gerek yoktu. Arap harflerinin yetersizliğinin farkında olan ancak harflerin korunmasını isteyen kişiler ıslah önerisinde bulundu. Ancak bazı kişiler, ıslahın yeterli olmayacağını ve çağın koşullarına ayak uydurarak batılı devletlerin ekseriyetle kullandıkları Latin harflerinin Türk diline en uygun harfler olduğunu savunuyordu. Diğer taraftan ise Ruslar gerek çarlık döneminde olsun gerekse Sovyetler Birliği döneminde olsun bünyesinde yaşayan Türklerin, Ruslaştırılması veya Sovyetleştirilmesi için Kiril harflerine geçmesini istemekteydi. Bu gelişmelerin ışığında Türk halkları XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ortalarına kadar bir asırlık zaman dilimi içerisinde alfabe değişimi konusunda çok hareketli bir dönem geçirdi.

Türkiye'de Rusya Türkleri'nin Latin harflerine geçişi konusunda yapılmış çalışmalar kısıtlıdır. Konuya ilişkin birkaç araştırma eserinin yanı sıra akademik alanda Şöle İsayeva tarafından yazılan "*1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Türk İnkılâbına Tesirleri*"[1] adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin alfabe değişikliğine etkilerinin saptanması, Türkiye'nin gözünden Rusya Türkleri'nin Latin harflerine geçişinin incelenmesi ve Türkiye'de bulunan Türkistanlı muhacir aydınların çıkardıkları dergiler vasıtasıyla alfabe değişimine gösterdikleri tepkilerin anlaşılması adına bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

[1] Şöle İsayeva, *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Türk İnkılâbına Tesirleri,* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Bu çalışmanın amacı, Türk halklarının on asırdan fazla bir süredir kullandıkları Arap harflerini hangi nedenlerle bırakarak Latin harflerine geçiş kararı aldıklarını; bu kararın alınması sırasında yaşanan tartışmaları; Sovyet Türk halklarının Latin harflerine geçişinin ardından Türkiye'de ne gibi sonuçları olduğunu; Türkistan'dan Türkiye'ye gelerek bağımsızlık davaları için mücadele eden Türk aydınların yaşanan alfabe değişimine verdikleri tepkilerin; Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin topraklarında yaşayan Türk halklarının alfabesini değiştirmek için uyguladıkları çalışmaların aydınlığa kavuşturulması ve anlaşılı bir şekilde sunulmasıdır.

Çalışmada çözüme kavuşturulmaya çalışılan sorunlar, Rus Çarlığı döneminde Türk halklarına yönelik uygulanan alfabe değişikliği politikaları ile başlamaktadır. Birinci bölümde, öncelikle Lenin ve Stalin'in milliyetler politikaları ve alfabe değişikliği hakkındaki düşünceleri incelenerek bunun Türk halklarının gerçekleştirdiği alfabe değişikliğine etkileri olup olmadığına bakılmıştır. Arap harfleri ile Latin harfleri mukayese edilerek neden böyle bir değişiklik yapılmak istendiğine ulaşılmak istenmiştir. 1926 yılında gerçekleştirilen I. Bakü Türkoloji Kurultayı'na giden süreç ve kurultayda yaşanan gelişmeler incelenerek kurultayın Latin harflerine geçişe etkileri belirlenmek istenmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nde basında ve mecliste yer alan gelişmeler incelenerek Türk halkının Latin harflerine geçilmesine yönelik verdiği tepkiler saptanılmaya çalışılmıştır. 1926 yılında gerçekleştirilen I. Bakü Türkoloji Kurultayı'na giden Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcilerinin kurultay öncesi ve sonrasındaki faaliyetleri ve kurultay sonrası Türk basınına yansıyan gelişmeler incelenerek kurultayın Türkiye üzerinde tesirlerine ulaşılmak istenmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen Türk harf inkılabı incelenerek her iki inkılabın birbiri üzerinde bir tesiri olup olmadığına ve Türk harf inkılabının, Türk-Sovyet ilişkilerine bir yansıması olup olmadığına ulaşılmak istenmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nde muhacir olarak yaşayan Türkistanlı aydınların Türkiye'de yayınlanan ve/veya yayınladıkları yayınlar

incelenerek bu aydınların Türk halklarının Latin Alfabesi'ne geçmesine yönelik hangi fikirlere sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. SSCB'nin başında bulunan J. Stalin'in iktidara geçiş süreci incelenerek sürecin Sovyet Türk halklarının Latin harflerinden Rus Kiril harflerine geçirilmesindeki etkileri belirlenmek istenilmiştir.

Çalışmada adı geçen kişilerin daha iyi anlaşılması için dipnotlarda tanıtıcı açıklamalara yer verilmiştir. Araştırma konusunda temel materyal olarak T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), TBMM Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM), Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Taksim Atatürk Kitaplığı ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde (TTK) yer alan kaynaklar, araştırma eserleri, gazeteler, dergiler ve makalele kullanılmıştır. ATASE arşivine araştırma için başvuru yapılmış ancak araştırma için ATASE tarafından izin verilmediği için giriş yapılamamıştır. T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi'nde konuyla alakalı olarak bir belgeye rastlanılamamıştır. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Kütüphanesi'ne (IRCICA) ise tezin hazırlanış sürecinde restorasyonda olduğu için bakılamamıştır. Ayrıca aynı dönemde yayın yapan *Takvim-i Vekayi* ve *Tercüman-ı Hakikat* (1878-1921) gibi gazeteler de taranmış olup konuya ilişkin bulgu bulunamadığından tez içerisinde herhangi bir şekilde yararlanılamamıştır. *Yeni Türkistan* dergisinin 1928 yılında Mayıs-Haziran-Temmuz ayı için yayımlanan 10-11-12. birleşik sayısına ilave olarak verilen bülteninde yer alan Ahmet Zeki Velidi Togan'ın yazdığı "*Türk Dünyasında Alfabe Meselesi"* adlı yazıya tarafımca ulaşılamamıştır. Gazete ve dergilerde yer alan tarihler Rumi tarih olarak ve miladi tarih olarak verilmiştir.

Çalışmanın gerçekleştirildiği zaman zarfında şahsıma karşı desteğini esirgemeyen, akademik kariyerime başlamama vesilen olan ve bu konuyu çalışmama izin veren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi ÜLKÜ ÇALIŞKAN'a teşekkür ediyorum. Lisans hayatımda derslerime giren ve şahsıma karşı manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi BÜLENT ATALAY'a; araştırmalarım sırasında benimle beraber seyahat ederek yanımda bulunan değerli arkadaşım ÇAĞATAY BERAT LAME'ye; bazı Rusça ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılan terimleri okuyup

anlamamda desteğini sunan değerli arkadaşım GÜNEL ALİYEVA'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca hayatımın her anında her türlü desteği bana sağlayan anneme, babama ve ablama teşekkür etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

A. Kaynakların Değerlendirilmesi 1

B. XIX. – XX. Yüzyıllarda Rusya Türklerinde Yaşanan Alfabe Değişiklikleri 8

1. SOVYET TÜRK HALKLARININ LATİN ALFABESİNE GEÇMESİ 19

1.1. Lenin'in Milliyetler Politikası 19

1.1.1. 1917 Şubat Devrimi'ne Kadar Olan Süreçte İzlediği Milliyetler Politikası 19

1.1.2. Devrim Sonrası Süreçte İzlediği Milliyetler Politikası 25

1.2. Stalin'in Milliyetler Politikası 27

1.2.1. 1922 Yılına Kadar İzlediği Milliyetler Politikası 28

1.2.2. 1922 Yılından İtibaren Şekillendirdiği Milliyetler Politikası 31

1.3. Sovyetleştirme Politikaları ve Alfabenin Sovyetleştirmedeki Yeri 33

1.4. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı 43

1.4.1. Arap Alfabesine Karşılık Latin Alfabesinin Desteklenmesinin Nedenleri 44

1.4.2. 1917-1926 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler 47

1.4.3. Kurultay ve Yaşanan Tartışmalar 53

1.4.4. Kurultayı Müteakip Süreçte Yaşanan Gelişmeler 58

2. TÜRK HARF İNKILABI VE RUSYA TÜRKLERİNİN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞİNE TÜRKİYE'NİN BAKIŞI 61

2.1. Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar 61

2.2. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Türk Heyeti 66

2.3. Kurultay Sonrası Türkiye Basınında Yaşanan Gelişmeler 71

2.4. Türk Harf Devrimi 74

2.4.1. Atatürk'ün Latin Harfleri ile İlgili Görüşleri 75

2.4.2. Devrimin Gerçekleştirilmesi 78

2.5. Türkiye–SSCB İlişkileri ve Harf Devrimi'nin İlişkilere Yansıması 82

3. MUHACİR TÜRKİSTANLI AYDINLARIN LATİN ALFABESİNE TEPKİLERİ VE RUSYA TÜRKLERİNİN KİRİL ALFABESİNE GEÇİRİLMESİ 88

3.1. Muhaceretteki Türk Aydınlarının Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri 88

3.1.1. Yeni Kafkasya Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar 88

3.1.2. Azeri Türk Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar 96

3.1.3. Odlu Yurt Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar 102

3.1.4. Türk Yurdu Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar 102

3.1.5. Yeni Türkistan Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar 106

3.2. Sovyet Türk Halklarının Kiril Alfabesine Geçirilmesi 107

SONUÇ 115

BİBLİYOGRAFYA 119

DİZİN 134

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
haz.	Hazırlayan
IKKI	Komintern Yürütme
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MIK	Müvəqqəti İnqilab Komitəsi
OGPU	Ortak Devlet Siyasi İdaresi
pp.	Paper Page
RSDİP	Rus Sosyal Demokratik İşçi Partisi

s.	Sayfa
S.	Sayı
Sovhoz	Sovetskaye Hozyaistvo
SSCB	Sovyet Sosyalist Soyvetler Birliği
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve diğerleri
Vol.	Volume
VTSKNA	Yeni Alfabe'nin Sovyet Merkez Komitesi

GİRİŞ

A. Kaynakların Değerlendirilmesi

Türk halklarının Latin harflerine geçiş sürecini çalışmak isteyen tarihçiler hem Tütkiye'de hem de Türkiye dışında birçok kaynağa ulaşabilir. Latin harflerinin kabul süreci hakkında çalışacak olan tarihçilerin Rus Çarlığı'nın ve Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasına hakim olması, Rusya Müslümanlarının 19. yüzyıl sonrası alfabe hakkında yaptığı çalışmalara, Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan yayın ve basın organlarına, meclis görüşmelerine hakim olmak gerekmektedir. Kaynaklar arasında yer alan steno kayıtlarının bazılarının sansüre uğradığına denk gelebilmekteyiz. Bibliyografya tasnif edildiğinde, arşiv belgeleri, meclis görüşemeleri, kurultay tutanakları, dergi ve gazetelerde yer alan haberler ve makaleler, anı ve hatıratlar, araştırma eserleri yer almaktadır.

Arşiv çalışması için İstanbul'da yer alan T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Ankara'da yer alan T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde izin verildiği şekilde online katalog taramaları yapılmıştır. T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde konuyla alakalı olarak Türkçe ve Rusça kaynaklara rastlanmıştır. Türkçe eserler Arap harfleriyle yazılmış Osmanlı Türkçesi olarak yer almaktadır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan arşiv belgeleri tarafımca okunup incelenmiştir. Tezle alakalı gördüğüm 30-18-1-1. Fon 17. Kutu 91. Gömlek 9[2]. sıra numaralı arşiv belgesi tezin ikinci bölümünde yer alan "Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Yer Alan Türk Heyeti" başlıklı bölümde kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası hakkında fikir sahibi olmak için parti ile Lenin ve Stalin gibi liderlerin takip ettiği yolu anlamak gereklidir. Bu kişilerin fikirleri anlaşıldığı taktirde Latin harflerine geçiş hareketinin neden ilk önce Türkistan sahasında gerçekleştirildiği anlaşılabilir. Ayrıca Sovyetlerin bu konuda destekçi

[2] Bakü'de yapılacak olan Türkiyat Kongresi'ne Üniversite Profesörlerinden Köprülüzade Fuad ve Hüseyinzade Ali'nin Katılmalarına İzin Verilmesi*, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,* (14.02.1926), Yer: 30-18-1-1 / 17 - 91 – 9.

olmalarının sebeplerine de ulaşılabilir. Lenin ve Stalin'in düşünceleri ve yazdığı makaleler için Türkçe'ye çevrilmiş kaynaklar incelenmiştir[3].

Türk halklarının Arap harflerinden Latin harflerine geçiş süreci hakkında da birçok orjinal kaynak mevcuttur. Rusya Türkleri'nin Latin harflerine geçiş için yaptığı çalışmalar ve girişimler ayrıntılarıyla incelenmiş ve tezde anlatılmıştır. Öncelikli olarak I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili olarak steno kayıtlarını Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu ve Prof. Dr. Mustafa Öner orjinalinden derleyerek *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar*[4] adı ile yayımlamıştır. Eserle beraber olarak kurultay görüntülerinin de yer aldığı bir CD verilmektedir. Eserde kurultay öncesi vaziyet ve kurultayda yaşanan tartışmalar yer almaktadır. Bununla beraber kurultaya katılan Alman Türkolog Theodor Menzel'in kurultaydan sonra yayınlamış olduğu *1926 Bakü I. Türkoloji Kongresi* [5] adlı kitap Prof. Dr. Selçuk Ünlü tarafından çevrilip, yayımlamıştır. Eserde Menzel, kurultay öncesi, kurultayda sırasında ve kurultay sonrasında yaşanan gelişmeleri aktarmıştır. Eserde Sovyet Türk halklarının haricinde Türkiye Cumhuriyeti'nin de Latin harflerine bakışı konusunda ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. Kurultayın toplanması için çalışma heyetinde yer halan Halid Said Hocayev'in çalışmaları sırasında hatırat olarak kaleme aldığı *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*[6] adlı eser Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı tarafından aslından Türkçeye çevrilmiştir. Eserde Azerbaycan'da yer alan Yeni Elifba Komitesi'nin çalışmalarını ve I. Bakü Türkoloji Kurultayı'na giden süreç hakkında oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca hatıratta kurultaya katılan Türkiye heyeti ile geçen konuşmalar da yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan alfabe tartışmaları için öncelikli olarak Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergilere bakmak gereklidir. Dönemin düşünürleri Latin ve Arap harfleri konusunda üçe bölünmüşlerdi. Bir kısım Latin harflerinin

---

[3] Bkz: V. İ. Lenin, *Ulusal Politika ve Proleter Enternasyonalizm Sorunları*, İnter Yayınları, İstanbul 2000; Joseph Stalin, *Marksizm ve Dil,* Kor Kitap, İstanbul 2017. vd.

[4] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar,* Çev. Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008.

[5] Theodor Menzel, *1926 I. Bakü Türkoloji Kongresi,* Çev. Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, Konya 2017.

[6] Halid Said Hocayev, *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım,* Çev. Mustafa Toker, Ufuk Deniz Aşçı, TDK, Ankara 2006.

getirilmesini savunurken, bir kısım Arap harflerinin ıslah değilmesini diğer bir kısım ise harflerin olduğu gibi kalmasını savunmaktaydı. Kendi savundukları fikirleri ise dönemin gazeteleri ve dergilerinde yazdıkları yazılarla dile getirmekteydiler. Konuyla alakalı olarak iktidara yakınlığıyla bilinen *Cumhuriyet* gazetesi 1924-1940 yılları arasında taranmış ve ilgili makaleler tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir. Dönemin önemli gazetelerinden birisi olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi faaliyette bulunduğu 1920 yılından *Ulus* adını aldığı 1934 yılına kadar taranmıştır ve ilgili makaleler tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir. 1908 yılında kurulan *Tanin* gazetesi 1912 yılında kapatılmıştı. Hüseyin Cahit, sürgüne gönderildiği Malta'dan 1922 yılında dönmüş ve gazeteyi önce *Renin,* daha sonra ise *Tanin* adıyla tekrar çıkarmıştır[7]. *Tanin* gazetesi 1922-1925 yılları arasında taranarak ilgili makaleler tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir. 1894'ten itibaren yayımlanan *İkdam* gazetesi zaman zaman muhalif tavır takınması nedeniyle II. Abdülhamid tarafından birkaç kez kapatılmıştı. II. Meşrutiyet'ten itibaren *Yeni İkdam* ve *İktiham* adıyla yayınlanan gazete 1912'den itibaren *İkdam* adını alarak 1928 yılı sonuna kadar yayın hayatını sürdürdü[8]. *İkdam* gazetesi tarafımca 1912'den yayın hayatının sonlandığı 1928 yılı sonuna kadar taranmış ve ilgili makalelere tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir. Dönemin önemli edebiyatçılarını bir arada toplayan *Servet-i Fünûn* dergisi 1891-1944 yılları arasında yayın yapmıştır. 1914-1917 arasında günlük gazete olarak da yayınlanan *Servet-i Fünün,* Latin harflerinin kabulü ile *Servet-i Fünûn-Uyanış* adıyla yayın hayatına devam etti[9]. *Servet-i Fünûn* 1914-1940 yılları arasında taranarak ilgili makaleler tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir. Bu gazetelerin haricinde *Resimli Gazete, Hayat* ve *Vatan* gibi gazeteler taranarak konuyla ilgili makalelere tezin ikinci bölümünde yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir.

---

[7] Nahir Yüksel, "Tanin (1922-1925)"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.95, Bahar 2007, s.1-4.
[8] Nesimi Yazıcı, "İkdam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 24-25.
[9] İsmail Parlatır, "Servet-i Fünûn", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 36, İstanbul 2009, s. 573-575.

Gazete ve dergilerin haricinde dönemin siyasilerinin fikirlerine ve beyanlarına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. *TBMM Zabıt Cerideleri*'nden ve hatıratlar aracılığıyla ulaşabileceğimiz bu görüşmeler için İSAM, TTK Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane gibi kütüphanelerimizden ve TBMM'nin resmi internet sitesi olan www.tbmm.gov.tr adresi üzerinden tutanaklara erişilebilmektedir. Tarafımca 1920'den 1939'a kadar tutanaklar incelenmiş olup alfabe meselesi ile ilgili olarak Cilt 6. Devre 2. Celse 1'de yer alan meclis görüşmeleri tezin tezin ikinci bölümüne yer alan "Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar" adlı bölüme eklenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Rusya Türkleri'ne yaptıkları baskılar sonucunda ülkelerini terketmek zorunda kalan Türkistanlı aydınların ilk duraklarından birisi Türkiye olmuştur. Türkistanlı aydınlar, Türkiye'de çıkardıkları dergiler aracılığıyla fikirlerini yaymaya çalıştılar. Bu konuda en önde gelen isimlerden belki de birincisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Resulzade'dir. Türkiye'ye geldiği 1922 yılından itibaren *Yeni Kafkasya, Azeri Türk ve Odlu Yurt* gibi dergilerin çıkarılmasında rol oynadı ve yazılar yazdı. Resulzade gibi Azerbaycan'ın önde gelen kişiliklerinden Mirza Bala ile Ayaz İshaki ve Başkurtlu ünlü Türk tarihçisi Ahmet Zeki Velidi Togan gibi isimler Türkiye'ye muhaceret etmiş ve fikirlerini Türkiye'de çıkarttıları yayınlar aracılığıyla yaymaya çalışmışlardır.

Mehmet Emin Resulzade'nin dört ayrı eserinin bir araya getirilerek *Bolşeviklerin Şerq Siyaseti*[10] adıyla basılan eserde, Mehmet Emin Resulzade'nin yaşadığı dönemde Bolşeviklerin iç ve dış siyasetinden ve Azerbaycan milli mücadelesi hakkındaki faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Eser Bakü'de bulunan Sabah Neşriyatı tarafından 1994 senesinde yayımlanmıştır. Eser Mehmet Emin Resulzade'nin yaşadığı dönemi kendi kaleminden bizzat anlatan dört eseri ihtiva ettiği için kaynak değeri görmektedir. Azerbaycan Türkçesi ile yazılan eser 1920'li yılların siyasi, iktisadi ve kültürel hayatına dair aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

[10] Mehmed Emin Resulzade, *Bolşeviklerin Şerq Siyaseti,* Sabah Neşriyat, Bakü 1994.

Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'ye geldikten sonra ilk işlerinden birisi *Yeni Kafkasya* [11] dergisini çıkarmak oldu. İlk sayısı 26 Eylül 1923'de "*Milli Azerbaycan Hareketi'nin yayın organı"* olarak çıkan dergi on beş günde bir nüsha yayımladı. Sovyetler Birliği baskısı altında yaşayan Türk halklarına dair haberleri ve davaları paylaşan dergi toplamda 95 nüsha olarak yayımlandı. Dergide Abdullah Battal (Taymas), Ahmet Zeki Velidi, Ayaz İshaki, Hüseyin Cavit, Mirza Bala, Mehmet Emin Resulzade, Mustafa Çokayoğlu ve Sadri Maksudi gibi önemli aydınlar yazılar yazdı. Dergi Sovyetler Birliği'nin baskıları sonucunda 1 Ekim 1927 tarihinde yayımlanan son sayısıyla yayın hayatını sonlandırdı. Derginin tüm nüshaları taranmış olup 2. 3. ve 4. senesinde alfabe değişikliğine dair yazılara rastlanmış ve tezin üçüncü bölümünde yer alan "Yeni Kafkasya Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar" adlı bölümde kullanılmıştır[12].

Yeni Kafkasya dergisinin kapanmasından sonra 1928-1931 yılları arasında *Azeri Türk* dergisi yayımlanmaya başladı. Mehmet Emin Resulzade'nin başyazarlığını üstlendiği dergi on beş günde bir nüsha olarak yayımlandı. Derginin ilk sayısı 1 Şubat 1928 tarihinde yayımlandı. Dergide yayımlanan yazılar özellikle Azerbaycan'da yaşanan problemler üzerinde durmaktadır. Türkiye'nin 1929'da Latin harflerini kullanmaya başlamasıyla dergi de Latin harfleriyle çıkmaya başladı. Ancak Mehmet Emin Resulzade bu tarihten sonra dergide herhangi bir yazı yayımlamadı. Mehmet Emin Resulzade'nin haricinde Mehmet Sadık Ahunzade ve Mirza Bala gibi isimler de dergide düşencelerini paylaşanlar arasındadır. Mehmet Emin Resulzade'den sonra dergi yönetiminin başına geçen Mahmet Sadık Ahunzade zamanında derginin yayımlanmasında sorunlar yaşanır. Toplam 32 sayı yayımlanan dergi 1931 yılında son sayısını yayımlayarak yayın hayatına son verdi. Derginin tüm nüshaları taranmış olup 1. senesinde alfabe değişikliğine dair yazılara rastlanmış ve tezin üçüncü bölümünde yer alan "Azeri Türk Dergisinde Alfabe ile İlgili Yazılar" adlı bölümde kullanılmıştır[13].

---

[11] *Yeni Kafkasya* dergisi Prof. Dr. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz ve Yılmaz Özkaya tarafından Arap harflerinden Latin harflerine çevrilerek yayımlanmıştır. Bkz: Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, *Yeni Kafkasya 4 Cilt,* TEAS Press, İstanbul 2018.

[12] Mehmet Emin Resulzade, "Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetiyle", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 10, s. 3-6.

[13] "Latin Hurufuyla İlk Mecmua", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı 3, s. 14.

Mehmet Sadık ile problem yaşayan aydınlar *Odlu Yurt* adlı bir dergi yayımladı. Bu dergi Mehmet Emin Resulzade önderliğinde neşredilen son dergidir. İlk sayısı 1 Mart 1929'da yayınlanan derginin son sayısı ise Temmuz-Ağustos 1931 tarihinde yayınlandı. Dergide ekseriyetle Azerbaycan'da yaşanan Sovyet baskısına dair haberler yer aldı. Derginin tüm nüshaları taranmış olup alfabe meselesi ile ilgili sadece Mirza Bala'nın yazdığı "Yeni Türk Alfabesi ve Bolşevik Matbuatı"[14] adlı yazıya rastlanmış ve tezin üçüncü bölümünde yer alan "Odlu Yurt Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar" adlı bölümde kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği baskısından kaçan bir diğer Türkistanlı aydın Hokand Muhtariyeti Reisi Mustafa Çokayoğlu'dur. Ahmet Zeki Velidi Togan ile Mustafa Çokayoğlu 1924 yılında kuruldukları eski adıyla "*Orta Asya Milli Avami Cemiyetleri İttihadı"* ya da değişen adıyla "*Türkistan Azadlık Cemiyeti"*nin merkezini 1927 yılında Berlin'den İstanbul'a taşıdı. Türkiye Türkçesi'nde Azadlık kelimesi olmadığı için cemiyetin adı "*Türkistan Milli Birliği"* oldu. Birlik yayın organı olarak "*Yeni Türkistan"* dergisini yayımlamıştır. İlk sayısı 5 Haziran 1927'de çıkan dergi her ay bir nüsha yayımlandı. Dergide Sovyet baskısı altında yaşayan tüm Türk halklarının problemleri ve bu halklara dair haberler yer aldı. Derginin ilk on altı sayısı Arap harfleriyle yazılırken 1929'dan sonra Türkiye'nin Latin harflerine geçmesiyle beraber yayımlanan yirmi üç sayısı Latin harfleriyle yazıldı. Dergide Mustafa Çokayoğlu, Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu, Abdülkadir İnan ve Abdulvahap Oktay gibi yazarlar yazılar yazdı. Sovyetlerin, Türkiye'de yaşayan muhacir aydınlara yönelik saldırıları sonrası dergi bakanlar kurulu kararıyla 1931 yılında yayın hayatına son verdi. Derginin tüm nüshaları taranmış olup alfabe meselesi ile ilgili sadece K. Özbek N. mahlaslı bir muhabirin "Yeni Özbek Alfabesi[15]" başlıklı haberine rastlanmış ve tezin üçüncü bölümünde yer alan "Yeni Türkistan Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar" adlı bölümde kullanılmıştır.

[14] Mirza Bala, "Yeni Türk Alfabesi ve Bolşevik Matbuatı", *Odlu Yurt,* Mart 1929, s. 9-10
[15] K. Özbek N., "Yeni Özbek Alfabesi", *Yeni Türkistan,* S. 14, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1930, s. 16.

Bu dergilerin haricinde Türkistanlı aydınlar 1911'den beri Türk Yurdu Cemiyeti tarafından yayımlanan *Türk Yurdu* adlı dergide de fikirlerini beyan ettiler. İlk sayısı 24 Kasım 1911'de çıkan dergi on beş günde bir nüsha olarak yayımlandı. Derginin amacı Türkçülük fikri altında toplanan yazarları bir arada toplamak ve fikirlerini yaymaktı. Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Ali Canip, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Veled Çelebi, Necip Âsım, Mehmet Fuat Köprülü, Sadri Maksudi, Ahmet Zeki Velidi Togan, Halide Edip, Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı ve diğer birçok aydın dergide yazılarını yayımlamıştır. Dergide felsefe, sosyoloji, arkeoloji, etnografya, mimarlık, ilâhiyat, Türkiyat, tarih, hukuk, iktisat, psikoloji, tıp, eğitim, dil, edebiyat, sanat, siyaset, sağlık ve spor gibi alanlarda yazılar yer alır. Dergi halen günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir. Derginin tüm nüshaları taranmış olup Türkistanlı aydınlara ait Zeki Velidi Togan[16] ve Ayaz İshaki[17]'ye ait iki makaleye rastlanmış ve tezin üçüncü bölümünde yer alan "Türk Yurdu Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar" adlı bölümde kullanılmıştır.

Çalışmada çok değerli araştırma eserlerinden faydalanışmıştır. Lenin ve Stalin'in milliyetler politikasının anlaşılması konusunda E. H. Carr'ın *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*[18], Helene Carrere D'encausse'un *Lenin*[19], Ahat Andican'ın yazdığı *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*[20], Baymirza Hayit'in yazdığı *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*[21], Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemarcier Quelquejay'ın yazdığı *Islam in the Soviet Union*[22], Olivier Roy'un yazdığı *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*[23] gibi araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Rusya Türkleri'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harflerine geçiş süreci hakkında Bilal Niyazi Şimşir'in yazmış olduğu *Türk Yazı*

[16] Zeki Velidi, "Türklerde Hars Buhranı", *Türk Yurdu,* C. 4, S. 24, Kanunievvel 1926, 506.
[17] Ayaz İshaki, "Arap ve Lâtin Elifbalarını Mukayese", *Türk Yurdu*¸C. 3, S. 16, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1926, s. 422-423.
[18] Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* Yordam Kitap, İstanbul 2015.
[19] Helene Carrere D'encausse, *Lenin*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.
[20] Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. Doğan Kitap, İstanbul 2009.
[21] Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
[22] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemarcier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union,* Pall Mall Press, London 1967.
[23] Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi,* Metis Yayınları, İstanbul 2016.

Devrimi[24] adlı eser ve Ahmet Tacemen'in yazmış olduğu *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerini Değiştirmeleri: 1769-1940*[25] adlı eserden faydalanılmıştır.

B. XIX. – XX. Yüzyıllarda Rusya Türklerinde Yaşanan Alfabe Değişiklikleri

Türkler asırlar boyunca birçok alfabe kullandı. 19. yüzyıldan itibaren ise gerek Rus Çarlığının Ruslaştırma politikaları gerekse Türk aydınların halkları refaha ulaştırma ve batının modern ilmine ortak etme çabaları neticesinde alfabe değişikliği tartışmaları yoğunlaştı. Rusya yöneticileri açısından ilk uygulama II. Katerina döneminde uygulandı. Rus hakimiyeti altında yaşayan Çuvaş Türklerine yönelik asimile politikası dahilinde, 1769 yılında Rus alfabesi örnek alınarak bir Çuvaş alfabesi oluşturuldu ve Çuvaş dili grameri yazıldı. 1784 yılında Kazan'da açılan okullarda Rus diliyle eğitim verildi ve Rus alfabesi ile yazılan eserler okutuldu. 1785 yılında Nijegorod ve Alatar episkoposu Damaskin, Rus harfleriyle yazılan bir Türkçe sözlük yayınladı. Çuvaşlara uygulanan asimilasyon 1804, 1836 ve 1858 yıllarında yenilendi. 1873'de İ. Ya. Yakovlev tarafından ıslah edilip devam ettirildi[26].

XIX. yüzyılda Rus Türkolog ve Ortodoks misyoner Nikolay İlminskiy[27] Türkleri ve Müslümanları önce Hristiyanlaştırmak ardından da Ruslaştırmak için çalışmalar sürdürdü. İlminskiy'nin tam olarak amacı bölgedeki Müslüman unsurları Ortodokslaştırmaktı. Ruslaştırma ise doğacak olan din değişiminin doğal bir sonucu olacaktı[28]. Böylelikle Panislamizme son verilecek ve Ruslar amacına ulaşacaktı.

---

[24] Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* TTK, Ankara 2008

[25] Ahmet Tacemen, *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerini Değiştirmeleri: 1769-1940,* Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994

[26] Tacemen, *a.g.e.*, s. 11-24.

[27] Nikolay İvanoviç İlminskiy, 1822 yılında Penza'da doğmuştur. Penza Diyanet okulundan mezun olduktan sonra 1846'da Kazan Dini Akademisi'ni başarıyla bitirip Müslümanlık karşıtı bölüm başkanı olarak çalışmaya başlamıştır. Burada Tatar Türkçesi ve Arap Dili dersleri vermiştir. 1847 yılında çıkan Rusça dışındaki dillerle de ibadet edilebilmesine dair kanunun ardından Tercüme Komitesi Başkanlığı'na seçilmiş ve Hristiyanlıkla ilgili kitapları Tatar Türkçesine aktarmıştır. 1858'den sonra dikkatini Kazaklar üzerine yoğunlaştırmıştır. 1872 Kazan Öğretmenlik Okulu'nun başkanı olmuş ve misyonerlik faaliyetlerini buradan yürütmüştür. 1891 yılında Kazan'da hayatını kaybetmiştir. Bkz. İlyas Topsakal, "Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İlminskiy ve Sistemi 1860-1917", *Tarih Dergisi,* S. 51, İstanbul 2011, s. 47-71.

[28] Roy, *a.g.e.*, s. 92.

İlminskiy, Müslümanları daha çabuk Ruslaştırmak için Arap alfabesinin ortadan kaldırılmasını amaçladı[29]. İlminskiy, halkların seçtikleri dine göre alfabe seçtiğinin farkındaydı.[30]. İlminskiy, Arap harflerini kullanarak her Türk halkı için ayrı bir alfabe düzenlemek istedi. Bunun sonucuna göre, onları birbirinden ayırmayı daha sonra ise onları Ruslaştırmayı amaçladı. Her halkın kendi dilini kullanması için bu dilleri eğitim için yasal hale getirdi. Diğer taraftan ise aracı dilleri kırmayı amaçladı. Tatar Türkçesi, Tataristan'da ulusal dil olarak desteklenirken, Kazakistan'da yasak hale geldi; Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan'da yasal halde iken, Kuzey Kafkasya'da ise yasaklandı. Böylece onları milletleştirip ana dilinde okuma yazma hakkı tanıdı. Aynı zamanda onları ayrıştırarak dinsel ve kültürel bütünlüklerini bozmayı amaçladı[31]. Özellikle Tatarların, İslamın Rus coğrafyasında yayılmasına ön planda olduğunu tespit eden İlminskiy, bunun önlenmesi için Tatar coğrafyasında yaşayan ve dinî bakımdan yeterli bilgiye sahip olmayan Kreşenleri [32], Ortodokslaştırıp Ruslaştırmak için mücadele etti[33].

İlminskiy, Rus misyonerliğinin amacına ulaşamamasının iki ana sebebi olduğunu tespit etti. Bunların ilkini, misyonerlerin Türk ve Müslüman kavimlerin dillerini ve adetlerini bilmemeleri olarak tanımladı. İkinci olarak ise, gayriruslara yönelik baskı politikası izlenmesi sebebiyle bu kavimlerin Ruslardan nefret ettiğini belirledi. 1849 yılında görev amacıyla Çistopol ve Spask kazalarına yaptığı gezi sırasında Tatarcanın iki varyantının olduğunu ve kendilerinin yaptığı tercümeleri yalnızca Tatar mollaların okuduğunu ve halka ulaşmadığını fark etti. Halka ulaşmak için halkın konuştuğu Tatarcayı öğrenmenin zorunlu olduğunu anladı [34]. Kazan Akademisi komisyon üyesi olduğu 1850 yılında Türkiye, Mısır ve Şam'a 3 yıllık bir gezi yaptı ve burada İslam bilgisi ile Arapça ve Farsça bilgisini arttırdı. Buradan

[29] Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri,* s. 105.
[30] İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009, s. 334.
[31] Roy, *a.g.e.*, s. 92-93.
[32] Rus baskısı veya diğer etkenler yüzünden Müslümanlığı terkedip Hristiyan olan Tatarlara verilen ad. Rusça "vaftiz edilmiş" veya "vaftizli" anlamına gelmektedir. Bkz. Durmuş Arık, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini İnanışları", *AÜİFD,* S. I, Ankara 2006, s. 67-86.
[33] Topsakal, *a.g.e.,* s. 334.
[34] Topsakal, *a.g.m.,* s. 52.

döndüğünde misyonerliğin yanlış yapıldığını anladı. Döndükten sonra on yıl boyunca Hıristiyan eserlerini önce Arap harfli Tatar diline çevirdi. Tatar yurdunda Kreşenlerin Arap harfleriyle ve Tatar Türkçesiyle yazılmış olan İncil'i halkın anlamadığını tespit etti. Halkın Arapça ile Farsça terimlere yabancı olduğunu ve sadece Müslüman din adamlarının bu literatüre hakim olduğunu anladı[35]. Bunun üzerine 1856 yılında Kiril harfleri ile Tatar Türkçesi yazma fikri düşüncesine kapıldı. 1862 yılında bu yolla yazdığı "*Alfabe"* isimli eseri yayımladı[36].

Asıl amacı Müslüman Tatarları Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak olan İlminskiy, istihbarat görevlisi olarak bir süreliğine Kazak[37] coğrafyasına gitti. Burada bulunduğu süre boyunca onları Ortodokslaştırmak için çalışmalarda bulundu. İlminskiy burada onların arasında çadırlarda yaşadı ve dillerini öğrendi. Yakın arkadaşlarından olan P. S. Savalev'e bu konu hakkında şunları yazdı: "*Ben size bir sırrımı söyleyeceğim. Bugünlerde Tatarları eskisi gibi sevmiyorum. Artık bütün kalbimle Kazaklara yönelmeye başladım. Bundan sonra benim kıblem Kazan değil Ural olacak*"[38]. Bu sözü söylemesinin ana sebebi Kazakların, Tatarlara göre daha az dindar olmaları ve bundan dolayı bu coğrafyada misyonerlik faaliyetlerinin daha fazla etkili olacağını düşünmesiydi[39]. Burada kaldığı süre boyunca edindiği tecrübeler, İlminskiy'nin misyonerlik faaliyetlerini geliştirmesi ve halka daha kolay tesir etmenin yollarını öğrenmesi için faydalı oldu. Bu bölgede V. V. Grigoriy de açtığı okullarla

---

[35] Topsakal, *a.g.e., s. 333.*

[36] *A.g.e., s. 333; Roy, a.g.e.,* s.92-93.

[37] Ruslar 1920li yılların ortalarına kadar Kırgızlar ile Kazakları birbirinden ayırt edebilmek için Kazaklara Kırgız, Kırgızlara ise Kara Kırgız demişlerdir. Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1925 yılında Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1936 yılında ise Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını alırken diğer yandan 1920 yılında kurulan Kara Kırgız Özel Oblast'ı, 1926 yılında Kara Kırgız Otonom Cumhuriyeti, 1936 yılında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırılmıştır. Buradan itibaren günümüz kullanımında olduğu gibi Kazaklar, Kazak olarak; Kırgızlar, Kırgız olarak nitelendirilencektir. Bkz. Füsun Kara, "Formation of Kyrgyz Soviet State (Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6 Issue 2, February 2013, pp. 1749-1767; *Çağdaş Türk Dünyası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2014, s. 104-142.

[38] Ekrem Ayan, *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü Ibıray Altınsarin,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 65-66.

[39] Ekrem Ayan, "The Effects Of Ibıray Altınsarin And Nikolay İvanoviç İlminski On Kazak Educatıon System", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Vol. 3/7, Fall 2008, s. 125-135.

İlminskiy için rol model oldu. Bu okullarda Kazakça ve Rusça eğitim verilirdi ve Kazakça aracılığıyla çocuklara Rus dili öğretilirdi[40].

1861 yılında Kazan'a döndükten sonra burada eserler yayımladı. "*Kırgız (Kazak) Şivesinin İncelenmesi ve Materyaller"* adlı Kazak Türkçesinin öğrenilmesiyle ilgili olan ilk kitap ve ilk Kazakça-Rusça Sözlüğü yazdı. Aralarında kaldığı süre müddetince Kazak, Kırgız ve Tatar lehçelerini iyice öğrendi. Daha sonra Rus harfleriyle düzenlediği alfabelerde bunların arasındaki ayrımı iyi bir şekilde oluşturdu. Her birinin ayrı millete dönüşmesi için mücadele etti. Burada Kazak çocuklarına Rus dilini öğreten okullar açtı[41]. 1867 yılında yazdığı raporda, Kazakların, Tatarların İslam diliyle eğitildiğini ve onların bundan kurtarılması için Rus alfabesiyle yazılan Kazakça ile ders verilmesinin zorunlu olduğunu söyledi[42].

Kazan'da, 3 Eylül 1864 tarihinde, Kazan Kreşen Tatar Okulu'nu açtı. Bu okul İlminskiy'nin kendi adını taşıyan sisteminin tohumlarının atılacağı okul oldu. Okulun başında yakın arkadaşı Kreşen bir Tatar olan Timofeyev vardı. Timofeyev sayesinde okulun öğrenci ve ailelerine sağladığı kolaylıklar ile eğitimin ana dilde verilmesi gibi etkenler Kreşenlerin okula olan ilgisini arttırdı. Okulun gittikçe artan başarısının ardından İlminskiy, yayılması amacıyla çalışmalar yaptı. 1865 yılında Timofeyev'in köyü olan Niiforov'da ve yine aynı yıl Arnyaş köyünde birer şube açtı. 1867'de Kazan ilinde Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyeti'nin kuruluşunda aktif rol oynadı ve bu cemiyetin faaliyetleri ile sistemini tüm İtil coğrafyasına yayma imkanı buldu. Cemiyetin amacı, İlminskiy sistemini destekleyerek misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesini sağlamak, İlminskiy okullarına maddî ve lojistik destek sağlamak ve bu okullardan örnek alınarak başka misyonerlik okulları açılmasını sağlamaktı[43]. 1872'de İlminskiy, kendi sisteminin ana unsurları olan ana dilde eğitim ve bu eğitimi verebilecek öğretmenleri yetiştirilmesi için kendisinin kurduğu ve müdürlüğünü yaptığı Kazan Öğretmen Okulu ile sistemini nihai aşamaya getirdi[44]. Açtığı bu

[40] Topsakal, *a.g.m.,* s. 55.
[41] Topsakal, *a.g.e*., 336; Roy, *a.g.e.,* s. 92.
[42] Ayan, *a.g.e.,* s. 44-69.
[43] Topsakal, *a.g.m.,* s. 63-66.
[44] Topsakal, *a.g.e.,* s. 309.

okullarda elli yılda altı bin öğrenci yetiştirildi[45]. Bu öğrenciler arasından ondan etkilenen ve devam ettiren kişiler de çıktı. Aslında amacının halkı aydınlatmak olduğunu söyledi. Kiril harfleri ile oluşturduğu alfabeler ile öğrencilere kendi dillerinde eğitim verdi. Ancak aynı zamanda bu halkların dilini ve dinini değiştirip asimile olmasını sağladı[46].

Kazak coğrafyasında ise Ibıray Altınsarın, İlminskiy'nin kurduğu okulların destekçisi oldu ve Kazaklar arasında Rus dili ve alfabesini yaymaya çalıştı. Altınsarın ve İlminskiy, 1859 yılında Orenburg'ta tanıştı. 1879 yılında "*Kazaklara Rusçayı Öğretmenin Temel Amacı"* isimli eseri yazdı. Bu eser Kazak çocuklarına Rus dilini öğretmek amacıyla yazılan ilk eserdir. Altınsarın, Rus-Kazak ilkokulunda beş yıl boyunca ders verdi. Burada öğrencilere hangi teknikler uygulanırsa daha kolay Rusça öğrenebilecekleri konusunda tecrübe kazandı. Daha sonra bahsedilen kitabı yazdı. Amacını ise Rus okullarına giren Kazak çocuklarının buralarda zorluk yaşamaması için olduğunu söyledi. Altınsarın'ın Kazakları aydınlığa çıkarma isteği ve milliyetçi kişiliğinden yararlanan Ruslar, ona her türlü imkanı sağladı. Böylece kendi emelleri çerçevesinde Rus Kiril alfabesinin, Kazaklar arasında yayılmasını sağladılar[47].

Altınsarın, eğitim ve kültürel alanda Rusların imkanlarının Kazaklardan daha fazla olduğu için gençlerin Rus okullarında yetiştirilmesinin yanında oldu. Aynı zamanda Kazakların, uzun süreden beri Arap harfleri kullanarak yazdığını, dualarını Arapça ve Tatarca ettiğini, çocukların dinî bilgilerini ne olursa olsun Arap harfleri ve Tatar Türkçesiyle alması gerektiğini savundu. İzlediği bu yol ise İlminskiy ile Rusların, Kazakları Ortodokslaştırma planlarını dolaylı yoldan aksattı. Onun amacı, Kazak çocuklarının sağlam eğitim alması ve Kazakların cahil kalmasının önüne geçmekti. Bu

[45] İlminskiy döneminde veya daha sonra yaşayıp onun sisteminden etkilenen kişiler için bkz. Mehmet Açа, "Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hrıstiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri", *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı,* S. 55, Kasım-Aralık 2013, s. 1464-1477.
[46] Fatih Yapıcı, "Sovyet Dönemi Dil Politikaları", *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya,* Çevrebilim, İstanbul 2018, s. 293.
[47] Ayan, *a.g.e.,* s. 42-70

amaç çerçevesinde Rus eğitim sistemini uygularken, ideolojisinden ise halkını uzak tuttu[48].

İlminskiy metodu uzun bir müddetçe Ruslar tarafından, Türk halklarına karşı, asilimasyon ve Hristiyanlaştırma amacıyla uygulandı. Ruslar, topraklarında yaşayan Müslüman ve Türk halklarının dahilde ve hariçte yaşayan Müslümanlar ile birleşme olasılığını önlemek istedi. Bunun için Türk halklarının aralarındaki farkları ön plana çıkardı ve onları ayrı ayrı milletler olarak gösterdi. Böylece aralarındaki ihtilafları çoğaltmayı amaçladı[49].

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Rusların izlediği asimilasyon ile Ortodokslaştırma politikalarının haricinde Türk halklarının geri kalmışlığının farkında olan ve bunun sebebini ise kullanılan Arap alfabesinin yetersizliğine bağlayan Türk aydınları ortaya çıkmaya başladı. Azerbaycan'da Mirza Fethali Ahundov, Mehemmedağa Şahtantinski ve Mirza Rıza Han gibi aydınlar Türk halklarının Latin Alfabesine geçmesini savunurken, Kırım'da yaşayan İsmail Gaspıralı ise ortak bir Türk dili yaratılmasını savundu. Gaspıralı bunun Arap Alfabesinin ıslah edilmesiyle gerçekleştirilmesi gerektiğini düşündü.

Türk halkları arasında geçmiş dönemlerde Arap harflerinin yetersizliği konusu defalarca gündeme geldi. Ancak Arap harflerinin yerine yeni bir alfabeye geçiş yapma fikri ilk kez Azerbaycan'ın münevver şahsiyetlerinden birisi olan Mirza Fethali Ahundov tarafından ortaya atıldı. Ahundov'un esas amacı Türk birliğini sağlamak ve Türk halklarının cehaletten kurtularak, gelişmesiydi. Bu uğurda çalışmalar yaptı ve eserler yazdı[50]. Ahundov'un aklındaki ilk düşünce Arap harflerinin ıslah edilmesiydi. 1857 yılında bu yolda yaptığı çalışmaları bir broşür bastırarak halka empoze etmeye ve fikirlerini geniş alanlara yaymaya çalıştı. Ahundov, Arap harflerinin tıpkı Latin harflerinin yazıldığı gibi her harfin birbirinden ayrı olarak yazılmasını amaçladı.

[48] Ayan, *a.g.m.,* s. 132-133.
[49] Roy, *a.g.e.,* s. 89-90.
[50] Alaaddin Uca, "Mirza Fethali Ahundzade'nin Türk Dünyasına Hizmetleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 17, Erzurum 2001, s. 365.

Böylece okumada meydana gelen zorlukların giderileceğini düşündü[51]. Ahundov fikirlerini tüm Türk dünyasına yaymak için İstanbul'a giderek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk halkları üzerindeki gücünden yararlanmak istedi. 1863 yılında İstanbul'a gelen Ahundov, dönemin sadrazamı Fuad Paşa ile görüştü. Bu görüşmede hazırladığı ıslahat projesini sadrazama takdim etti[52]. Ahundov'un projesi "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*"ye sevk olundu. Proje, düzenlenen iki toplantıyla tartışıldı. Birinci toplantıya Ahundov'un kendisi de dahil oldu. Ancak ikinci toplantıya katılmasına izin verilmedi[53]. Toplantılardan önce cemiyet üyeleri sözlü olarak Ahundov'a proje hakkında olumlu yorumlar yaptı[54]. Yapılan ilk toplantıda Ahundov, halihazırda kullanılan alfabenin okunmasının güç olduğunu ve bu nedenle ıslahın şart olduğunu eğer ki harflerin ayrı ayrı yazıldığı sisteme geçilirse metinlerin daha kolay okunacağını beyan etti. Yapılan ikinci toplantıda ise harflerin ıslahatına gerek olup olmadığına ve Ahundov'un ıslahat projesinin uygulanıp uygulanamayacağına dair tartışmalar gerçekleşti. Bu toplantı sonucunda harflerin ıslahına gerek olduğuna karar verildi. Ancak Ahundov'un projesi dönemin şartlarında uygulanamayacağı gerekçesiyle reddedildi[55]. Ahundov gerçekleştirdiği çalışmalardan dolayı bir takdirname ve Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildi[56]. Ayrıca Ahundov yeni imla ile 1863 yılında "*Yusuf Şah"* adlı bir hikayeyi kaleme aldı[57]. Cemiyet ise ıslah kararı alınmasına rağmen bunu uygulamadı. Sadece 1863-64 yılında *Cemiyet-i Tedrisiye*'de öğrencilere harekeli basılan kitaplar okutuldu[58].

Ahundov yaşamış olduğu hayal kırıklığından olacaktır ki ülkesine geri döndükten sonra ıslah yerine yeni harflere geçiş için çalışmalara başladı. Seçtiği harf

---

[51] M. Şakir Ülkütaşir, *Atatürk ve Harf Devrimi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 17.
[52] Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 2.
[53] Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten*, C. XVII, S. 66, Ankara 1953, s. 225-26.
[54] Ülkütaşir, *a.g.e.,* s. 19.
[55] Tansel, *a.g.m.,* s. 225-26.
[56] Ülkütaşir, *a.g.e.,* s. 19,
[57] Ümit Özgür Demirci, "Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)", *Türk Yurdu Dergisi,* C. 31, S. 287, Ankara 2011, s. 225.
[58] Tansel, *a.g.m.,* s. 225-260.

ise Avrupalı devletlerin kullandığı Latin Harfleri idi[59]. Bu yönde yaptığı çalışmalar neticesinde 1871'de tekrar İstanbul'a gelip dönemin Sadrazamı Ali Paşa ile görüştü. Ancak bu sefer de çalışmaları reddedildi.[60] Ahundov'un bu çalışmaları gelecekte yapılacak olan çalışmalar için bir milat oldu ve örnek alınarak takip edildi. Kendisinden sonra gelen reformcular anılarında ve düzenlenen kongrelerde sürekli Ahundov'un giriştiği reform hareketinin önemine dikkat çektiler ve çalışmalarından faydalandılar[61].

19. yüzyılın son dönemlerinde Kırım, Bahçesaray'da yaşayan İsmail Gaspıralı[62] ise Türklerin okur yazarlığını arttırmak ve Rus Türklerinin ortak bir dil üzerinde anlaşabilmesi için çalışmalar yaptı. *Tercüman* adlı Kırım Türkçesi ve Rusça dilleriyle yazılan bir gazete çıkardı. Osmanlı'dan Orta Asya'ya kadar tüm Türklerin ortak ve sade bir dil kullanması için uğraştı. Gaspıralı, *Usûl-i Cedid* isminde bir yöntem geliştirdi. Bu yöntemi kullanarak eğitim verdiği *Usûl-i Cedid Okulları*'nda gençlere kolay yoldan okuma yazma öğretti. Ancak Mayıs 1917'de gerçekleştirilen Genel Rusya Müslümanları Kongresi'nde bu okullar hem öğretmen, hem araç-gereç hem de program yönünden yetersiz bulundu[63].

---

[59]Tacemen bu eserinde Ahundov'un Batı hayranlığı ve Hristiyanlığa merak duymasından dolayı Latin harflerini seçtiğini belirtir. Hatta bununla alakalı 1871'de tekrar İstanbul'a gelip başarısızlıkla ayrıldıktan daha sonra Rus Çarlık Bürokrasisine dayanmak için Rus harflerini esas alarak çalışmalar yaptığını yazmıştır. Tacemen, *a.g.e.,* s. 26-27.

[60] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 2.

[61] Bahsedilen şahıslar ve olaylardan yeri geldikçe bahsedilecektir.

[62] 21 Mart 1851'de Kırım'da Bahçesaray'da doğdu. Öğrenimine Akmescid Erkek Gimnazyumu, başladı. Voronej'de bir askeri okula gittikten sonra Moskova Harp Okulu'a geçti. Buradaki Çarlık Rusya'da yaşayan Türklerin uyandırılması için çalışmalar yaptı. 1879-1884 yılları arasında Bahçesaray Belediye başkanlığı yaptı. 1883 yılında *Tercüman* isimli bir gazete çıkardı. Geliştirmiş olduğu "*Usûl-i Savtiyye*" adlı eğitim sistemiyle Türk çocuklarına kırk günde Arap harfleriyle okuma-yazma öğretti. Bu sistemin yayılması için "*Usûl-i Cedid*" adlı okulların kurulmasını sağladı. Kadınların okutulması için de çalışmalar yaptı. Kız kardeşi Pembe Hanım'ı açtığı okullarda idari işlerin başına getiririrken kızı Şefika Hanımı ise küçük yaşlardan itibaren gazeteci olması için teşvik etti. 1905 yılında Rus Çarlığı'nda yaşanan gelişmelerden sonra Türklerin, Devlet Dumasına girmesi için çalışmalar yaptı. 1908'de kurulan *Türk Derneği'*nin kurucu üyelerinden birisiydi. 24 Eylül 1914 yılında Bahçesaray'da vefat etti. Bkz: Hakan Kırımlı, "GASPIRALI, İsmail Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 392-395.

[63] Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917),* TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 318.

Gaspıralı'nın bu hareketlerine molla ve kadimci[64] din adamlarının yanı sıra Rus yönetimi de karşı çıktı. Ruslar hem Müslümanların ana dilinde eğitim almasına karşı çıkarken hem de Müslüman köylerinde açtıkları ve Rusça eğitim veren okullarda eğitim almalarını istediler. Bunu yapmalarının ana sebebi himayesinde bulunana Türklerin, Osmanlı Türkleri ile iletişimi arttırmasından korkmalarıydı[65].

Gaspıralı, Arap harflerinin bırakılıp, yerine Latin harflerine geçilmesini gereksiz bir düşünce olarak görürdü. Ona göre Arap harflerinin öğrenilmesinde herhangi bir zorluk yoktu. Müslüman yöneticilerin geçmişte zevk ve sefa yerine eğitime yönelik harcama yapmış olsalardı okuma-yazma oranının bu kadar az olmayacağını savundu. Kazan ve İtil'de okuma oranının %60'ın üzerinde olduğunu ve Arap harflerinin iki ayda çocuklar tarafından öğrenildiğine dikkat çekti[66].

Tebriz'de Mehemmed Ağa Şahtantinski'nin çıkardığı "*Şark-i Rus*[67]*"* adlı gazete üzerinden Latin Alfabesini eleştirdi. Gazetenin çıkmasını Türkler adına sevindirici bir neden olarak görürken savunduğu Latin alfabesi görüşünü ise tam aksine gereksiz ve anlamsız olarak nitelendirdi. Latin Alfabesi fikrinin daha önce denendiğini ve başarısız olduğunu söylerken bunun tekrar tekrar denenmesinin çocukça bir girişim olduğunu, bunun yerine kendi yöntemi *Usul-i Cedit* yöntemiyle sadeleştirilmiş güncel harflerin kırk günde öğrenilebileceğini ve diğer yolların fuzulî bir yük olacağı görüşünü savundu. Daha da ileri giderek Latin Alfabesini kabul etmek yerine İlminskiy'nin Kazaklara uygulamış olduğu gibi Rus harflerini kabul etmenin daha doğru olacağını söyledi. Hatta Arap harflerini ayrı ayrı yazarak kullanmanın yerine Rus alfabesine geçilmesinin daha faydalı olacağını söyledi[68].

---

[64] XIX. yüzyılın sonlarına kadar Rusya Müslümanlarında ilköğretim şehirlerde medrese bünyesinde. köylerde ise camiilerin yanında bulunan mekteplerde geleneksel yöntemlerle yürütülerek sadece okuma yazma ve ilmihal bilgisi öğretilirdi. Ayrıca Kur'an'dan bazı sürelerin ezberletilmesiyle yetiniliyordu. Bu yönteme "*Usûl-i Kadim*" denmektedir. Bkz: Taha Akyol, "Cedidcilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 211-213.

[65] İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri 3: Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları,* Der: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017*,* s. 28-29.

[66] *A.g.e.,* s. 74.

[67] Bahsi geçen gazete Ruslar tarafından İran'a karşı Azeri kimliğinin geliştirilmesi için desteklenmiştir. Bunun için özellikle daha az Farsçalaşmış bir Türkçe kullanımı desteklenmiştir. Bkz. Roy, *a.g.e.,* s. 94.

[68] Gaspıralı, *a.g.e.,* s. 66-69.

Latin Alfabesinin Mirza Fethali Ahundov'dan sonraki diğer bir savunucusu İsmail Gaspıralı'nın eleştirilerini yönelttiği Azerbaycan Türkü, Mehemmed Ağa Sultanoğlu Şahtantinski'dir[69]. Şahtantinski hem Arap hem de Latin harflerinin kullanılması taraftarıdır. Dinî işlerde Arap harfleri kullanılmasını, fen meselelerinde, ilmî meselelerde ve eğitim-öğretimde çağın koşullarına uyum sağlanması adına Latin harflerinin kullanılmasını savundu. Rus Çarlığı'nın dinî kitaplarında "*Slavyan*" edebi eserlerinde ise 1708'de I. Petro'nun yapmış olduğu alfabe reformuyla "*Grajdankiy Alfabesi*" ile yazdıklarını belirtti. Müslüman Türklerin de bunu yapabileceklerini savundu[70].

Yine Latin alfabesini savunan diğer bir kişi de İran elçisi Mirza Rıza Han'dır. Mirza Fethali Ahundov ile Tiflis'te tanıştıktan sonra ondan etkilenen Rıza Han, Türk yazısının Latin harfleri ile yazılmasını gerektiğini savundu. Bunun için Latin harfleri ile bir alfabe oluşturdu. 1879 yılında *Risale-i Rüşdiye* ile ayrıca Fransızca olarak Tiflis'te 1882'de *Alphabet Rushdi'e* adlı eserleri yayımladı[71].

Türk halkları arasında Latin alfabesini ilk kabul eden Saha (Yakut) Türkleri oldu. 19. yüzyılda Hıristiyanlaştırılan Saha Türkleri üzerinde 1819'da G. Ya. Popov tarafından hazırlanan Rus Kiril alfabesi temel alınarak hazırlanan Saha Türkçesi alfabesi denendi. Bu alfabe ile kitaplar yayımlatılsa da başarısız sonuç alındı. 1858 yılında ise misyonerlik politikası çerçevesinde hazırlanan Rus Kiril alfabesi temel alınarak hazırlanan Saha Türkçesi alfabesi denendi ve daha başarılı olundu. 1895 yılında bu alfabe yenilendi ve 1900 yılında Saha Türk Dili Gramer'i yayımlandı[72].

---

[69] 1846 yılında Şahtakhti'de doğdu. İlköğretimini Nahçivan'da tamamladıktan sonra Tiflis'te eğitimine devam etmiştir. 1871 yılında Almanya'nın Leipzig Üniversitesi'nde Tarih, Felsefe ve Hukuk Fakültesi'nde yüksek eğitim almış 1875'ten sonra Tiflis'e dönmüştür. 1879'da "Gelişmiş Müslüman Alfabesi" projesini yayınlamıştır. 1899-1902 yılları arasında Fransa'daki Sorbonne Yüksek Okulu'nda eğitim almıştır. Tiflis'e döndükten sonra "Şark-i Rus" isimli gazeteyi yayınlamıştır. 1909-1912 yılları arasında Rus İmparatorluğu'nun Türkiye Büyükelçiliği'nde tercüman-gazeteci olarak çalışmış daha sonra ise Bakü Devlet Üniversitesi'nde oryantalist olarak görev yapmıştır. 12 Aralık 1931'de Bakü'de hayatını kaybetmiştir. Bkz. Hüseyn Ahmedov. *Azerbaycan Mekteb ve Pedaqoji Fikir Tarixi*, Elm ve Tahsil, Bakı 2014, s. 279; Tacemen, *a.g.e.,* s. 27.

[70] Gaspıralı, *a.g.e.,* s. 65

[71] *A.g.e.,* s. 67.

[72] Tacemen, *a.g.e.,* s. 14-15.

1917 Şubat devriminden hemen sonra Mart 1917'de Semen Andreeviç Novgorodov'un hazırladığı Latin harfleri esaslı Saha Türkleri alfabesi, Bolşeviklerin bölgede egemenliği ele geçirmeden önce denenmeye başlandı[73]. Saha Türkleri, 1917 kışında bu alfabeye geçiş yaptılar[74]. Böylelikle bir Türk halkı ilk kez Latin alfabesini kullanmaya başladı.

Hristiyan olan ama Ruslardan uzaklaşmak isteyen Saha Türkleri için Latin Alfabesine geçmek fazla sorun olmadı[75]. Coğrafya olarak diğer Türk topluluklarından uzak olması ve din olarak farklı bir dini paylaşmasından dolayı bu alfabe değişikliği diğer Türk toplulukları üzerinde o an için fazla bir etki yaratmadı[76].

Ruslar, İlminskiy metoduyla beraber Sovyetler Birliği döneminde homojen bir Sovyet toplumu yaratmak için alfabe değiştirme metodunu kullandı. Ruslar, Çarlık döneminde bunu Kiril Alfabesi esaslı Türkçe oluşturma yoluna giderek yapmayı amaçladı. Ancak bu uygulama sadece Türk halklarının bir kısmında denendiğinden istenilen seviyede bir başarıya ulaşamadı. Türkler ise bu asimilasyon politikasından bağımsız olarak geri kalmışlıklarından kurtulmak ve muasırlaşmak için halihazırda kullandıkları Arap Alfabesini reforme etmek veya Latin Alfabesi esaslı yeni Türk Alfabesi oluşturma girişimlerinde bulundular.

Bu dönemde yaşanmış gelişmeler Bolşevik Devrimi'nden sonra Türklerin gerçekleştirecekleri çalışmalara, düzenleyecekleri kongrelere giden yolda fikirlerin oluşmasını sağlarken diğer yandan Sovyetler Birliği'nin, topraklarında yaşayan halklar üzerinde uygulayacakları Sovyetleştirme politikası için alfabe ve dil politikalarına da yol gösterecektir.

---

[73] *A.g.e.,* s. 14-15,
[74] *A.g.e.,* s. 14-15; Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe.,* s. 3.
[75] Tacemen, *a.g.e.,* s. 37.
[76] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 3.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOVYET TÜRK HALKLARININ LATİN ALFABESİNE GEÇMESİ

1.1. Lenin'in Milliyetler Politikası

Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin Rus sosyalist devrimci ve politikacıdır. Marksist-Leninist ideolojinin fikirsel önderi, Ekim Devrimi'nin lideri ve Sovyetler Birliği'nin kurucusudur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncüsü olan Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'nin ilk lideridir. Lenin'in en büyük amacı, kapitalizmin uzlaşmaz sınıf çelişkilerinden proleter bir dünya devrimi oluşturup toplumsal sınıf karşıtlıklarının olmadığı insan toplumunun tarihsel oluşumuna öncülük etmekti.

Yüz kırk milyonluk bir coğrafyada iktidara gelmek için büyük uğraşlar verdi. Halkı kendi safına çekmek için çok zeki davrandı. Muhalif liderlere karşı her ne kadar katıysa da halkı yanına çekmek için bir o kadar yumuşaktı. Beyanlarıyla sürekli olarak halkı yanına çekmeyi ve bir gün Rusya'nin başına geçerek yönetmeyi amaçladı.

Lenin, Rusya'nın en büyük sorunlarından birisinin gayri Ruslardan kaynaklandığını biliyordu. Onları safhına çekerse ülkenin sorunlarının büyük bir kısmının halledilebileceğinin de farkındaydı. Yıllarca Rus Çarlığı altında ezilmiş bu milletlere karşı şefkatle yaklaşmayı denedi. Onlara belli şartlar altında özgürlüklerini vaadetti. Siyasete atılmasından ölene dek bu politikayı farklı şekillerde izledi.

1.1.1. 1917 Şubat Devrimi'ne Kadar Olan Süreçte İzlediği Milliyetler Politikası

Ulusların kendi kaderini tayin hakkı[77] meselesi XIX. ve XX. yüzyılda sosyalistler ve Bolşevikler[78] arasında oldukça önemli bir yer teşkil etti. Bolşevikler bu hakkın tanıdığı ilkeyi gündeme getirerek Çarlık Rusya çatısı altında yaşayan ulusları kendi yanına çekme uğraşında bulundular. Gelecek, onların bu politikasının başarılı olduğunu gösterecektir. Lenin izlemiş olduğu milliyetler politikasını üyesi olduğu ve liderliğini yaptığı RSDİP'in program ve politikasına göre şekillendirdi. 1896 yılında Londra'da gerçekleştirilen Uluslararası Sosyalist Kongre'de sosyalistler[79] ve 1-3 Mart 1898'de düzenlenen RSDİP'in birinci kongresinde RSDİP tarafından self determinasyon hakkı resmen tanındı.[80] . Bu kongrede milletlere karşı güç kullanılmasına kesinlikle karşı çıkıldı. Tüm halklar kendi kaderini belirlemesinde tamamen hür ve eşit olmalıydı. Halklar kalıcı olarak birleşmek isterlerse bu ancak iş birliği ve gönülüllülük esasına bağlı olarak gerçekleşebilirdi. Böyle bir birlikteliğin ancak kapitalizmin sonlandırılmasıyla hayat bulabilirdi[81].

---

[77] Modern anlamda kendi kaderini tayin hakkı Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu hakka göre ulusların; bir yöneticinin, bir işgalcinin veya bir hükümdarın çatısı altında değil, tamamen kendi iradeleriyle yönetilmesidir. Devleti var eden halktır ve egemenlik halkındır. Bu hak Fransız İhtilali ile beraber büyük imparatorlukların çatısı altında yaşayan ulusları saracak ve XIX. yüzyıldan itibaren ulus devletlerin kurulmasına neden olacaktır. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği,* İmge Kitapevi, Ankara 2010, s. 239-248.

[78] 1-3 Mart 1898 yılında Minsk'de toplanan dokuz kişi (Lenin, Sibirya'da sürgünde olduğu için bu toplantıya katılamadı) Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'ni kurdular. 30 Temmuz 1903'de önce Brüksel'de ardından Londra'da toplanan II. Kongre'de parti programı ve tüzüğü kabul edildi. Kongrede Vladimir Lenin ile Julius Martov arasında yaşanan görüş ayrılıkları parti içerisinde bölünmelere neden oldu. Lenin, partide yer alan üyelerin parti birimlerinde faaliyet göstermesi ve parti üyelerinin profesyonellerden ziyade parti sempatizanlarından oluşması şartını savundu. Martov ise üyelerin sadece parti gözetiminde kalmasının yeterli olacağını ve partiye alınacak üyeler konusunda Lenin'in tezine kıyasla daha serbest bir yol izlenilmesi gerektiğini savundu. Kongrede Martov'un görüşünü savunan grup üstün çıktı. Daha sonra parti üyesi Yahudilerin partiden ayrı olarak bir örgütlenmeye sahip olmasını savunan Bundcuların, kongre tarafından reddedildi. Bunun üzerine Bundcuların partiden ayrılmasıyla Marlov, yandaşlarının büyük bir bölümünü yitirdi ve Lenin'in gücü arttı. Kongreden sonra Lenin'in görüşünü benimseyenlere Rusça'da çoğunluk anlamına gelen *Bolşevik* adı verilirken, Martov'un görüşünü benimseyenlere ise Rusça'da azınlık anlamına gelen *Menşevik* adı verildi. Ağustos 1904'te Lenin önderliğinde İsviçre'de yapılan ve yirmi iki Bolşeviğin katıldığı toplantı ile üçüncü kongre için çalışmalar yürütülmesi kararı alındı. 4 Ocak 1905'te *Vperyod* (İleri) adlı Bolşevik gazetesi çıkmaya başladı. Aradaki görüş ayrılıkları ve tartışmalar artık iki grubun tek parti çatısı altında toplanmasına engel oldu. 12 Ocak 1912'de on sekiz Bolşeviğin katılımıyla RSDİP Prag Konferansı'nda Menşevikler partiden ihraç edilerek Bolşevik Partisi oldu. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi,* Aydınlık Yayınları, Ankara 1970.

[79] V. İ. Lenin, J. V. Stalin, *Marksizm ve Ulusal Sorun,* Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 145.

[80] J. V. Stalin, *Marksizm* ve *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* Sol Yayınları, Ankara 2012, s. 171.

[81] *A.g.e.,* s. 171-72.

1899 yılında Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin düzenlediği Brünn Kongresi'nde ise "*ulusal ve kültürel özerklik programı"* reddedildi. Ancak *bölgesel ulusal özerklik* kabul gördü [82] . 1903 yılında RSDİP'in gerçekleştirilen ikinci kongresinde Bolşevik ve Menşeviklerin destekleriyle ulusların kendi kaderini tayin hakkı tekrardan kabul edildi[83] ve parti programına dokuzuncu madde ile dahil edildi[84]. Lenin bu programın dahil edilmesinden sonra bu hakkı kullanarak kitleleri etkilemeye çalıştı.

"Ulusların kendi kaderini tayin hakkı" sloganı Lenin tarafından Bolşeviklerin güçlenip iktidara yerleşmesi amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Lenin vadettikleriyle kimi halklar tarafından kurtarıcı olarak görüldü ve kitleleri peşinden sürükledi. Proleterya ve köylüler Çarlık Rusya döneminin baskısından ve sürekli savaş halinden bunalmışlardı. Lenin'in sunmuş olduğu vaadler ise bu zümreler için tam bir kurtuluş reçetesi oldu. Lenin ise zamanın şartlarına göre şekillendireceği demeçleriyle iktidara ulaşmak için her türlü yola başvurdu. Lenin bu dönemde iktidara gelmek için Rus-gayrirus, işçi-köylü ayrımı gözetmeksizin tüm halkları kucakladı. Ancak iktidara geçtikten sonra bu politikası yavaş yavaş değişecekti.

Lenin'e göre Bolşevizmin ideali, tüm toplumların eşit ve hür bir biçimde yaşayabildiği, işçi ve emekçilerin ezilmediği bununla beraber işçi ve emekçilerin, burjuvazi, milliyetçi sınıf ve ruhanî sınıfı tasfiye etmeyi görev edindiği bir yapıydı[85]. Ona göre ulusal kültür ve hareketler, din adamları ve burjuvanın birer aldatmacasıdır. Bolşeviklerin amacı ise demokratizm ve tüm dünya işçilerinin ortak paydada toplanmasını sağlamaktır[86].

Lenin, parti programıyla devlet içindeki tüm ulusların kendi kaderini tayin hakkını garanti altına aldığını belirtti. Ancak *İskra* (Kıvılcım) Gazetesi'nde 1903 yılında yazdığı bir yazıda bunu belli şartlara bağladı. Lenin bu yazısında her ulusun

---

[82] Lenin, Stalin, *a.g.e.,* s. 119
[83] Horace B. Davis, *Sosyalizm ve Ulusallık,* Belge Yayınları, İstanbul 1991, s. 77.
[84] Lenin, Stalin, *a.g.e.,* s. 144.
[85] V. İ. Lenin, *Ulusal Politika ve Proleter Enternasyonalizm Sorunları*, s. 19-31.
[86] V. I. Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* Ankara 1992, s. 150.

kendi kaderini tayin hakkını savunamayacaklarını ve bunun gerçekçi bir düşünce olmadığını ancak ve ancak proleteryanın haklarının savunucusu olduklarını belirtti[87]. 1903 yılında, Ermenistan'da Ermeni Sosyal Demokratlar, Ermenistan'ın kendi kaderini tayin hakkından yararlanarak bağımsız bir devlet olmasını istediklerinde ise Lenin "*Biz kendi adımıza her ulusun kaderini belirlemesinden çok her ulusun proletaryasının kendi kaderini belirlemesiyle ilgileniyoruz*" şeklinde açıklama yaparak ulusların kendi kaderini tayin hakkı hakkındaki görüşünü yineledi[88]. Yani ona göre bu hak aslında proletaryanın kendi kaderini belirleme hakkıdır.

Ağustos 1912'de RSDİP'in Viyana'da düzenlediği konferansta Troçki, Martov ve Bundcu[89] Berg'den oluşan komisyon ulusların geleceğiyle alakalı bir program hazırlamak için görevlendirildi. Aralık 1912'de ise Duma'nın Gürcü delegelerinden Akakiy Çenkoliy "*her ulusun özgürce gelişmesi için kurumlar kurulmalıdır"* şeklinde açıklama yapması Lenin'i kızdırdı. Lenin, Çentoliy'i kınadı ve parti disiplinine aykırı olan böyle konuşmalar yapan parti üyelerinin partiden temizlenmesini istedi[90].

Lenin, 1913-1914 yıllarında yazdığı makaleler ve beyanlarla Rus halkının ulusal amaçlarının desteklenmesini savundu. Lenin'in bu yazıları yazmasındaki esas amacı ise Komünist düşünce yapısının yetersiz olduğu gayri Rusları kendi tarafında çekmek ve düşüncelerini yaymaktı[91]. Ancak Lenin için ulusların kendi kaderini tayin hakkı bir amaç değil bir araçtı. Bu aracı iktidara ulaşana kadar kitleleri kendi yanına çekmek için kullandı. 1913 yılında yazdığı yazıda "*Milli istiklal konusu burjuvazi bir düşünce ve çoğunlukla gericiler tarafından yararlanılan bir yalandır"* diyerek açıkça düşüncesini de bildirdi[92]. 1913 yılında RSDİP Merkez Komitesi "yaz toplantısı" olarak bilinen toplantıda Lenin'in bu yazısıyla çelişen bir karar alındı. RSDİP'in aldığı karar, Rusya'da bulunan ve topraklarının bir bölümünü paylaşan milletlerin serbest olarak

---

[87] V. İ. Lenin, *Eserler,* C. 6*,* İnter Yayınları, İstanbul 1995, s. 320-23.
[88] Davis, *a.g.e.,* s. 88.
[89] 1897 yılında kurulan Litvanya'nın Vilnius şehrinde kurulan Litvanya, Polonya ve Rusya Genel Yahudi İşçi Birliği.
[90] D'encausse, *a.g.e.*, s. 163-165.
[91] Serge A. Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık,* Çev. İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 138.
[92] Resulzade, *a.g.e.*, s. 24.

ayrılma veya bağımsız devlet teşkil etmeleri için destekçi olunması kararıydı[93]. RSDİP böylelikle sadece proletaryaya değil Rusya'da yer alan tüm unsurların desteğini almayı amaçladı.

Lenin, aynı yılın Ekim-Aralık aylarında yazdığı yazısında partisine uyarak "*Hiçbir gruba ayrımcılık tanımayan eşit bir toplum yaratılması, her ulusun hür bir şekilde kendi kaderini tayin ederek, devletlerini kurması, bu kurallara uymayan kişi ve kuruluşların yargı birimlerince cezalandırılması elzemdir"*[94] şeklinde belirtti. Bu yazısında önceden yaptığı açıklamalardan farklı olarak kendi kaderini tayin hakkının yalnızca proleter sınıfa tanınan bir ayrıcalık değil her ulusa tanınan eşit bir hak olarak ifade etti.

Lenin, Rusya'yı sadece büyük Rusların egemen olduğu bir toprak parçası görmediğini hududlar dahilinde yaşayan bütün halkların eşit haklara sahip olduğunu belirtti. Lenin'e göre, Rusya'da kapitalizmin ve milli isyanların yayılmasının ana nedeni Rus Çarlığı'nın gayri Rus unsurlar üzerinde uygulamış olduğu politikadır. Rus Çarlığı'nın, nüfusunun %57'sini oluşturan büyük Rus olmayan yabancı unsurlara uyguladığı çok güçlü baskıdan dolayı bu unsurlar sınır bölgelerde yaşamaya zorlandı. Bunun sonucu olarak bu unsurlar, sınır ötesinde yaşayan yurttaşlarının etkisi altında kalarak ulusal bağımsızlıkları için mücadele ettiklerini ve kapitalizmin bölgede yayılmasına yol açmaktadır[95].

16 Ekim 1915'te yazdığı yazıda bu ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusunda "*Rusya halkların hapishanesidir. Bu sadece Rus Çarlığı'nın takip ettiği Büyük Rus burjuvazisi ile değil Polonya vb. devletlerin takip ettiği burjuvazi ve kapitalizm uğruna ulusların özgürlüğü ve demokrasinin gereklerini feda etmelerindendir. Rus proletaryası Çarlığın ezdiği bütün uluslar için Rusya'dan tam ve çekinmeden ayrılma özgürlüğünü ileri sürmeksizin halk önünde bir devrime yürüyemez ve kardeşlerinin yanında yer alamaz. Bunun sosyalizmi gerçekleştirmek*

[93] Zenkovsky, *a.g.e.,* s. 138.
[94] Lenin, *Ulusal Politika ve Proleter Enternasyonalizmin Sorunları, s. 19.*
[95] *A.g.e., s. 67-68.*

haricinde başka bir amaç taşıması düşünülemez. Ezilen halkların ezen halklardan ayrılmasını istiyoruz. Bunu ülkeyi ekonomik olarak bölme amacıyla değil veya küçük devletler kurma amacıyla değil sadece demokratik ve enternasyonalizm çerçevesinde ulusların yakınlaşması ve kaynaşması adına istiyoruz"[96] şeklinde yazdığı yazıda Rus Çarlığı'nın uyguladığı politikayı yerdi. Bu tarihten itibaren halkların kaynaşması yönündeki açıklamaları daha sıklaşmaya başladı ve esas hedeflediği sosyalist dünya devletini kurmak amacına ulaşmaya çalıştı.

Polonyalı sosyalist devrimci Rosa Luxemburg 1916'da "*Sosyal Demokrasinin Bunalımı"* adlı broşürde Lenin'e tepki gösterdi. Luxemburg yazısında, "*Zamanı gelince insanları özgürlüğüne kavuşturacak toplumsal devrimin işareti sadece Avrupa'dan, en eski kapitalist ülkelerden çıkabilir. Beş kıtada sömürülmüş, köle edilmişler ordusunu sadece İngiliz, Fransız, Belçikalı, Alman, Rus ve İtalyan işçilerinin birliği yönetebilir"* şeklinde ezilen ve geri kalmış halkları küçümsedi. Lenin bu yazıya tepki olarak, "*Emperyalist güçlere karşı verilen ulusal kurtuluş savaşları kaçınılmaz, ilerici ve devrimcidir"*[97] şeklinde verdiği demeçle karşı çıktı ve sosyalizm üzerinden kapitalizme hizmet ettiğini iddia ettiği kişilere karşı duruşunu ortaya koydu. Sosyalizmin hedefinin, insanları her türlü ayrımcılıktan ve soyutlamadan koruyan, birleştirici bir yapı olduğunu ve ulusların kaçınılmaz kaynaşmasının da ancak ve ancak ulusların ayrılma özgürlüğünü kazanmasıyla olabileceğini söyledi[98].

1916'da yazdığı "*Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"* isimli makalede, halkların kendi kaderini tayin için vereceği mücadelenin, kitlelerin devrim için verdikleri mücadeleden alıkoymasına karşı geldi. Lenin'e göre, bu bir burjuva meselesi değil tam tersine proleteryanın aslî görevidir. Proleterya her türlü baskıya karşı gelmelidir ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı devrimin içerisinde yer alıp enternasyonalizmin gelişmesinde önemli rol oynamalıdır. Proleterya ile çeşitli toplulukların arasındaki ilişki böylece olumlu yönde ilerleyecek, çok uluslu devletlerdeki çözülme milliyetçiliğin sonuna sebep olacak, partiye proleterya

[96] Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* s. 204.
[97] D'encausse, *a.g.e.,* s. 163.
[98] V. İ. Lenin, *Bütün Eserler C. IX,* İnter Yayınları, İstanbul 1997, s. 40.

haricindeki sınıfın desteğini arttıracak ve Rus şovenleri yenilip devrimin önündeki engeller kalkacaktı[99].

Lenin'in bu yorumu Rosa Luxemburg, Buharin, Pyatokov, Evgenya Bosch ve Radek gibi solcular tarafından milliyetçi davayı körükleyeceği ve proleteryayı böleceği şeklinde yorumlandı. Lenin ise onlara cevap vermek için aynı yıl "*Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"* isimli makaleyi yayımladı. Bu makalede milliyetçilik ile ulusların kaderini tayin hakkını birbirine bağlayarak bu yolda kabul edilebilir bir görüş ortaya koydu[100]. Lenin'e göre Luxemburg, Buharin, Pyatokov, Evgenya Bosch ve Radek gibi kişiler, büyük Rus, Polonya, Yahudi, Ukrayna milliyetçiliği amaçları güden ve gerçekleşecek devrim için sorun teşkil eden kişilerdir[101]. Lenin'in amacı aslında insanların millî duygularından yararlanarak destekçi toplamak ve proleter devrim için alabildiği tüm desteği yanına çekmektir. Onun için herhangi bir milliyetçi kaygı söz konusu olmayıp, zamanı geldiğinde verdiği vaadleri kılıfına uygun bir biçimde halklara takdim edecektir.

Lenin'e göre Marksistlerin her türlü ulusal baskıya ve milliyetçiliğe karşı koşulsuz, şartsız mücadele etmeleri esas görevleridir[102]. Ezen devletlerin proletaryası ezilen kısım için sessiz kalamaz. Ezilen halkların özgürlüğü için mücadele etmek zorundadır. Proletarya, kendi devleti bile azınlık halka haksızlık edip ediyorsa, ezilen halkın bağımsızlığı için mücadele etmek zorundadır. Aksi takdirde söylenen sözlerin hepsi boş bir laftan ibaret olarak gözükecek ve proleter olmayan halkların devrime olan güveni sarsılacaktır. Ezen ve ezilen ulusun halkları eşit ve şartsız aynı haklara sahip olmalıdırlar[103].

1.1.2. Devrim Sonrası Süreçte İzlediği Milliyetler Politikası

[99] D'encausse, *a.g.e.,* s. 165-166.
[100] *A.g.e.,* s. 167.
[101] Lenin, *Ulusal Politika ve Proleter Enternasyonalizm Sorunları,* s. 15-16.
[102] *A.g.e.* s. 33.
[103] *A.g.e.,* s. 136-137.

Lenin, devrim gerçekleştiği sırada İsviçre'nin Zürih şehrindeydi[104]. 1917 Şubat devriminin ardından sürgünden Rusya'ya döndüğünde "parlamenter bir cumhuriyet değil, bütün ülkede, tabandan tavana yükselen bir işçi, yoksul köylü ve köylü temsilcilerinin Sovyetini" [105] kurmak istediğini beyan etti. 14-29 Nisan tarihleri arasında toplanan Petrograd Şehir Konferansı'nda 1913 yılında alınan kararlar aynı şekilde onaylandı. Rusya halklarının kendi kaderlerini tayin ve ayrılma hakları tekrar ilan edildi[106]. Ekim Devrimi'ni gerçekleştirdikten sonra 2 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin'in beraber yazdıkları *Rusya İnsan Hakları Bildirgesi* dört önemli ilkeye değindi. İlk olarak Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği ilkesi tanındı. İkinci olarak Rusya halklarına, kaderlerini özgürce belirleme, buna ek olarak ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakları verildi. Üçüncü olarak ulusal ve dini tüm ayrıcalıkların kaldırıldı. Dördüncü olaraksa Rus topraklarında yaşayan tüm ulusal azınlık ve etnik grupların özgürce gelişmesinin önü açıldı[107].

Lenin açık ve net olarak Rus Çarlığı döneminde eziyet gören tüm halklara özgürlüklerini vaad etti. Yıllardır hayalini kurduğu sosyalist devrimi gerçekleştirebilmek için çekebildiği tüm unsurları yanına çekmeyi amaçladı. Ancak Lenin'in ulusların kaynaşarak bir arada kalacaklarına dair olan güveni boşa çıktı. Önce 6 Aralık 1917'de Finlandiya daha sonra sırayla 11 Aralık'ta Litvanya, 12 Ocak 1918'de Letonya, 22 Ocak'ta Ukrayna, 24 Şubat'ta Estonya ve 25 Nisan'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın (Transkafkasya Cumhuriyeti) kendi kaderini tayin hakkından yararlanarak bağımsızlıklarını ilan etti. Lenin, güveninin sarsılmasıyla birlikte verdiği tüm vaatleri sadece ve sadece proleteryaya özel bir hak olarak tanımladı. Bunu ise "sosyalizmin menfaati" adına yaptığını belirtti[108]. Halklar, kendilerine vaad edilen haklarını talep ettiklerinde nüfuslarının azınlık bölümünü oluşturan proletaryanın talebi olmadığı ve bu hakların sadece proleteryaya sunulduğu bildirilerek mahrum bırakılacaklardı.

---

[104] D'encausse, *a.g.e.,* s. 176-177.
[105] Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi Cilt I,* Metis Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 84.
[106] Zenkovsky, *a.g.e.,* s. 139.
[107] D'encausse, *a.g.e.,* s. 278.
[108] Zenkovsky, *a.g.e.,* s. 141-142.

Lenin nazarında ulusların kendi kaderini tayin hakkının iki sonucu vardır; Proletaryanın zaferinin ardından kurulacak devlete kayıtsız şartsız bağlılık veya ayrılık. İkinci seçenek sadece devrim gerçekleşmeden önceki süreçte gerçekleşebilirdi. Devrim gerçekleştikten sonra devrimi gerçekleştiren proletaryanın birbiriyle birleşmemesi için herhangi bir neden yoktur. Kültürel özerklik veya federasyon gibi faaliyetlerin akla gelmesi bile düşünülemezdi[109].

Lenin'in ulusların kendi kaderini tayin hakkı için söylediği çoğu şey aslında Rusya ve haricindeki halkların gözünü boyamak için söylenen politik yalanlardan ibaretti. Söylenen sözler ve yazılan yazılar coğrafî sınır engeline takılacaktı. Verilen hakların kullanılıp kullanılmayacağına parti karar verebilirdi. Parti devrim için her zaman en doğru kararı veren organdı. Bu konuda hangi kıstasların dikkate alındığı konusunda kesin bir bilgi yoktu[110].

Lenin, 1919 yılına gelindiğinde ise işçi sınıfı tarafından ulusların kaderini tayin hakkının kabul gördüğü bir formül olmadığını kesin olarak anlayacaktı. Millî bir yapıya bürünüp devlet oluşturan her işçi sınıfı her şekilde potansiyel bir ulus oluşturmuş olacaktı[111]. 18-23 Mart 1919'da yapılan VII. Komünist Kongresi'nde Buharin ve Tomski anayasada yer alan ulusların kendi kaderini tayin hakkı maddesinin artık herhangi bir yararı olmadığı için kaldırılması talebinde bulundu. Ancak Lenin, bu maddenin anayasada yer almasının diğer devletlerde bulunan halkların aklını çelmek ve parçalamak amacıyla kullanabileceği için muhafaza edilmesinden yana olmuştu[112].

1.2. Stalin'in Milliyetler Politikası

Yosif Visaryonoviç Cugaşvili yani bilinen adıyla *Josef Stalin,* Gürcü asıllı Sovyet mareşali ve devlet adamıdır. 1922'den 1953'e kadar *Sovyetler Birliği Komünist*

[109] D'encausse, *a.g.e.,* s. 166.
[110] *A.g.e.,* s. 168.
[111] Davis, *a.g.e.,* s. 88-89.
[112] Resulzade, *a.g.e.,* s.26.

*Partisi Genel Sekreterliği'*ni yaptı. Lenin'in vefatından sonra rakiplerini birer birer alt ederek 1927 yılında Sovyetler Birliği'nin liderliğini eline aldı.

Stalin, her ne kadar bir Gürcü de olsa her zaman kendini bir Rus gibi hissetti. O yüzden asıl adı yerine Rusça'da "Çelik Adam" anlamına gelen *Stalin* soyadını kullandı. Stalin, devrimden önce ve devrimin ilk yıllarında Lenin ve Troçki'nin gölgesi altında kaldı. Her zaman Komünist Parti için çalışmaya devam etti.

Stalin, Lenin'e oranla daha katı ve sert bir siyaset izledi. Bunun için uygun ortamı da kendisi hazırladı. Milliyetler Halk Komiserliği (1917-1924) yaptığı yıllardan itibaren kazandığı tecrübelerini iktidarı alırken ve iktidara gelişinden sonra özenle kullandı. İki yüzlü bir politika izledi. Öncelikle halkın güvenini kazandı ve onlara istedikleri şeyleri verdi. Daha sonra zor yoluyla kendi istediği şekilde evrimleştirdi. Kendisine karşı gelen hiç kimseyi acımadan ortadan kaldırdı[113].

1.2.1. 1922 Yılına Kadar İzlediği Milliyetler Politikası

Stalin, Lenin'den daha farklı bir milliyetler politikası takip etti ve izlediği bu politika zamanla şekillenip nihaî haline kavuştu. Stalin için sosyalizmin tüm dünyada gerçekleşmesi için öncelikle tek bir ülkede gerçekleşmesi lazımdı. Bu ideolojisini Sovyet Rusya'da gerçekleştirmek için çalışmalar gerçekleştirdi ve tek bir Sovyet halkı yaratmak için uğraştı. III. Aleksandr zamanındaki asimilasyon politikasına benzer bir dil ve kültür asimilasyonu çalışmasında bulundu. Stalin'in amacı, öncellikle halkları üst kimliklerinden koparıp her birisine yeni bir kimlik yaratmaktı. Böylelikle yeni milletler icat ederek ırkdaşları ile aralarındaki bağı koparmaktı. Amacının son aşaması ise bağları kopan bu halkları Sovyetleştirmekti. Halkların aralarındaki en ufak farkı bile fırsat bilip bu farkları ön plana çıkaran yeni dil, kültür, tarih yazımına kadar varan bir yapı oluşturdu. Böylelikle halklar arasındaki farklılıkları en üst noktasına çıkarmayı başardı. Şartların olgunlaşmasını bekleyip doğru zamanda doğru faaliyetleri

[113] Detaylı bilgi için bakınız: Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* Yordam Kitap, İstanbul 2015.

gerçekleştirdi. Yeri geldiği zaman hoşgörü yeri geldiği zamansa zorbalıkla amacına ulaştı.

Stalin'e göre ulus, her şeyden önce insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu ırk ya da aşiret kökenine dayanmaz. Onları oluşturan tarihsel bağdır. Bu bağ gelip geçici değil istikrarlı bir bağdır. Her ulusal topluluğun olmazsa olmazı ortak dile sahip olmasıdır. Bu devletin dili değil halkın konuştuğu dildir. Aynı zamanda ortak bir toprağı paylaşmalı ve ortak bir ekonomik bağı olmalıdır[114]. Her ulusun ömrünün olduğunu savundu ve kendi tanımında belirtilen özelliklerin tamamına sahip olmayanların ulus niteliği taşımadığını söyledi[115]. Stalin ayrıca sadece kendi tanımına uyan toplulukların kendi kaderini tayin hakkından yararlanabileceğini belirtti. Her ulusun çıkarlarının desteklemeyeceğini ve proletarya ile çeşitli sınıflardan oluşan ulusların hakları meselesinin iki farklı konu olduğuna dikkat çekti[116].

Stalin, Sovyetler Birliği'nin tamamen gönüllülük ve eşitlik bağı çerçevesinde kurulduğunu ve eğer birlikte yer almayı istemeyen bir cumhuriyet varsa tek taraflı bir biçimde ayrılma hakkına sahip olduğunu söyledi. Bolşeviklerin, ulusların kendi kaderini tayin hakkını uygulanmasını en iyi şekilde temsil ettiğini ve ezilen uluslara hakettiği özgürlüğü temin etmek için çalıştıklarını belirttikten sonra Bolşeviklerin iktidara gelişiyle beraber halkların ayrılıp devlet kurma hakkını kullanmalarına Finlandiya'yı örnek olarak gösterdi.[117]

Stalin, Nisan 1917'de gerçekleştirilen RSDİP VII. Konferansı'nda ulusal soruna karşı dört çözüm önerisi üretti. Birinci olarak halkların ayrılma hakkının tanınması gerekliydi. İkinci olarak devlet içinde kalan halklar için bölgesel özerklik sağlanmalıydı. Üçüncü olaraksa ulusal azınlıklar için özgürce gelişmelerini garanti altına alan özel yasalar çıkartılmalıydı. Dördüncü ve son olarak söz konusu devletin bütün milliyetlerin proleteryaları için tek bölünmez bir proleter kolektif, tek parti

[114] Lenin, V. İ., Stalin, J. V., *a.g.e.,* s. 11-16.
[115] Stalin, *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 25.
[116] *A.g.e.,* s. 27-28.
[117] J. V. Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* İnter Yayınları, İstanbul 1996 s. 185-186.

oluşturulması gerekliydi[118]. Stalin bu önerileriyle hem proleteryanın desteğini hem de köylü ve halkın desteğini Bolşeviklerin safına çekmeyi amaçladı. Böylelikle Bolşevikler halkların özgürlüğünü savunan ve onların en doğal hakları olan bağımsızlıklarını destekleyen bir rolde gözükecekti.

Ekim Devriminden sonra üstleneceği Milliyetler Halk Komiserliği görevi sırasında da bu yöndeki çalışmalarını sürdürdü. 1920 yılında sınır bölgelerdeki Sovyet organlarının, mahkeme, yönetim ve hükümet organlarına, ekonomik daireler ve parti organlarına mümkün olduğunca yerel dile, göreneğe ve yaşayışa hakim kişilerin getirilmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekti. Bu bölgedeki insanların Sovyet hükümetini benimsemesi ve kendi emellerine ulaşmasının bu yoldan sağlanacağını anlamaları için askerî oluşumlar dahil her alana Sovyet yanlısı ve yukarıda özelliği belirtilen kişilerin getirilmesi gerektiğini savundu[119].

Rus Komünist Partisi'nin 10 Mart 1921'de gerçekleştirilen X. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada Kırgız, Türkistan'ın Kuzeyi, Çeçen, Oset ve İnguş topluluklarına ayrı ayrı toprak tahsis edilmesi gerektiğini savundu[120]. Mayıs 1921'de ise "*Sadece ulusal eşitlikle sınırlı kalınamayacağını, ulusal eşitlikten milliyetlerin gerçekte eşit hale getirilmesi ölçülerine geçilmesinin zorunlu olduğunu"*[121] söyledi.

Rus Komünist Partisi'nin 17-25 Nisan 1923'te düzenlediği XII. Kongresi'nde ise 1921'de söylediklerinin tersi olarak "*Ben gerçek bir eşitlikten söz etmiyorum, zira ileri halklarla geri kalmış halklar arasındaki gerçek bir eşitliğin temini meselesi çok zordur, ağırdır ve bunun için birkaç yıla ihtiyaç vardır. Benim üzerinde durduğum halkların eşitliğidir"*[122] şeklinde açıklamalarda bulundu. Tabii bu fikir değişikliğinin sebebi, açıklamanın yapıldığı tarihlerde bulunduğu konum ve mevkilerle bağdaştırılmıştır. Lenin öldükten sonra Troçki'ye karşı Kamanev, Buharin ve

---

[118] Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 86.
[119] Davis, *a.g.e.,* s. 121.
[120] Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 133.
[121] V. M. Alpatov, *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika 1917-2000,* Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 61-62.
[122] *A.g.e.,* s. 62.

Zinovyev ile birlikte iktidar mücadelesi veren Stalin, daha gerçekçi daha politik bir strateji izledi. Rakiplerine karşı güç kazanmak ve Rus milletinin desteğini arkasına alma amacındandan ve Sovyetlere karşı milliyetçilikle mücadele içerisinde olduğundan bu şekilde bir strateji izlemiştir diyebiliriz. Aynı kongrede yaptığı bir diğer konuşmasında ise "*Ayrılma hakkı Sovyetlere karşı uygulanırsa irtica, emperyalistlere karşı uygulanırsa inkılaptır"*[123] diyerek bu yöndeki düşünceyi haklı çıkarmıştır.

Stalin, kongre'de 23 Nisan'da yaptığı açıklamada milliyetçilikle mücadeleye çözüm önerisi sundu. Çarlık döneminde yaratılan güvensizlik ortamını yıkmak için köylülerin proletaryayı benimsemesinin elzem olduğuna değindi. Proletaryanın faaliyetlerinin köylülere öğretileceği yerlerde, bu yerlerin dilini, töresini, adetlerini ve yaşam tarzlarını bilen yerlilerin görev almasını, bu cumhuriyetlerin kurumlarının ve hükümet organlarının, gayri Rus ama Sovyet ideolojisini benimseyen yerliler tarafından yönetilmesi gerektiğini savundu. Aynı yıl başka bir beyanında ise Büyük Rus şovenizmine son verileceği, hiçbir Sovyet Cumhuriyetinin bir diğerine herhangi bir üstünlüğünün bulunmayacağını ve milliyetçilik bağlamında çıkan halklar arasındaki kavgalara son vereceğini söyledi[124].

1.2.2. 1922 Yılından İtibaren Şekillendirdiği Milliyetler Politikası

Stalin, 1922 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri seçildi. Vladimir Lenin'in Mart 1923'te geçirdiği üçüncü felçle beraber tamamen yatağa bağlı kalması sonucu Sovyet iktidarı için bir mücadele başladı. Stalin bu savaşta iktidara geçmek için rakip olarak gördüğü Sultan Galiyev, Troçki, Zinovyev, Kamanev ve Buharin gibi isimleri zamanla alt edip tek adam konumuna yükselecektir.

1923 yılından sonra Stalin, milliyetler meselesinin artık eski dönemdekinden farklı bir boyutta olduğunu ve bu konudaki politikaların günün şartlarına göre belirlenmesinin elzem olduğunu belirtti. Kendi politikası ile Lenin'in politikasını

[123] Resulzade, *a.g.e.,* s. 26.
[124] Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 174-184.

karşılaştırırken, kendi politikasının avantajlarının daha üstün olduğunu belirtti. Stalin'in politikası küçük burjuvayı destekleyerek "tek ülkede sosyalizmi" yaymaktı[125]. Lenin'in izlediği "tüm dünyada sosyalizm" politikasını o günün şartlarında gerçekleşmesi zor bir ideal olarak gördüğünü söyledi. Kendi politikası olan tek ülkede sosyalizm ideali ile öncelikle iç sınırlarda sosyalizmin benimsetilmesiyle beraber daha sonra tüm dünyaya sosyalizmin yayılabileceğini belirtti. Sovyet insanı yaratmak amacını gizlemek için de, ne Lenin'in döneminde izlenilen tüm dünyada sosyalizm politikasında ne de kendi dönemindeki tek ülkede sosyalizm politikasında ulusal farkların ve ulusal dillerin ortadan kalkmasının mümkün olmadığını söyledi. Cumhuriyetler arasındaki sınırların kaldırılmasının ulusların kaynaşmasına ve ulusal dillerin ortadan kaybolup tek ortak dilin kullanılması anlamına gelmediğini iletti[126].

Stalin kendi politikasının avantajlarına değinirken üç aşamadan bahsetti. Stalin'e göre tek ülkede sosyalizmin zaferi ve tüm dünyada sosyalizmin zaferi birbirinden karakter ve zaman bakımından ayrılırdı. Tek ülkede sosyalizmin zaferiyle beraber Çarlık emperyalizmi tarafından ezilen ama Sovyet dönemiyle beraber ulusal boyunduruktan kurtarılan ulusların yeniden doğuşu ve gelişimi için elverişli koşullar yaratıldı. Lenin'in amacı olan, ulusların kaynaşması ve ortak bir dili sağlama politikasına ulaşmak için zorla dayatılma yapılması ise emperyalistlerin işine gelecektir. Bu politika asimilasyon politikası ile aynı çizgide olacaktır. Çarlık döneminde bu denendi ancak bu tam tersi bir sonuç alınmasına ve halkların birbirlerine daha çok kenetlenmesine sebep oldu. Eğer bu amaca ulaşılmak isteniyorsa koşullar göz önünde bulundurularak hareket edilmelidir. Proletarya hakimiyetinin ilk aşaması ulusların ve dillerin gelişeceği, ulusların eşitliğinin sağlandığı ve karşılıklı olarak güven ortamının olduğu bir aşamadır. İkinci aşama ise ekonomik olarak dışa bağlılıktan kurtulduktan sonra tek ülkede sosyalizmin amacı dahilinde ulusların kaynaşması ve ortak dil yaratmak olacaktır. Bu aşamada halklar hem kendi dillerine hem de verilen eğitimlerle ortak iletişim diline hakim olacaktı. Böylelikle karşılıklı iletişimin sağlanması ile politik iş birliğini de kolaylaşacaktı. Ortak dilin halklar arasında yayılması sadece eğitimle değil aynı zamanda kurulacak bölgesel ekonomi ve

[125] Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* s. 181-182..
[126] *A.g.e.,* s. 230-240.

sanayi merkezleri ile de gerçekleşecekti. Cumhuriyetler arası iletişim ve işbirliği çerçevesinde ortak dil yayılacaktır. Bütüm bunlar gerçekleştiği takdirde son aşamada ise ekonomik sistemin tamamen oturması ve dışa bağlılığın sonlanmasıyla, yürütülen işbirliği çerçevesinde halklar, ortak dilin kendi dilinden daha avantajlı olduğunu kendileri görecekti ve kendi rızalarıyla ortak dile geçiş yapacaklardı[127].

Bu bağlamda 1925'ten itibaren tek başına iktidara yerleşmesi ve 1930'a kadar olan süreçte, hızlı sanayileşme ve ekonomik yöndeki kaygıların da son bulmasıyla beraber Stalin'in gerçek yüzü ortaya çıktı. 1928 yılında ellerinde tahıl saklayan zengin kulaklardan zorla alım yapılırken, orta düzeydeki köylüye de zorbalık yapıldı. Bu olay Stalin'e, eğer köylüye yeterince zorbalık edilirse bu zorbalığın köylüyü yıldıracağını ve bir noktadan sonra pes etmesine neden olacağını öğretti[128]. Daha sonra bu öğreniyi aktif olarak kullanmaya başladı. Sovyetler tarafından Müslüman Türk halklarına karşı saldırılar ve asimilasyon politikası artık daha bariz şekilde yapıldı.

Çarlık döneminde uygulanan mevcut halkların parçalanması ve yeni millî yapıların oluşturulması politikası Stalin tarafından da benimsendi. Etnik ayrıştırma çerçevesinde Türk halkları, dil, ulusal tarih, folklör ve edebiyata göre parçalara ayrılmaya çalışıldı. Orta Asya'nın coğrafyası değiştirildi ve yeni bir harita çizildi. Amaç ise etnik kavgalar çıkarmak, Panislamist ve Pantürkist tehditi parçalamak ve halk ayrımı yaparak Türkleri birbirinden koparmaktı[129].

1.3. Sovyetleştirme Politikaları ve Alfabenin Sovyetleştirmedeki Yeri

Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nde gayri Rus ve özellikle de Müslüman halklara karşı bir asimilasyon politikası izlendi. İmparatorluk döneminde bu politika Ruslaştırma olarak adlandırılırken, Sovyetler Birliği'nde halkları birbirine yakınlaştırarak aralarındaki farklara son verip daha sonra onları ideolojik olarak birleştirmek yani Sovyetleştirmek olarak adlandırıldı. Sovyetleştirme tabii ki baskın

[127] Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 314-321.
[128] Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* s. 199-200.
[129] Roy *a.g.e.,* s. 95-100.

kültür olan Rus kültürü dahilinde yapılırken halklar bu çerçevede eğilimlendirildi ve eğitildi[130].

Lenin'in milliyetler politikası daha uluslararası olup yaşayan tüm halkları sosyalizme ulaştırmak ve ortak tek bir dilin konuşulmasını amaçlamaktaydı. Stalin, devrimin önce Sovyetler Birliği sınırları içerisinde gerçekleşmesini daha sonra uluslararası devrimin gerçekleşmesini istedi. Bu isteği doğrultusunda Sovyetler Birliği dahilinde yaşayan gayri Rus halkları iktisat, kültür, mimarî, din, dil, alfabe vs. bir çok alanda asimile edip bu şekilde Sovyet insanı oluşturmaya çalıştı.

Rusya Müslümanları Ekim Devrimi'ne katılmadılar ve yaşanan gelişmelere seyirci olarak kaldılar[131]. Sovyetler, Türk devletlerinin millî hareketlere girişmeleri, devrime karşı tutumları, devrimden sonra komünizmin Türkistan halkı arasında taraftar bulamaması ve Türklerin komünizmi sadece bir Rus düşüncesi olarak kabul etmesi [132] nedeniyle Türklere karşı olumsuz düşüncelere düştüler. Türklerin, Sovyetleştirme politikası neticesinde bölünerek sindirilmesi için çalışmalar sürdürdüler. "*Lenin'in Millî Siyaseti"* olarak adlandırılan bu siyaset ile Sovyetler, gayri Rus halkları Sovyet hakimiyetine almak ve halkların milli yaşamına son vermeyi amaçladı. "Milliyetlere hürriyet" sloganıyla bölgeye Sovyet Komünizmini taşıyan Sovyetler, bu coğrafyalarda kurulan milli cumhuriyetleri 1918-20 arasında ortadan kaldırdı. 1920 yılında Türkistan Komünist Partisi ve Müslüman Örgütler Bürosu, Rus Komünist Partisi'ne bağlandı ve "Müslüman" terimi kaldırılarak 1920 Eylül'ünde Bakü'de düzenlenen kongre'de "Doğu Halkları" terimi kullanıldı. Sovyetler, bu dönemden itibaren devrimin Avrupalı bir nitelik taşıdığını vurgulayarak ezilen üçüncü dünya ülkelerini devrimde ikinci plana attı[133].

Sovyetler, 1924 yılından itibaren Batı Türkistan'ı beş parçaya bölerek bu coğrafyada Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi

---

[130] Alexandre Bennigsen, *SSCB'ndeki Müslümanlar,* Mavi Yayınlar, Ankara 1984, s. 37-57.
[131] Roy*, a.g.e.,* s. 87.
[132] Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi,* TTK Yayınları, İstanbul 1995, s. 238.
[133] Roy, *a.g.e.,* s. 81.

Sovyet Türk Cumhuriyetleri kurdu. Bununla da yetinmeyip Povolj, Kuzey Kafkasya ve Ural bölgelerinde kolonize yaşam alanları kurarak bu bölgelerde yaşayan Türk toplulukları arasına Rus göçmenler yerleştirdi [134]. Böylece bölgedeki Türkleri, Sovyetleştirmek için ilk adımı atmış bulunuyorlardı.[135]. Bu adıma "Rastsvet" yani yeşerme dönemi adını verdiler. Rus toprakları içerisinde yaşayan bütün etnik grupları millî ve kültürel özelliklerini muhafaza edecekleri bir şekilde özerk bölgelere ayırdılar. Buna ise "Sblizhenie" yani milletleri birbirlerine yaklaşma dönemi olarak adlandırdılar. Üçüncü ve son evreye ise bu milletlerin sosyalizm bayrağı altında birleşeceği ve aralarındaki tüm farkların ortadan kalkıp "Sovyet İnsanı"nın oluştuğu "Sliianie" adını verdiler.[136].

Kültürel alanda yapılan Sovyetleştirmede, Müslüman Türklerin tarihinin değiştirilmeye ve yeniden yazılmaya çalışıldı. Yazılan bu yeni tarihte Kemalist Türkiye'ye karşı olarak Sovyetler kendilerini üstün gösterme çabası içine girdi. Sovyetler, Türkleri esaretten kurtaran bir abi gibi tasvir edildi[137]. Bunun yanı sıra Türk Halkları arasındaki en küçük farktan yararlanılarak her birisi ayrı bir millet olarak isimlendirildi. Böylece Türkler arasında dahilde ve hariçteki tüm birlik bölünmüş olacak ve halklar daha kolay Sovyetleşmiştirilecekti[138].

Sovyetleştirmenin sert bir şekilde yapıldığı diğer bir alan ise din ekseninde oldu. Sovyetler, 23 Ocak 1918'den itibaren din ve devlet ayrılığı ilkesini gerçekleştirmek istedi. Böylece gelecekteki İslam karşıtı politikalarına bir temel bulmayı amaçladı. Propaganda ve askerî yollarla Rus idaresini sağlamlaştırmaya çalıştılar ve İslam'ı direkt karşılarına almadılar. Önce 1918'de vakıf malları ve şeriat mahkemeleri yasaklandı. Ancak 1922'de bu haklar Müslümanlara geri iade edildi. 1927 yılına kadar Müslüman unsuru kazanmak için aleni bir şekilde dinî yönde saldırı yapılmadı. Bu döneme kadar İslam ve komünizmin gayelerinin aynı olduğunu hatta Hz. Muhammed'in de ilk komünist olduğunu iddia ettiler. 1928 yılından itibaren ise

---

[134] Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e,* Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 31.
[135] Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri,* s 69-71.
[136] Andican, *a.g.e.,* s. 424.
[137] Bennigsen, Quelquejay, *Islam in the Soviet Union,* pp. 123-125.
[138] Bennigsen, *a.g.e.,* s. 42-46.

İslam'a yönelik sert bir şekilde saldırı başladı. Dini liderler hapsedildi, tekkeler kapatıldı, dervişler sürgüne yollandı, vakıf malları devlete bağlandı, şeriat mahkemeleri kapatıldı; dini cemaatler hakkında kanunlar çıkartıldı ve bu yolla cemaat binalarında namaz kılmak, çocuklara dinî eğitim vermek, dinî yardım cemiyetleri kurmak, toplantılar yapmak, dinî yetimhane ve kütüphaneler kurmak yasaklandı. Camiler yıktırıldı veya bir kısmı devletin ihtiyacı bahane edilerek hapishane, polis karakolu, otel, kulüp, ambarhane şeklinde kullanıldı. Kur'an-ı Kerimler toplandı ve halkın gözünün önünde alenen yakıldı. Namaz kılmak, oruç tutmak, kurban kesmek ve hacca gitmek yasaklandı. Dinsizliği yaymak için Allahsızlar Cemiyetleri kuruldu. Böylelikle dinsiz komünist Sovyet insanı yaratılması amaçlandı[139]. Mimarî alanda ise yine dini sovyetleştirmeye bağlı olarak Türk-Müslüman mimarisine bağlı camii, mescid, kervansaraylar ortadan kaldırıldı, Türk-Müslüman geleneklerine göre mimarî çalışmalar yapılması yasaklandı[140].

Sovyetler, iktisadi alanda da Sovyetleştirme uyguladı. Parçalara böldükleri gayri Rus toprakların iktisadi üstünlüğünü komünizm bağlamında kendilerine bağladı. Böylece köylü-proleterya sınıfını oluşturmayı amaçladı. Toprak ıslahatı adı altında köylülerin ellerindeki topraklara el koydu. Toprakları devletin malı ilan ederek bu topraklardan yararlanmak isteyen ailelere sınırlar getirdi ve Devlet İktisadi Birlikleri (Sovhoz) tarafından denetlenmesini sağladı. Coğrafyada yetişen pamuk ve ipeği temizlemek için fabrikalar kurdu. Ancak bunların işlenmesi ve tekstilde kullanılması için gerekli fabrikaları sadece Moskova civarına kurarak iktisadî yapıyı kendisine bağladı. Aynı şekilde maden çıkarılması için gerekli olan fabrikalar bölgede kuruldu, ancak bu madenler de işlenip, satılması için Moskova'da kurulan fabrikalara yollandı[141].

Sovyetleştirme yöntemlerinden belki de en etkin olarak kullanılanı alfabe değiştirme ve bu yolla halkların Rusça'ya geçirilmesinin sağlanmasıydı. Bunun için

---

[139] Alexandre Bennigsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri*, Selçuk Yayınları, Ankara 1981, s. 173-184.
[140] Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları,* Pınar Yayınları, İstanbul 1992*,* s. 194-196.
[141] Andican, *a.g.e.,* s. 71.; Monteil, *a.g.e.,* s. 153-175.

Rusya Müslümanları öncelikli olarak Arap harflerinin zor öğrenilmesi, sosyalizme uyum sağlayamaması bahane edilerek batılılarca kullanılan ve daha çağdaş olduğu öne sürülen Latin harflerine geçirildi. 1935'ten sonra ise bu geçişin başarısız olduğu ve tüm Sovyet halklarının tek bir alfabe kullanması gerektiği belirtilerek Kiril Alfabesine geçirildiler[142]. Lenin ve özellikle ondan sonra yerini alacak olan Stalin, bu yöntemi etkin olarak kullandı. Lenin, dönemin koşullarına bağlı olarak Ekim Devrimi sonrasına kadar halkın isteklerini karşılayan, yumuşak bir politika takip etti. Lenin'in sosyalizm hedefi, her türlü ayrıcalık ve farka son vererek halkların kaynaşması, ortak bir dil kullanılması ve tüm dünyada sosyalizme ulaşmaktır. Sosyalizm dünya ölçüsünde zafere ulaştığı takdirde ulusal farklılıklar ve ulusal diller yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlayacak ve bu zaferden sonra ulusal diller ortak tek dilin içerisinde çözülmeye başlayacaktır[143]. Lenin, iktidara ulaşmak için halkın isteklerini karşılaması gerektiğinin farkındaydı ve hedefine ulaşıncaya kadar bu yönde siyaset izledi. Bunu yazdığı yazılarda ve beyanatlarda açıkça görülebilmektedir.

1913 Ekim'inde yazdığı bir yazıda temsil ettiği Bolşeviklerin dil sorunu hakkındaki tutumunu şu şekilde belirtti:

"Hangi ulus veya hangi dil için olursa olsun her türlü ayrıcalık ortadan kaldırılmalıdır. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının ve bağımsız devlet kurumları sorununun derhal çözüme kavuşması, bir ulusun diğer bir ulusa karşı üstünlüğünü sağlayacak her türlü davranışa, yasaya karşı koyulup bu tür davranışlara kalkışanların cezalandırılmasını sağlamaktır" [144].

Lenin, Rus İmparatorluğu'nun gayri Rus milletlere karşı uyguladığı olduğu dil ve alfabe siyasetinden rahatsızlık duydu. İmparatorluk zamanında Rusça'nın, gayri Rus milletlere zorla dayatılması, bu dilin diğer milletler tarafından antipatik karşılanmasına neden olduğunu söyledi[145].

---

[142] Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia,* C. Hurst & Company, London 1982, pp. 93-94.
[143] Stalin, *Marksizim, Ulusal Sorun…,* s. 315.
[144] Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* s. 142.
[145] Lenin, *Ulusal Politika…,* s. 16-17.

1913 yılı içerisinde Kafkasya'da çıkan *Russkaye Slava* isimli gazetede Rus dilinin üstünlüğünün bütün Rusya'da kabul görmesinin ve bu kadar büyük bir coğrafyada yalnızca tek bir dilin hakim olmasının ve bunun da Rusça olması gerektiği[146] şeklinde bir haberin çıkması üzerine Lenin, zorla Rusça öğretilmesine ve bütün Sovyet milletlerinin Rusça konuşup-yazmasına karşı olduğunu belirtti. Ruslaştırma yanlılarının bu şekildeki savlarına karşı çıktı. İsviçre'de yaşayan karışık milletler topluluğunun Almanca, Fransızca ve İtalyanca'yı ana dil olarak kullandıklarını ve bunun Rusya İmparatorluğu'na da örnek teşkil etmesi gerektiğini savundu[147].

Rusya İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren aşırı sağcı *Çernosotentsi*[148] grubu, gayri Rus halkların asimile edilmesi ve Rus dilini kullanma zorunluluğu getirilmesi önerisinde bulundu. Lenin ise bu öneriye karşı çıktı. 18 Ocak 1914'te *Proletarskaya Pravda* adlı gazetede yer alan "Zorunlu Devlet Dili" adlı yazısında, Rusça'nın Rus topraklarında yaşayan herkes tarafından bilinmesi gerektiğini iletti. Çünkü kültürel etkileşim ve bağların sıklaştırılması için buna ihtiyaç olduğunu ancak devletin resmî dilinin Rusça olmaması ve herkesin kendi halk dilinde konuşmaya devam etmesi gerektiğinin ve böylesi bir yaptırımın zorlama ile değil ancak bireylerin kendi iradesiyle yapılması gerektiğini söyledi[149].

Bu yıllarda izlediği anlayışlı ve yumuşak politika, 1917 Ekim Devrimi sonrası iktidara geçmesinden sonra biraz daha kendi sosyalizm amacı doğrultusunda değişmeye başladı. Artık kendisini daha açık ifade edebiliyordu. Sovyet eğitim sisteminin ana amacı olarak Sovyet ideolojisini, değerlerini, ve dünya görüşünü kabul eden "Sovyet İnsanı" yaratmak için çalışmalar yürütüldü. Lenin bütün eğitim, öğrenim

---

[146] Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* s. 142.
[147] Lenin, *Ulusal Politika…,* s. 17.
[148] Rusya'da 1905 Devrimi sırasında ve ertesinde kurulan gerici ve Yahudi düşmanı gruplar. Bu gruplardan en önemlileri; Rus Halkının Birliği, Başmelek Mihail Birliği ve Birleşik Soylular Konseyi'ydi. Hükümetten gayri resmi destek gören Kara Yüzler'in çoğunluğunu Ortodoks Kilisesi'ni, otokrasiyi ve Rus milliyetçiliğini destekleyen toprak ağaları, zengin köylüler, bürokratlar, tüccarlar, polis memurları ve papazlar oluşturuyordu. 1906-1914 arasında özellikle etkin olan Kara Yüzler, çeşitli devrimci gruplara karşı saldırılar ve Yahudiler'e karşı toplu kıyımlar düzenlediler. Editor, "Black Hundreds", *Encyclopedia Brittanica.*
[149] Fatih Yapıcı, "Sovyet Dönemi Dil Politikaları", *Liderlerin Sovyeti,* Çeviribilim Yayınevi, İstanbul 2018, s. 293-294.

ve öğretimin öğrencileri komünist birer birey olarak yetiştirilmesi amacıyla yapılmasını istedi[150].

Lenin, Ekim Devrimi'nin ardından dil politikasını her halkın kendi ana dilinde olacak biçimde ayarladı. 26 Aralık 1919'da Lenin'in teklif ettiği kararname doğrultusunda sekiz-on beş yaş arası tüm kız ve erkek çocukların okuma yazma öğrenmesi zorunlu kılındı ve bunun için kendi ana dillerinde eğitim veren okullar açıldı[151]. Görünürdeki amaç her halkın ana dilini kullanarak gelişmesi ve muasır seviyeye ulaşmasıydı. Asıl amaç ise Lenin'in sosyalizm hedefi doğrultusunda halkların güvenini kazanması ve bozuk siyasî ortamda daha fazla karışıklık çıkmasına engel olmaktı[152].

Lenin, Azerbaycan'da ortaya çıkan Latin Alfabesine geçiş tartışmalarına yönelik olarak 1922 yılında *"Latin alfabesinin kabul edilmesinin emekçi kitlelerin Marksist yönde bilinçlendiklerini belirleyen önemli göstergelerden olmuştur"* şeklinde açıklama yaptı ve düşüncesini bildirdi. Ayrıca Latin Alfabesi için yeni talimatlar verdikten sonra Azerbaycan'da Latin Alfabesine geçiş çalışmalarının başında bulunan Samed Ağa Ağamalioğlu[153]'na geçişle ilgili olarak *"Latin Alfabesi, Türkler arasında başlattığımız kültür inkılabının ilk adımıdır"* şeklinde fikirlerini beyan ederek Türk halklarının Latin Alfabesine geçmesi yolunda attığı adımların destekçisi olduğunu gösterdi[154]. Yine kendi söylemiyle "*Alfabe devrimi, Doğu'daki devrimdir!*"[155].

---

[150] Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde Azerbaycan,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015*,* s. 85-87.
[151] Monteil, *a.g.e.*, s. 117.
[152] Alpatov, *a.g.e.,* s. 58.
[153] 27 Aralık 1867 tarihinde Azerbaycan'ın Kazah bölgesinde Kyrah Kesemen köyünde köylü bir ebeveynin çocuğu olarak dünyaya geldi. Vladikavkaz askeri okulundan mezun oldu. 1887 yılında, Gence'de askeri hizmete girdi. Kısa süre sonra Marksizm okumaya başladı ve sosyalist bir devrimci olup Himmet partisine dahil oldu. Kafkasya'da 1905 Rus Devrimi'ne katıldı. 1917 Şubat Devrimi sonrası, Gence'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi icra komitesi üyesi oldu. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Millî Şurası'nda Müslüman Sosyalist Blok'tan milletvekili seçildi. Müsavat Partisi'nin iktidardan indirilmesinden kısa bir süre sonra, Azerbaycan SSC'nin Halk Komiseri oldu. 1922-1929 yılları arasında Transkafkasya SSC'nin başkanlarından biri olarak görev yaptı. Dönemin kültürel ikonu Maksim Gorki, onu "olağanüstü adam" olarak tanımladı ve yeniden düzenlenmiş alfabe üzerine çalışmalarını takdir etti. 6 Ekim 1930 tarihinde Rusya'nın Moskova şehrinde vefat etti. Bkz: Vikipedia, *Samed Ağa Ağamalıoğlu,* https://tr.wikipedia.org/wiki/Samed_Ağa_Ağamalıoğlu, (01.03.2019).
[154] Tacemen, *a.g.e.,* s. 52-54.
[155] Monteil, *a.g.e.,* s. 111.

Böylelikle İlminskiy'den beri devam eden Türkleri, Arap Alfabesi'nden uzaklaştırma siyaseti Sovyetler Birliği zamanında da devam etti. Oysa ki Gürcüler ve Ermeniler de kullanmış oldukları alfabelerinden şikayetçiydiler ama Ruslar onları fazla dikkat almadı ve daha çok Türklerin alfabesini değiştirmek için çabaladı[156]. Bunun başlıca sebepleri Türklerin geniş bir coğrafyada yayılmış olmaları, içeride kendi aralarında ve dışarıda bulunan dindaş ve soydaşları ile birleşme, yani Pantürkist/Panislamist ideolojiyi gerçekleştirme ihtimallerinin bulunmasından kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan Lenin, 1913'te Kafkasya'da yaşayan Ermenilerin, çocuklarına Rusça öğretmek için kendiliğinden çaba gösterdiğine ve Ermeni Papaz okullarında Rusça olarak eğitim verildiğine dikkat çekti[157].

Lenin'den sonra onun yerini alan Stalin'in alfabe ve dil politikası zaman içerisinde sertleşerek ilerleyen bir hal aldı. Stalin, Rusya Müslümanlarının, Türkiye, İran ve diğer Müslüman milletlerle bağının koparılması için alfabe değişiminin şart olduğunun bilincindeydi. Rusya Müslümanları, Stalin döneminde önce 1926'dan itibaren Latin Alfabesine daha sonra kademeli olarak 1940 yılında Kiril Alfabesine geçirildi[158]. Stalin'in halk tanımında bir halkın olmazsa olmaz yapı taşlarından birisi dildi. Stalin'e göre dil, halkın ilelebet olan sürekliliğini ve onları diğer kavimlerden ayırt edinebilmesini sağlayan ögeydi. 1913 yılındaki bir yazısına göre dili değiştirmek ise kültürü değiştirmek demektir[159]. Stalin'e göre ulusal kültür, ulusun dili değiştirilerek alt edilebilir ve ortadan kaldırılabilirdi[160]. Eğer dil, toplumu oluşturan fertler arasındaki haberleşme, herkeze eşit biçimde hizmet etme görevlerini ifa edemeyip sadece belli bir grubun jargonu haline gelmişse, yozlaşıp yok olmaya mahkum olmuştur[161].

Stalin, Rus dilinin, kendisiyle karışan diğer halk dillerine karşı ezilmeyip ve üstünlüğünü koruduğunu iddia etti. İki dilin karışmasının üçüncü bir dili ortaya

---

[156] Tacemen, *a.g.e.,* s. 40-41.
[157] Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* s. 142.
[158] Eden Naby, "The Emerging Central Asia: Ethnic and Religious Factions", *Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union*, University Press of Florida, Gainesville FL 1994, pp. 47.
[159] Roy, *a.g.e.,* s. 102.
[160] D'encausse, *a.g.e.,* s. 166.
[161] Joseph Stalin, *a.g.e.*, s. 12.

çıkarmayacağını, üstün olanın varlığını korurken, kendisine diğer dilden kattıklarıyla zenginleşeceğini ve gelişmeye devam edeceğini ancak öteki dilin ise yavaşça önemini yitirip unutulacağını belirtti[162]. Stalinist eğitim politikasının temeli, ilköğretimin anadilde verilirken orta ve yüksek eğitim için Rusça'nın kullanılmasıydı. Böylelikle anadilde konuşma, okuma, yazma hakkı tanıyıp halkları sindirirken diğer taraftan çok kültürlülük yaratılarak birden fazla millet oluşturulacaktı ve Türkler arasındaki dinsel ve kültürel dayanışmayı kırarak Pantürkist siyasetin başarısız olmasını sağlanacaktı. Örneğin Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesi desteklenirken Dağıstan'da bu dilin kullanılması yasaklanmış ve sadece Dağıstan dilleri ile Rusça'nın kullanılmasına izin verildi[163].

Stalin, Milliyetler Halk Komiserliği zamanında ılımlı ve temkinli bir politika izledi ve adımlarını dikkatli attı. 1918 Nisan'ında henüz ne okullarda ne de yargı organlarında zorunlu bir devlet dilinin olamayacağını söyledi. Her bölgenin kendi etnik yapısının içeriğine bağlı olarak kendiyle örtüşen dili seçebileceğini söyledi. Bununla beraber bölgedeki çoğunluk dillerle azınlık dillerin eşit haklara sahip olduğundan, bütün sosyal ve politik eşitliğe uyma konusunda hepsinin aynı sorumluluğa sahip olduğunu da belirtti. Aynı yılın Mayıs ayında ise okul, yargı, yönetim, politik etkinlikler ve ulusal yaşam şartlarını ilgilendiren bütün kararnamelerin yöntem ve şekillerinin hepsi halk için kolay olan dilde olmasını sağladı[164].

1923 yılında Parti Merkez Komitesine verdiği görevler arasında Marksizm'in her anadilde propagandası için bir yazın yaratmak, Doğu Halk Üniversitesi ve yerel birimlerinin güçlendirilmesini sağlamak, ulusal komünist partilerde işçilerden oluşan eğitim grupları oluşturmak ve tek tek tüm cumhuriyetlerde partinin eğitici çalışmasını güçlendirmek gibi emirler yer aldı[165]. 1925 yılında Bakü'de Yeni Alfabe'nin Sovyet Merkez Komitesi (VTSKNA) kuruldu ve başkanlığına Samed Ağa Ağamalioğlu

[162] Stalin, *a.g.e.*, s. 34.
[163] Roy, *a.g.e.,* s. 93.
[164] Alpatov, *a.g.e.,* s. 61.
[165] Stalin, *Marksizim, Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 179.

getirildi. Komitenin amacı tek bir Türkçe alfabe için çalışmaları Sovyetler adına yürütmek ve çalışmaların kontrol altına alınmasını sağlamaktı[166]. Komite başkanı Ağamalıoğlu, Azerbaycan Yeni Elifba Komitesi ile beraber gittiği Akmescit'de 3 Temmuz 1925'te Kırımlı yetkililerle yapılan toplantı sırasında "*Komünizmin prensiplerinden biri de toplumları birbirine mümkün olduğunca yaklaştırmak hatta birbiriyle birleştirmektir. Dil itibariyle birbirine yakın olan toplulukları birleştirmek daha kolaydır"* beyanında bulundu ve Sovyetlerin kendisine yüklemiş olduğu görevleri bu beyanıyla gösterdi[167].

Stalin 1925 yılında verdiği başka bir beyanda Sosyalizm döneminde tüm insanlık için ortak bir dil yaratılacağından ve tüm diğer dillerin sönüp gideceğinden bahsedildiğini ancak kendisinin bu evrensel tek dil teorisine pek inanmadığını belirtti. Sosyalizmin dillerin sayısını azaltmaktan çok arttırdığına dikkat çekti ve en karanlıkta kalmış halkların bile sosyalizm sayesinde yeni bir yaşama uyandığını belirtti[168]. Buradan da anlaşılacağı üzere Lenin'in ulusların kaynaştığı, ortak dil konuştuğu bir sosyalist düzen hayalinden ziyade Stalin'in sosyalizm gayesi halkların en küçük farkları ortaya çıkarılıp bunlar çerçevesinde ayrılarak aralarındaki ihtilafların arttırılması ve kendi aralarında birleşmelerini önlemekti. 1926'dan sonra izlediği aktif Sovyetleştirme politikası dahilinde bu halkların tarih ve edebiyat kitaplarında büyük değişiklikler yaptı[169]. Bu yıldan itibaren özellikle orta ve yüksek eğitimin Rusça verilmesi yönünde politika izlerken anadil sadece ilköğretim çağında sunuldu[170].

Azerbaycan Neşriyat idaresi, Komünist Parti kararıyla Rus Neşriyat idaresi ile birleştirildi. Komitede yer alan Türk yöneticilerin tamamı görevden alındı. Yerlerine Mirzoyan, Kazlov ve Kalkadin gibi Ermeni ve Rus şahıslar idarî görevlere getirildi. 27 Şubat 1927'de yazışma dili Türkçe'den Rusça'ya çevrildi. Aynı yıl düzenlenen Azerbaycan Komünist Partisi sekizinci kurultayında Sovyetleşmek ve geri kalmamak için Rusça öğrenilmesi gerektiği vurgulandı. 1928'de Azerbaycan Maarif Komiserliği

---

[166] Alpatov, *a.g.e.,* s. 71.
[167] Hocayev, *a.g.e.*, s. 15.
[168] Stalin, *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* s. 253.
[169] Resulzade, *a.g.e.,* s. 13.
[170] Roy, *a.g.e.,* s. 93.

yeniden oluşturuldu. Komitede bulunan on üç üyenin üçü Türk geri kalanı Ermeni ve Rus asıllı kişilerden seçildi[171].

Stalin, 1930 yılından sonra asimile politikasına aktif bir giriş yaptı ve beyanları da bu yönde değişti. 1930 yılında artık sosyalizme giriş yaptıklarını, sanayi ve tarımda hızla büyür hale geldiklerini ve geçiş dönemini atlattıklarını belirtti. 26 Haziran 1930 yılında yapılan XVI. Kongre'de ulusal kültür ve dillerin ortak bir dile sahip ortak bir kültür halinde kaynaşması taraftarı olduğunu açıkladı[172].

1.4. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı

Bolşevikler 25 Ekim 1917 tarihinde meydana gelen ihtilal ile iktidara geldi. Devrimle beraber halklara sağlanan özgür hareket ortamından yararlanan nüfusu otuz milyonu bulan Türkler, millî ve medenî gelişmeleri için kongreler düzenledi, partiler kurdu ve Bolşeviklerin kendilerine tanıdıkları haklardan yararlandılar. XIX. yüzyıldan itibaren Türkler nazarında önemli bir konu olan alfabe reformu veya değişimi tartışmaları için bu dönemde de çözüm arayışları başladı.

Latin Alfabesi üzerine yapılan çalışmalardan sonra Bolşeviklerden alınan izinle beraber tüm Türk halklarının delegelerinin katılacağı bir kurultay toplanmasına karar verildi. 25 Şubat 1925'te bir ön kurultay toplanarak esas kurultay hakkında yapılacaklar için planlama yaptı. 4 Ocak 1926 tarihinde hazırlık komitesi Bakü'de toplantı gerçekleştirdi[173]. Kurultaya Rusya'dan A. Samayloviç, Poppe, Gordlevskiy, Jakovlyev, Borozdin, Pavlovic, Broido; Türkiye'den Fuat Köprülü ve Hüseyinzade Ali Bey; Almanya'dan Jacop, Menzel, Giese, Bank, Hartmann, Stumme; Macaristan'dan Meszaros, Kunos, Munkaczi, Nemeth; Danimarka'dan Thomsen; İsveç'ten Sven Hedin; Finlandiya'dan Heikki Setälä; İtalya'dan Boneli; Fransa'dan Deny gibi ünlü

[171] Yeşilot, *a.g.e.,* s. 87-92.
[172] Stalin, *Marksizm ve Ulusal…,* s. 337-338.
[173] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 118.

Türkolog ve bilim adamları davet edildi. Kurultayın açılış gününde Bakü'de Türk-Tatar yayın hayatı sergisi açıldı[174].

Bakü Türkoloji Kurultayı, 26 Şubat – 6 Mart 1926 tarihleri arasında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde bulunan İsmailiye Sarayı'nda toplandı. Kurultaya 98'i Türk, 33'ü yabancı olmak üzere toplam 131 katılımcı katıldı[175]. Kurultayda on yedi toplantı yapıldı. Kurultay İsmail Gaspıralı ve Radlof'un şerefine düzenlendi[176]. Kurultay'da tarih, etnografya, terminoloji, ülke bilgisi, alfabe, terim, imla, öğretim metodları, akraba ve komşu dillerin karşılıklı etkileşimi, Türk lehçelerinin yazı dili sorunları, ortak yazı dili ve Türk lehçelerinin tarihi meseleleri tartışıldı[177].

1.4.1. Arap Alfabesine Karşılık Latin Alfabesinin Desteklenmesinin Nedenleri

XIX. yüzyıldan itibaren Rusya Türkleri arasında alfabe reformu için ön plana çıkan üç düşünce vardı. Birincisi mevcut alfabe olan Arap Alfabesinin korunması ve aynı şekilde kullanmaya devam edilmesiydi. Ancak bu düşünce pek yaygın değildi. İkincisi Arap Alfabesinin reform edilerek Türk dillerine yatkın bir biçimde kullanılması düşüncesiydi. Bu düşünce uzun yıllar boyunca uygulanmaya çalışıldı ancak kayda değer bir başarı elde edilemedi. Üçüncü düşünce ise mevcut alfabenin yerine yeni bir Türk alfabesi kabul edilmesiydi. Yeni alfabe için ön planda Latin Alfabesi vardı. Bunların haricinde ek olarak Türkler tarafından desteklenmese de Ruslar tarafından Türklere dayatılmak istenilen Kiril Alfabesi'ni de listeye koyabiliriz.

Türk halkları Arap Alfabesini ıslah etmek için iki yol izledi. Birinci yol Kazak, Özbek ve kısmen Kazanlıların kabul ettiği Arap Alfabesi'nden, Araplara ait olan sesler çıkartıldı. Hereke yerine kullanılan sesli harflerin yazıya girmesiyle, aynı şekilde yazılıp pek çok şekil ve görevde kullanılan harflerin üzerine ayırıcı işaretler gelmiş,

---

[174] Menzel, *a.g.e.*, s. 14-24.
[175] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 119.
[176] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar,* s. 13-14.
[177] *A.g.e.,* s. 15; Menzel, s. 22-24.

böylece matbaada daha meşakatli bir hal almıştır. İkincisi ise birinci şeklin aynen uygulanması ile beraber harflerin kuyruklarının kesilerek ayrı olarak yazılması yöntemi oldu.[178]

Latin Alfabesi destekçilerinin Arap Alfabesi hakkında başlıca dört şikayeti vardı. Bunların ilki Arap Alfabesinin öğrenilmesinin zor olmasıydı. Türkler kendi diline uygun olmayan bu alfabeyi asırlarca kullandı ancak okuma yazma oranı bu süre zarfında hep düşük kaldı. İkinci olarak, Arap harfleri Türk imlasına tam olarak uyum sağlayamıyordu. Üçüncü olarak gayr-i Türklerin, Türkçe'nin öğrenilmesinin güç olmasından dolayı Türkçe öğrenmeye yanaşmamalarıydı. Dördüncü olarak ise biraz tahsili olan bir kişi bile bir makaleyi yanlışsız okuyamamakta, Arap Alfabesi Türkçe sesleri karşılayamamaktaydı[179].

Arap Alfabesi, baskı ve yayın açısından da önemli zorluklar çıkarıyordu. Kullanılan malzemelerin ve harcanan vaktin fazla olması ve matbaa işçilerinin bu işlemi yaparken yaşadıkları güçlükler tartışma konusu oldu. Latin Alfabesi ile yapılan baskı ve yayın ise bahsedilen konularda daha az vakte ve nakte mâl olduğundan aydınlar tarafından daha ön planda tutuluyordu.[180]

Telgrafın icadıyla beraber özellikle haberleşmede yaygınlaştı. Devletler, bu iletişim aracını yaygın olarak kullanıyordu. Ancak Arap Alfabesi'ni kullanarak telgraf çekilemiyordu. Latin Alfabesi ise bu işte kullanılan ana kaynaktı. Latin Alfabesi destekçileri Arap Alfabesi'nde bulunan bu açığı Arap Alfabesi'ne karşı kullanmışlardır[181].

Arap Alfabesi'nde yapılan ıslahatlar Latin Alfabesi savunucuları tarafından eleştirildi. Çünkü yapılan ıslahatlar her milletin kendine göre yaptığı ve kendisine göre uydurduğu ıslah hareketleriyle sınırlı kalıyordu. Bu yüzden Türk halklarının dilleri arasındaki ayrım daha da artmaktaydı. Getirilecek yeni Türk alfabesi ile birlikte bu

[178] Hocayev, *a.g.e.,* s. 34.
[179] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 49.
[180] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 1-2.
[181] *A.g.e.,* s. 2.

ayrımın son bulması ve tüm Türk halklarının ortak tek bir dil için kullanacakları bir alfabeye sahip olabilmeleri amaçlandı.[182]

Arap Alfabesi destekçilerinin ise Arap Alfabesi'nin olumlu yanları üzerinden savunmalar gerçekleştirdi. Bu olumlu yanlardan birisi Arap Alfabesi'nin bir dilden diğerine değişen sesli harflerin yazılmaması ve Arapça'dan alınan birçok kelimenin değiştirilmeden kaynağındaki gibi yazılabilmesiydi. Panislamizm çerçevesinde ortak bir Türk dili yaratılması amacıyla bunun yararlı bir mesnet olduğunu savunuyorlardı[183].

Arap Alfabesi destekçilerinin Arap Alfabesi'nin atılmasıyla beraber eski edebiyatın unutulacağı ve geçmişte yazılan yazıların artık okunamayacağı yönünde endişeleri vardı. Latin Alfabesi destekçileri ise buna şiddetle karşı çıktı. Amaçlarının geçmişi silip atmak değil herkesin daha kolay öğrenebileceği bir alfabe yaratmak olduğunu söylediler. Başlarda hem Arap hem de Latin Alfabeleri'nin beraber öğretileceği ve geçişin bir süreç içerisinde gerçekleşeceğini belirttiler[184].

Arap Alfabesi destekçilerine göre öğrenmesi ne kadar zor olursa olsun halk nazarında Arap Alfabesi, Latin Alfabesi'ne kıyasla daha sempatik geliyordu. Halk açısından benimsenmeyen bir alfabenin kabul edilmesi ise halklar arasındaki bütünlüğü bozacağını söylediler. Latin Alfabesi Türk halklarına yabancı olduğundan benimsenmeyecekti. Latin Alfabesi destekçileri ise Türklerin kılık kıyafet konusunda gayrimüslimleri taklit ederken alfabe konusunda bu tarz muhafazakarlık göstermelerine de karşı geldiler[185].

Arap Alfabesi savunucularının diğer bir korkusu ise kutsal kitaplarının yazıldığı alfabenin atılması ile Türklerin, İslam'dan uzaklaşma ihtimali kaygısıdır. Bu hususta ise Latin Alfabesi savunucuları yeni alfabeye geçmenin Kur'an okumak isteyen bireylere engel teşkil eden bir durum olmadığını belirtmiştir. Kur'an okuyan bir birey evvela bir dinsiz de olabilirdi. Din ile alfabe konusunun tamamen birbirinden

[182] Hocayev, *a.g.e.,* s. 21.
[183] Roy, *a.g.e.,* s. 78.
[184] *A.g.e.,* s. 37
[185] *A.g.e., 22-37*

bağımsız şeylerdi ve insanların hür iradelerinin, vicdanlarının buna karar vereceğini söylemekteydiler[186].

Doğu'da bir inkılap yapılması istenmekteydi. Ancak seçilen harflerin Batı kökenliydi. Bu yabancı alfabenin Doğu'daki halklara hizmet edip edemeyeceği ise başka bir tartışma konusuydu. Latin Alfabesi savunucuları ise bu tür bir endişenin yersiz olduğunu çünkü kurulacak eğitim kurumlarıyla tüm halklara verilecek eşit hizmet ile herkesin bu alfabeyi benimseyeceğini vadetti.[187]

Arap Alfabesi'nin tedavülden kaldırılması özellikle gelişmiş olan Tatar ve Azerbaycan matbuatında korku yaratmaktaydı. Çünkü yeni alfabenin kabulü ile eski alfabe için kullanılan araç ve gereçlerin kullanılamayacaktı. Bu ise bu işle uğraşanlar için önemli bir zarara yol açacaktı. Bu yüzden Tatarların başını çektiği bu grup, Latin Alfabesi'ne karşı geldiler. Alfabe değişiminin hariçte yaşayan Türklerle olan irtibata ve birlikteliğe mani olacağını savundular[188].

Sovyet Hükümeti ise aslında Türklerin Kiril Alfabesi'ne geçmesinden yanaydı. Ancak Kiril Alfabesinin, Müslüman halkın gözündeki olumsuz etkisini bildiklerinden dolayı Latin Alfabesini desteklediler. Hâlihazırda olan Arap-Latin kavgasını da körüklediler. Bu değişimle beraber önce dâhilde ve hariçte Türkler arasındaki bölünmeyi güçlendirerekti. Böylece sonraki yıllarda ise Türklerin, Kiril Alfabesine geçirilmesinin daha kolay olacağını düşündüler[189].

1.4.2. 1917-1926 Yılları Arasında Yaşanan Gelişmeler

Şubat 1917 devriminin ardından Türk halkları 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da Genel Rusya Müslümanları Kongresi'ni düzenlediler. Kongrede Türklerin medenî ve edebî yönden Batı'nın gerisinde kaldığı, dilin hem edebî hem de

[186] *A.g.e.,* s. 54-55
[187] *A.g.e.,* s. 18.
[188] *A.g.e.,* s. 6.
[189] Alpatov, *a.g.e.,* s. 96; Cemil Hesenli, "Birinci Türkoloji Qurultaya Qısa Tarihi Bakış", *1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996),* TTK, Ankara 1999, s. 10.

gramer bakımından yetersiz ve zayıf olduğu yönünde konuşmalar yapıldı. Kongrede alınan kararlar arasında ise ilk ve orta öğretimde Türk Dili okutulması mecburi kılındı ve ayrıca Rus dilinin ancak yabancı dil olarak okutulmasına karar verildi[190].

Ekim 1917 devrimiyle beraber kadimci görüşe karşı tüm engeller aşılmaya başlandı. Türk-Tatar halklarının iktisadi, siyasi ve kültürel gelişmesini tamamlaması için engeller ortadan kaldırıldı.[191] 1918 yılında Azerbaycan aydınları Latin Alfabesi'ne geçmeyi denediler. Ancak bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı[192]. 1919 yılında Azerbaycan Müsavat Partisi tarafından mevcut Türk alfabesinin ıslahatı[193] veya Latin Alfabesi'ne geçilmesi konusu ortaya atıldı. Mevcut durumda memleketin daha önemli meseleleri halletmesi gerektiği bahane edilerek bu teklifler Azerbaycan Meclisi tarafından arka planda bırakıldı[194].

Bolşevikler geri kalmış yerlerde halkın eğitilmesine büyük önem verdiler. Bunların arasında Azerbaycan da bulunuyordu. Azerbaycan'da eğitime verilen önem neticesinde işçiler ve köylüler gündüz çalışıp gece okullarında eğitim gördüler. Bu gece okullarına gitmekte olan işçiler ve köylüler, Arap Alfabesi'nin zor öğrenilmesi dolayısıyla hevesleri kırılarak okulları bıraktılar. Bu durumdan dolayı Meclis tarafından geri planda bırakılan Latin Alfabesi'ne geçiş meselesi tekrar alevlendi[195].

1920 yılında *Azerbaycan* Gazetesi'nde Azerbaycan Parlamentosu üyelerinden Abdulla Bey Efendiyev'in hazırladığı Latin harfli Türk Alfabesi Maarif Nezareti'ne yollandı. Efendiyev, bu alfabenin eğitim için kullanılması ricasında bulundu. Daha sonraki çalışmalarda hazırlanan bu alfabeden yararlanıldı[196]. 1920 güzünde S. M. Kanizade, H. Şahtaştinski, Prof. V. B. Toaşevski ve Hüseyin Cavit'in oluşturduğu bir

---

[190] İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990*,* s. 170-183.
[191] Hocayev, *a.g.e.,* s. 3.
[192] Elövset Zakiroğlu Abdullayev, *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları,* TDK, Ankara 1996, s. 95.
[193] Hesenli, *a.g.m.,* s. 8.
[194] *A.g.m.,* s. 8; Hocayev, *a.g.e.,* s. 14-15.
[195] Hocayev, *a.g.e.,* s. 5.
[196] Hesenli, *a.g.m.,* s. 8.

komisyon kuruldu. 5 Ocak 1921 yılında da kullanılan alfabenin yeni oluşturulacak Latin Alfabesi temelli Türk alfabesi ile değiştirilmesi kararlaştırıldı[197].

1921 yılında Özbekler bozulan imlalarını düzeltmek için bir konferans düzenlediler. Burada eski imla taraftarları ve imlanın ıslah edilmesini savunan iki grup karşı karşıya geldi. Tartışmalar sonrasında eski imla taraftarları savundukları görüşün manasız olduğunu anladı. Eski imla taraftarları aynı imlanın ıslah edileceğine yeni bir alfabeye geçmenin daha faydalı olacağını söylediler. Islah taraftarları bu öneriyi kabul etmedikleri için eski imlanın ıslahı yoluna gidildi[198].

1920'de Azerbaycan'da kurulan komisyonun 1921'de aldığı Latin Alfabesi kararına Arap Alfabesi yanlılarının itirazı üzerine 1922'de bir konferans düzenlendi. Konferansta iki ayrı komite kurularak çalışmaların yürütülmesi ve hangi yol daha faydalı ise ona göre bir karar verilmesi kararlaştırıldı[199]. Bu karar neticesinde 1922 yılının Nisan ayında "Yeni Türk Elifba Komisyonu" kuruldu[200]. Komitenin başına Azerbaycan'ın ünlü komünistlerinden Samed Ağa Ağamalioğlu getirildi. Komite Türkistan, Hive, Tataristan ve Kırım'a mektuplar yollayarak savundukları proje için destek istedi[201]. 22 Temmuz 1922 tarihinde Azerbaycan MIK, Arap Alfabesi yerine Latin Alfabesi'nin kullanımı hakkında karar çıkardı[202].

Komite ilk dört aylık süreçte yeni harfleri meydana getirildi ve broşür bastırıldı. Daha sonra Tiflis'te yeni harfler matbaa için hazırlanarak Bakü'de bulunan Hükümet Matbaası'na teslim edildi. Ayrıca *"Ne İçun Arap Elifbası Türk Diline Yaramir", "Yeni Elifba ile Türkçe Okuyup Yazma Kaideleri"* ve *"Türkçe Kendi Muallim"* adlı kitapları bastırıldı ve birçok yerde kurslar açıldı[203]. Komite tarafından kurulan kurslarda eğitim

[197] *A.g.m.,* s. 8.
[198] Hocayev, *a.g.e.,* s. 7.
[199] *A.g.e.,* s. 5.
[200] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 3.
[201] Hesenli, *a.g.m.,* s. 8.
[202] Abdulayev, *a.g.e.,* s. 95.
[203] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 98-99.

gören öğrencilerin üç ayda okuma yazma öğrenmesi, yeni alfabeye olan talebi arttırdı[204].

Yeni Türk Elifba Komitesi, Latin Alfabesi ile *Yeni Yol* isimli bir gazete yayımladı. Bu gazete vasıtasıyla propaganda yaptılar. 21 Eylül 1922 Cuma günü yayın hayatına başlayan gazete Bakü Birinci Hükümet Matbaası'nda basıldı ve dört sayfa olarak yayımlandı[205]. Komite amacının kendilerinin karşısında duran geri kalmış düşünceleri yıkarak altmış beş yıllık mazisi bulunan Latin Alfabesi davasını sürdürerek, Türk halklarını cahillikten arındırmak olduğunu söyledi. Aynı zamanda Türk dillerinde bulunan Rusça, Arapça ve Farsça kelimeleri arındırırarak ortak millî bir Türkçe yaratmayı amaçladı. Komite tarafından Latin Alfabesi ile hazırlanan 30 harfli yeni Türk alfabesi oluşturuldu ve gazetede yayımlandı[206].

Yeni alfabeyi özellikle öğretmenler ve aydınlar destekllediler. Halkın bir kesiminin olumsuz karşıladığı yeni harfler öğretmenler vasıtasıyla halka sevdirildi[207]. Ayrıca Azerbaycan Müsavat Partisi Azerbaycan Türkleri arasında okuma-yazma oranının düşük olması, Arap Alfabesi'ni Türkler için uygun görmemeleri ve Azerbaycan halkının çağa uygun seviyeye ulaşmaları için Latin Alfabesi'ne geçişi destekledi. Nesip Bey Yusufbeyli[208] ve Mehmet Emin Resulzade[209] yeni alfabe projesi

---

[204] Hocayev, *a.g.e.,* s. 5.
[205] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 5.
[206] *A.g.e.,* s. 3-7.
[207] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 8-9.
[208] Nesib Bey Yusufbeyli 1881 yılında Gence'de doğdu. 1902 yılında girdiği Odessa Üniversitesi Hukuk Fakültesini tamamlayamadı. Bahçesaray'a giderek *Tercüman*'da yazılar yazdı. 1908 yılında İstanbul'a gitti ve Türk Derneği'nin kuruluşunda rol oynadı. 1909 yılında Gence'ye gitti ve belediye'de çalıştı. 1917 yılında Gance'de Milli Federalistlerin Türk Partisi'ni kurdu. 1917 yılında Mehmed Emin Resulzade'nin önderliğideki Müsavat Partisi ile birleşti. Kendisi partinin Gence temsilcisi oldu. Güney Kafkasya Federatif Yönetimi'nde Millî Eğitim Bakanlığı yaptı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde Millî Eğitim Bakanlığı, Hükümet Başkanlığı, İç İşleri Bakanlığı görevlerini üstlendi. 1920 yılında Bakü'yü terk etti ancak 31 Mayıs 1920'de yolda katledildi. Bkz: Musa Qasımlı, Cavid Hüseynov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü 2005, s. 17-26.
[209] 1884 yılında Bakü'de doğdu. Rus-Tatar mektebinde okuduktan sonra Bakü Teknik Okulu'na gitti. 1903 ile 1907 yılları arasında Şark-ı Rus, Füyûzât, İrşad ve Terakkî, Davet-Goç, Tekâmül ve Yoldaş gibi gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Bir süre Terakkî'nin, 1908'de geçici olarak İrşad'ın redaktörlüğünü üstlendi.28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde devlet başkanlığına getirildi.27 Nisan 1920'de Bolşeviklerin, Azerbaycan'ı işgal etmelerinden sonra yakalanıp hapse atıldı.Stalin'in yardımıyla hapisten çıktı. 1921'den sonra Moskova Şarkiyat Enstitüsün'de Türkçe ve Farsça dersleri verdi. 1922'de önce Finlandiya'ya oradan da Fransa üzerinden İstanbul'a geldi. Yaptığı yayınlar yüzünden 1928'de İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Avrupa'ya geçerek çeşitli ülkelerde

çıktığı zaman desteklerini belirttiler. Ancak bunun devrim yolu ile değil zaman içerisinde gerçekleşmesini istediler[210].

20 Ekim 1923 yılında Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi ve Halk Komiserleri Kurulu'nun verdiği karar ile yeni Türk alfabesi, Arap Alfabesi ile beraber resmî olarak devlet alfabesi olarak kabul edildi. Erivan, Tiflis ve Kuzey Kafkasya'da yeni elifba komitesi ofisleri açıldı[211]. Latin Alfabesi ile eğitim-öğretim kararı verilmesine karşın yeni harflerle yazılan kitaplar yetişmediği için eğitim o yılda Arap Alfabesi ile yazılan Türkçe ile verildi. Ancak aynı zamanda öğrencilere Latin Alfabesi temelli yeni Türk alfabesi de öğretildi[212].

1923 yılında Bolşeviklerin aldığı kararla Hakas Türkleri Rus alfabesi kullanmaya başladı[213]. Yeni Türk Elifba Komitesi başkanı Samed Ağa Ağamalıoğlu, Tiflis'e giderek Gürcistan'da yaşayan Türklerin de yeni Türk alfabesini öğrenmesi için çalışmalarda bulundu. Burada oluşturduğu ekip ile Türk köylerinde dernekler açılması, konferanslar verilmesi, yeni harflerle bir dergi çıkarılması ve Bakü'den Tiflis'e kitap getirilmesi için çalışmalar yürüttü. Tiflis'te 9 Mart 1924'te ilk yeni Türk alfabesi kursu açıldı. 1921'den beri yayın yapan *Yeni Fikir* adlı gazete bu yıldan sonra *Işık Yol* adını alarak Latin Alfabesi ile basılmaya başlandı[214].

1924 yılında Sovyet hakimiyetinde yaşayan Karaçay-Balkarlar, Latin Alfabesi'ni kabul ettiler[215]. 27 Haziran 1924 tarihinde Latin Alfabesi, Azerbaycan'da zorunlu devlet dili olarak kabul edildi[216]. Yeni Türk Elifba Komitesi 1924 yılının Eylül ayında başkan Samed Ağa Ağamalıoğlu önderliğinde Mirza Celil Mehemmedkuluzade,

---

Azerbaycan mücadelesini yaymaya çalıştı. 1947 yılında tekrar Türkiye'ye döndü. MEB Yayım Müdürlüğü'nde ve Milli Kütüphane'de memurluk görevleri yaptı. 6 Mart 1955'te Ankara'da vefat etti. Bkz: Yavuz Akpınar, "Resulzâde, Mehmed Emin", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul 2007, s. 2-5.

[210] Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920,1943,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 211-212.

[211] Hesenli, *a.g.m.,* s. 8-9.

[212] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 12.

[213] Tacemen, *a.g.e.,* s. 45.

[214] Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* s. 12-15.

[215] İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk,* Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 354.

[216] Abdulayev, *a.g.e.,* s. 95.

Veli Xuluflu, Halid Said Hocayev ile beraber bunların yanında eşlik edecek bir doktor, bir memur ve bir yazıcıdan oluşan bir ekip kurdu. Ekibin amacı mevcut Türk halklarının yeni Türk alfabesi konusunda bilgilendirilmesi ve bu halkların ziyaret edilerek başlarındaki önemli şahıslarla görüşme gerçekleştirilmesiydi. Heyet bu amaçla 7 Ekim 1924'te yola koyulmuş sırasıyla Dağıstan, Kırım, Türkistan, Tataristan ve Başkurdistan'a ziyaretler gerçekleştirmiştir. Dağıstan, Kırım, Başkurdistan ve Türkistan yeni Türk alfabesini olumlu karşılandı. Kazakistan ve Tataristan'da ise heyet soğuk bir biçimde karşılandı. Bu iki devlet yeni Türk alfabesini reddettiler[217].

16 Mart 1925 tarihinde yapılan IV. Sovyet Kurultayı'nda alınan kararla Azerbaycan'da bulunan birinci dereceli okullarda Latin Alfabesi zorunlu hale getirildi[218]. 3 Temmuz 1925'te ise Samed Ağa Ağamalioğlu, Kırım'dayken uygun bir yerde, Sovyetlerin izni dahilinde bir kurultay toplanması gerektiğini söyledi[219]. 6 Ağustos 1925 tarihinde kurultayın Bakü'de toplanması kararı alındı[220]. Sovyet hükümeti ve Stalin kurultayın toplanma kararının alınmasının ardından konuya özel ilgi gösterdiler[221]. Sovyet hükümeti başta toplanacak olan kurultayda Kiril Alfabesi'nin desteklenmesi fikrini düşündüler. Ancak Türk halklarının Kiril Alfabesine bakış açısının olumsuz olduğunu anlayınca Latin Alfabesinin desteklenmesi kararını aldılar[222].

Sovyetlerin Latin Alfabesini desteklemesi ve Yeni Türk Elifba Komitesi başkanı Samed Ağa Ağamalioğlu'nun 1925 yılında Taşkent'te Türkistan Cumhuriyeti Geçici Devrim Komitesi'nde yaptığı konuşmada emirleri bizzat Stalin ile Sovyet Hükümetinden aldığını belirtmesi ile Sovyetler Birliği adına konuştuğunu söylemesi[223] daha önceden yeni Türk alfabesini destekleyen Mehmet Emin Resulzade ve Müsavat Partisi'nin artık Latin Alfabesi'nin karşısında durmalarına neden oldu. Ona göre kurulan komisyon Bolşeviklere hizmet ediyor, Türkler arasındaki birliği

[217] Hocayev, *a.g.e.,* s. 5-72.
[218] Hesenli, *a.g.m.* s. 8-9.
[219] Hocayev, *a.g.e.,* s. 25.
[220] Hesenli, *a.g.m.* s. 8.
[221] Hesenli, *a.g.m.,* s.8; Tacemen, *a.g.e.,* s. 52.
[222] Hesenli, *a.g.m.,* s. 10.
[223] Hocayev, *a.g.e.,* s. 50.

bozmayı amaçlıyor, yeni Türk milletleri yaratarak Türklük bilincini unutturmak istiyordu. Yapılacak olan kongreyi engellemek için çalışmalar yürütüldü ve afişler basılarak propaganda yapıldı. Kurultay öncesinde düzenlenen Muallimler Kurultayı'nda kurultaya katılanların %90'ı Arap Alfabesi'nin yanında bulundu[224]. Kurultay öncesi Stalin, Pantürkist aydınların kurultayı sabote etmemesi için özel önlemler almaya çalıştı. Ancak Pantürkist aydınlar hem kurultay öncesinde hem de kurultayda ellerinden geleni yapmaya çalıştılar[225].

1.4.3. Kurultay ve Yaşanan Tartışmalar

Kurultayın açılış konuşması Samed Ağa Ağamalioğlı tarafından yapıldı. Bu konuşmada Bolşeviklerin sağladıkları haklar çerçevesinde Azerbaycan'ı kendi kaderini kendi isteği gibi şekillendiren bir halk olarak nitelendirdi. Ayrıca diğer Türk halklarının da Ekim Devrimi'nden itibaren bu hakka kavuştuklarını belirtti[226].

Kurultay'ın ilk gününde başkanlık heyeti seçildi. Kurultayın neden Bakü'de yapıldığına dair bilgilendirme yapıldı. Çarlık döneminde Türklerin yaşadıkları zorluklar ve Bolşeviklerin gelişiyle beraber Türkler için yaptıklarına dair konuşmalar yapıldı[227]. Kurultayın ikinci gününde iki oturum yapıldı. Yapılan ilk oturumda Türk Etnografyası hakkında Vasiliy Barthold[228], İlya Borozdin, Gaziz Gubaydullin, Sergey Rudenko, Gyula Mészàros, G. F. Çursin ve Aleksandr A. Miller konuşmalar gerçekleştirdiler. İkinci oturumda ise yapılan konuşmalar üzerine tartışmalar

[224] Qasımlı, *a.g.e.,* s. 212-213.
[225] Resulzade, *a.g.e.,* s. 15.
[226] Menzel, *a.g.e.,* s. 52.
[227] *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar,* s. 51-63.
[228] 15 Kasım 1869'da Petrograd'da doğdu. 1887-1891 yıllarında Petrograd Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi'nde öğrenim gördü. Türkistan'a giderek burada araştırma ve incelemeler yaptı. Adlarına tarihî kaynaklarda rastlanan birçok Türkistan şehir ve kasabalarının yerini buldu. 1905-1913 yıllarında Rus Arkeoloji Kurumu Doğu Bölümü'nün sekreterliği ve 1918-1922 yıllarında başkanlığını yaptı. Dârülfünun'un davetlisi olarak 1926 yılında İstanbul'a geldi ve burada on iki konferans verdi. 19 Ağustos 1930'da Leningrad'da öldü. Bkz. Semavi Eyice, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1992, s. 85-87.

gerçekleştirildi. Oturum Türk dillerinin akrabalığı hakkında Bekir Çobanzade'nin yapmış olduğu konuşmayla son buldu[229].

Kurultayın üçüncü gününde iki oturum yapıldı. Yapılan oturumlarda Türk dillerinin akrabalığı hakkında Nikolay Poppe, Anatoliy Genko, Aleksandr Samoyloviç, Sergey Malov, Nikolay Aşmarin ve Raçiya Açaryan tarafından yapılan konuşmalar gerçekleşti[230].

Kurultayın dördüncü gününde yazım ve terminoloji konusuyla beraber kurultayın ana gündem maddesi olan alfabe konusuna da giriş yapılmaya başlandı. Levi İvanoviç Jirkov yapmış olduğu konuşmada Türklerin alfabe değişimi konusunda yaşayabilecekleri zorluklara ve bu zorlukların nasıl aşılabileceğine dair bilgiler aktardı. Aynı oturumda Fahrad Ragimoglı Agazade, Arap Alfabesinin Türk Dili için yetersiz olduğundan, ıslah edilmiş olsalar bile yeni Latin Alfabesi kökenli Türk Alfabesi'nin yerini tutamadığından bahsetti. Latin Alfabesi'nin özel ve coğrafî isimlerin büyük harfle yazılması, kelimelerin hecelere bölünürken karıştırılmaması ve çocuk alfabesinde sesliler üzerine vurgulama işareti konulması gibi yararlarından söz etti ve kurultaya katılanlardan büyük alkış topladı. Şamil Usmanov ise yaptığı konuşmada Tatarların yapmış olduğu harf ıslahını eleştirdi. Tatarların yaptığı ıslah alfabeyi kolaylaştırmaktan ziyade daha zor hale getirdiğine değindi. Yapılan bu ıslah hareketinde sesli harflerin yetersizliğine ve yazılan bir kelimenin birçok farklı şekilde okunabildiğinden söz etti. Son olarak eğer yeni alfabe kabul edilirse bu zorlukların hiç birisinin yaşanmayacağını savundu[231].

Kurultayın beşinci gününde terminoloji konusu tamamlandıktan sonra alfabe konusu üzerinde durulmaya başlandı. Nikolay Yakovlev, "*Alfabe Problemlerinin Türk Halklarının Sosyal ve Kültürel Durumlarıyla İlişkisi ve Yazı Kurallarının Tespiti Problemi"* adlı konuşmasında alfabe değişiminin aynı anda tüm Türk halklarında yapılacak olmasının doğurabileceği sosyo-kültürel sorunlara ışık tuttu ve çözümlerini

[229] *A.g.e.,* s. 69-147.
[230] *A.g.e.,* s. 157-206.
[231] *A.g.e.,* s. 214-215, 218-219, 226-227.

aradı. Oset, İnguş ve Çeçenlerin, Latin Alfabesi'ne geçiş sürecinde yaşadıkları gelişmeleri inceledi. Latin Alfabesi'ne geçişte her milletin yaşam durumunun tüm objektif özellikleri dikkate alınmasına ve sosyal olarak aralarında büyük farklar bulunan halklardaki uygulamaların halkların yaşam düzeyine bakılarak yapılmasına dikkat çekti. Arap Alfabesi'nin kendi coğrafyasının dışına çıkamayan, modası geçmiş ve görevini tamamlamış bir alfabe olduğunu belirtirken Türk halklarının gelişmesi için Latin Alfabesi'ne geçiş yapmasının doğru olduğunu söyledi. Ayrıca Latin Alfabesi'ne geçişin milletlerin, millî uyanışına katkıda bulunduğunu söyledi ve konuşmasını tamamladı[232].

Kurultayın altıncı gününde alfabe meselesi tartışmaları devam etti. Levi İvanoviç Jirkov "*Alfabenin Teknik Bakımdan Esasları"* adlı konuşmasında, ideal bir alfabenin bir millet için ne gibi yeterliliklere sahip olması gerektiğinden bahsetti. Matbaa yönteminin hayata girmesiyle beraber Arap Alfabesi'nin eski estetik çekiciliğinin kalmadığına dikkat çekti. Arap Alfabesi'nin vadesinin dolduğunu ve eskiden vezirlere, hükümdarlara öğretildiği gibi artık öğretilemediğine vurgu yaptı. Özellikle matbaa yönteminde Arap Alfabesi ile yazmak gerek matbaada çalışan işçi için yorucu ve zor olurken gerekse kullanılan sayfa ve mürekkebin Latin Alfabesi'ne göre bir hayli fazla olduğunu söyleyerek sözlerini tamamladı[233].

Oturumda söz alan Cabbar Abbas-oglı Memedzade yaptığı konuşmada Arap Alfabesinin Türk alfabesi olmak için yeterli olmadığını söyledi. Arap Alfabesi'nin etnik olarak da Türk alfabesi olmadığını ve İslamiyet ile beraber dinî etkiler çerçevesinde Türklerin hayatında yer edindiğinden bahsetti. Islah edilmiş Arap Alfabesi'ni basılan eserlerde, Türk-Tatar halklarının dillerinde bulunan sesli harfleri karşılamakta, müzik notalarının kağıda dökülmesinde ve matematik formüllerinin yazılmasında başarısız olduğunu bildirdi. Azerbaycan'da yeni Türk elifbası ile yapılan çalışmaların sağladığı başarılardan ve kısa zamanda artan okuma-yazma oranına dem vurarak konuşmasını tamamladı.[234].

---

[232] *A.g.e.,* s. 270-280.
[233] *A.g.e.,* s. 285-290.
[234] *A.g.e.,* s. 290-294.

Tatar delegelerden Galimcan Şarafoviç Şeref, "*Arap ve Latin Yazı Sistemleri ve Bunlara Türk-Tatar Halklarında Uygulama Problemi"* adlı konuşmasında Latin Alfabesi'ne karşılık Arap Alfabesini savundu. İlk olarak toplu bir şekilde tüm halkların alfabelerini değiştirmenin maddî ve sosyal olarak sıkıntılar doğuracağını söyledi. Arap Alfabesindeki seslerin Latin Alfabesi'ne kıyasla Türk dilini daha iyi karşıladığını savundu. Arap Alfabesi'nin yazım sistemindeki çizgisel ahenk sayesinde Latin Alfabesine göre daha hızlı okumayı sağladığını savundu. Latin yahut Rus Alfabesi ile okunduğu zaman Arap Alfabesi'ne kıyasla gözlerin daha hızlı yorulduğunu belirtti. Bunlarla beraber Arap Alfabesi'nin noktaları satır üstü işaretler ve kelime içinde sonraki harfle birleşmeyen harfler konusunda eksik olduğundan yakındı. Matbaa yönteminde ise Batı'da bulunan teknolojiye Türklerin sahip olmadığını ve Latin Alfabesi ile yazmak için ekstra masraf yapılacağından söz etti. Türk halklarının okuma yazma oranının zaten düşük olduğunu bunun alfabeden değil zihniyetten kaynaklandığını eğer şimdi yeni bir alfabe kabul edilirse bu düşük oranın da ortadan kaybolacağını ve geçmişteki eserlerin yeni alfabeye çevrilmesinin hem vakit hem de ekonomik olarak büyük zorluklar getireceğini beyan etti. Ancak Latin Alfabesi'nin ayrı olarak yazılmasından kaynaklı daha kolay öğrenilmesi, matbaa sisteminde daha pratik olması, müzik notalarının ve matematiksel işlemlerin yazımının kolaylığı, özel isimlerde ve noktadan sonra yazılan kelimenin ilk harfinin büyük harf kullanılması gibi faktörleri de Latin Alfabesi'nin üstünlüğü olarak gördü. Sonuç olarak Arap Alfabesi'ne yapılacak reform ile yazıyı değiştirmeye gerek kalmadan olumlu bir sonuca varılabileceğini öne sürerek konuşmasını tamamladı[235].

Kurultayın yedinci gününde de alfabe tartışmaları devam etti. Konuşmacılardan Nazir Türekulov yaptığı konuşmada, Tatarların yaptığı alfabe reformunu eleştirdi. "*Baş harf*" adını verdikleri reform hareketinin sadece kitapların kapak sayfası, broşür ve pankartlarla sınırlı kaldığını söyledi. Tatar öğretmenleri ve gençlerinin 1923 yılında Moskova'da gerçekleştirdikleri konferansta Latin Alfabesi'nin Arap Alfabesi karşısındaki üstünlüğünün kabul edildiğini söyledi. Diğer bir konuşmacı olan Umar Çaşuevic Aliyev ise yaptığı konuşmada Latin Alfabesi'nin

[235] *A.g.e.,* s. 294-312.

uygulandığı yerlerde oldukça başarılı sonuçlar aldığını, Arap Alfabesi ile ilgili tek endişenin ise Kuran'ın Arap Alfabesi ile yazılması ve Latin Alfabesi'ne geçişle beraber Kuran'ın okuma oranının azalması korkusu olduğu belirtti. Ancak her iki alfabenin beraber öğretileceği bu yüzden de böyle bir endişeye gerek olmadığını söyledi. Arap Alfabesi ile yazılan kelimelerde sessiz harflerin yetersizliği dolayısıyla kelimelerin okunuşunun zorluğundan şikayet etti. Ayrıca Arap Alfabesindeki harflerin yazımının birbirlerine benzemesi dolayısıyla zor okunması ve göz yorgunluğuna sebep olmasından bahsetti. Arap Alfabesindeki yirmi sekiz harfin sadece yirmisinin Türkçe için uygun olduğunu ve Türkçe'deki sesleri karşılaması için ilave harf ihtiyacı olduğunu söyledi. Yine o da nota ve matematiksel işlemlerin yazılımında Arap Alfabesi'nin yetersizliğinden yakındı. Oturumda konuşma yapan diğer bir konuşmacı olan Galimcan Girfanoviç İbrahimov ise Arap yazısının işe yaramadığından ancak sosyal, ekonomik ve tarihî şartları göz önünde bulundurduğunda en uygun çözümün ıslahat olduğunu söyledi[236].

Kurultayın sekizinci gününde alfabe tartışmaları devam etti. Konuşmacıların yaptıkları konuşmalarda önceki günlerde yapılan konuşmalara benzer şekilde Latin Alfabesi'nin Arap Alfabesi karşısındaki üstünlükleri belirtildi. Gün sonunda ise alfabe ile ilgili Celaleddin Korkmazov ve Galimcan Şeref tarafından iki ayrı karar ortaya atıldı. Korkmazov'un sunduğu karar Latin Alfabesi'nin Arap Alfabesi'nden üstün olduğunu ve Türk-Tatar Cumhuriyetleri'nde istenirse bu alfabeye geçilebileği yönünde oldu. Galimcan Şeref'in teklifi ise her iki alfabenin de Türk halklarına hizmet ederken, Tatarların Arap alfabesi ıslah çalışmaları göz önünde bulundurularak sistemin daha iyileşmesini sağlamak ve bu çerçevede oluşturulan tarafsız komisyonun kararları çerçevesinde esas kararın toplanacak II. Türkoloji Kurultayı'nda alınması yönünde oldu. Bu iki karar oylamaya sunuldu. 101 oy Korkmazov'un kararına verilirken, Şeref'in sunduğu karar 6 oy aldı. 9 delege ise kararsız yönde oy kullandı. Kurultayın devam eden diğer günlerinde edebi dil sorunu, metodoloji sorunu, Türk edebiyatı tarihi üzerine konuşmalar ve tartışmalar yapıldı ve kurultay 6 Mart'ta son buldu. Kurultay Latin Alfabesi'nin, Arap ve ıslah edilmiş Arap Alfabesi'ne karşı üstünlüğünü tanırken

[236] *A.g.e.,* s. 315-332.

her cumhuriyet yeni alfabenin kabulü konusunda kendi kararını vermekte özgür olarak bırakıldı[237].

1.4.4. Kurultayı Müteakip Süreçte Yaşanan Gelişmeler

Kurultayın ardından yeni alfabeye geçiş kararı alan halkların temsilcileri toplanarak yapılacak çalışmaları görüştüler. Buna göre her cumhuriyet kendi ülkesinde bir yeni alfabe komitesi kuracak, kendi lehçelerine göre yeni alfabe projeleri düzenleyecek ve sonraki Türkoloji kurultayına kadar hazırlıklarını tamamlayıp kurultaya sunacaktı[238]. Toplantıda ayrıca yeni Türk alfabesine geçişte yapılacak işlemlerin tek bir elden yürütülmesi amacıyla "*Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi*" kuruldu.[239] Örnek oluşturması amacıyla 1923'te Rus Kiril Alfabesi'ne geçirilen Hakas Türkleri ve yaklaşık bir asırdır bu alfabeyi kullanan Altay Türkleri de konferansın ardından Latin Alfabesi'ne geçirildi[240].

Komite kurultaydan sonra incelemelerde bulundu. Ancak cumhuriyetlerin henüz yeni alfabe için çalışmalarda yetersiz kaldığını gördü. Özbekistan 6 ay geçmesine rağmen bir proje bile hazırlamamıştı. Komitenin çalışmaları ile Azerbaycan'ın kullandığı harf sistemine benzer bir Özbek Türk Latin alfabesi oluşturuldu. Bu harf sistemi daha sonra Özbek konseyinin onayından geçirildi. Türkmenistan'da ise halkın alfabeye verecekleri olumsuz tepkiden korkulduğu için çalışmalar yavaş bir şekilde ilerledi[241].

Komite ilk kurultayını 3-6 Haziran 1927'de Bakü'de gerçekleştirdi. Kurultayda Türk cumhuriyetlerinin yeni Türk alfabesini uygulamada yetersiz kaldığı görüldü. Bu duruma çare bulmak için Eğitim Komiserlikleri kuruldu. Komiserliğin

---

[237] *A.g.e.,* s. 374, 375, 456.
[238] Hocayev, *a.g.e.,* s. 79.
[239] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 131.
[240] Tacemen, *a.g.e.,* s. 46.
[241] Hocayev, *a.g.e.,* s. 80-111.

gözetimi altında yeni Türk alfabesi çalışmalarının yapılması kararı alındı. Ayrıca "*birleştirilmiş bir Türk Alfabesi*" hazırlanması için bir ekip kurulması kararı verildi[242].

Kurultay'dan sonra olumsuz oy kullanan Tataristan'da da yeni alfabeye yönelik gelişmeler yaşandı. Azerbaycan'ın kullandığı harf sistemine benzer harf sistemi kullanılarak Tatar dili alfabesi oluşturuldu ve kitaplar basıldı. Kırgızistan'da orta dereceli okullarda yeni Türk alfabesi ile dersler verilmeye başlandı. Başkurdistan'da yeterli matbaa aletleri ve ders kitapları bulunmadığından yeni alfabeye geçiş daha yavaş ilerledi. Kırım'da ise halk yeni alfabeye karşı çıktı. Halk kursların açılmasına engel oldu. Dağıstan'da kısa zamanda iki bin kişi Latin harfleriyle yazılan yeni Türk alfabesini öğrendi ve çalışmalar olumlu ilerledi. Azerbaycan'da yüz yirmi bin kişi yeni alfabeyi öğrenmişti[243].

Özbekistan'ın Taşkent şehrinde 17 Ocak 1928 tarihinde Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi'nin İkinci Kurultayı toplandı. Kurultayda Özbekistan'ın kademeli olarak Latin Alfabesine geçmesi, kentlerde 1928-29, köylerde ise 1930-31 yılından itibaren yeni yazının kullanılması, 1929-30 yılından itibaren Arap alfabesiyle kitap ve ders kitabı basımına son verilmesi, kamu görevlileri için 1927-28 yılından itibaren yeni yazının öğrenilmesi zorunluluğu getirilmesi ve 1932'den itibaren köylerin yeni yazıya geçirilmesi kararları alındı[244]. Taşkentyılında Kazan'da da bir kurultay gerçekleştirildi. Bu kurultayda ise her Türk boyunun kendi alfabesini kendisine has bir şekilde hazırlaması kararı alındı ve Latin harfleri resmi Türk harfleri olarak tasdik edildi[245].

Sovyet Merkez Seçim Komitesi'nin ve Merkezi Halk Komitesi'nin 7 Mart 1929'da verdiği kararla Arap harfleri yasaklandı[246]. Sovyet Merkezi İcra Komitesi ve SSCB Halk Komiserliği Şurası'nın 7 Ağustos 1929'da aldığı kararla bütün SSCB Türk Cumhuriyetlerinin resmi alfabesi Latin Alfabesi oldu[247].

---

[242] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 137.
[243] *A.g.e.,* s. 137-139.
[244] *A.g.e.,* s. 148-149.
[245] Andican, *a.g.e.,* s. 435.
[246] Alpatov, *a.g.e.,* s. 98.
[247] Tacemen, *a.g.e.,* s. 48-49.

Netice itibariyle artık Sovyet Türk Halkları asırlar boyu kullandıkları Arap Alfabesi'nden Latin Alfabesi'ne geçirilmiştir. Bu geçiş Türk aydınları bakımından Türklerin inkişafı için zorunlu görülmüştür. Türk halkları arasında artık okuma-yazma oranı artacak, Türklerin muasır medeniyetler seviyesine olan ilerleyişi hızlanacaktı. Sovyetler Birliği için ise bu geçiş Rus İmparatorluğu zamanından beri izlenen Ruslaştırma (Sovyetler Birliği için Sovyetleştirme) politikası dahilinde Türkleri İslam dininden koparmak, onları hariçte yaşayan dindaş ve ırkdaşlarından koparmak ve dillerini Ruslaştırmak için sürdürdükleri politikayı olumlu yönde etkileyen bir gelişme olmuştur. Türklerin, Arap Alfabesi'ni kendi istekleriyle bırakmak istemesini Sovyetler seve seve desteklemiş ve bu yönde çalışmalar yürütmüşlerdir. Aynı zamanda emperyalist devletlere karşı verdiği mücadele sonucu bağımsızlığını kazanıp Rusya Türkleri'nin gözünde bir örnek olarak beliren Türkiye Cumhuriyeti'nde de Arap Alfabesi kullanılması ve bu yolla Rusya Türklerine milliyetçilik ve bağımsızlık gibi düşünceler empoze edebileceği düşüncesi Sovyetler Birliği'nin bu amacı desteklemesi için ekstra motive eden bir sebep olmuştur. Artık Türkleri, Arap Alfabesi'nden kopardıklarına göre Kiril Alfabesine geçirilmesi daha kolay olacaktır ki gelecekte yaşanan gelişmeler her ne kadar zorla olsa bile bize bunu kanıtlamıştır.

II. BÖLÜM

2. TÜRK HARF İNKILABI VE RUSYA TÜRKLERİNİN LATİN ALFABESİNE GEÇİŞİNE TÜRKİYE'NİN BAKIŞI

2.1. Türk Harf İnkılabı Öncesi Yaşanan Tartışmalar

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de birçok kez Latin harflerine geçiş denemeleri yapıldı. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı başarılı sonuç alınamadı[248]. Azerbaycan'da başlayan Latin harflerine geçiş çalışmaları ve bu konuda yükselen sesler komşusu ve aynı milletten olan Türkiye'de de Latin harfleri savunucularını heyecanlandırdı. Arap harfleri destekçilerini ise mevcut durumu korumaya yönelik eylemlere teşvik etti. Bu konuda Türk basınında birçok tartışmalara meydana gelerek birçok fikir ortaya atıldı.

Cumhuriyet ilan edilmeden henüz 8 ay önce, 17 Şubat-8 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen Millî İktisat Kongresi'nde Latin harfleri meselesi gündeme geldi. Kongreye katılan İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı[249] Azerbaycan'daki gelişmeleri öne sürerek Latin Alfabesi'nin kabulü konusunda önergede bulundu. Kongre başkanı Kazım Karabekir ise konunun bir iktisat meselesi değil maarif

---

[248] Ahmet Cevdet Paşa 1851 yılında *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserinde Türkçe'de yer alan seslerin Arap harfleri tarafından karşılanmadığından yakındı. 12 Mayıs 1862 tarihinde ise Münif Paşa, *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'*de yaptığı konuşmada okuma-yazma oranının düşük olmasını alfabenin yetersizliğine bağladı ve çözüm yolu olarak harflerin harekeli yazılmasını veya Avrupa'da olduğu gibi her harfin ayrı olarak yazılmasını gösterdi. Bunun üzerine 1863-64 yılında Encümen-i Daniş, yayınladığı ders kitaplarını harekeli olarak yayınlayarak bir çözüm yolu bulmaya çalıştı. İbrahim Şinasi, Ebüzziya Tevfik, Ali Suavi, Şemsettin Sami ve Namık Kemal gibi yazarlar Arap harflerinin ıslahını savundular. 1869 yılında ise İran'ın Osmanlı elçisi Melkum Han, Mirza Fethali Ahundzade gibi Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini bildirdi. Dönemin padişahı II. Abdulhamid'in de halkın daha hızlı okuma-yazma öğrenmesi için bir dönem Latin Alfebesi'ne geçme düşüncesine sahip olduğunu bilmekteyiz. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Islah-ı Hürruf Cemiyeti* kuruldu.. Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi kişiler Latin Alfabesi'nin ateşli taraftarlarından olduğu bilinmektedir. Latin Alfabesinin kabulü için dönemlerinde yazılar yazdılar. Dr. Milaslı İsmail Hakkı'nın başını çektiği bir grup ise Arap harflerini ayrı olarak yazarak ıslah edip, kullanmaya çalıştılar. *Hüruf-u Munfasıla* adını verdikleri bu yöntemi Enver Paşa 1914 sonrası orduda denemişse de o da daha önceki denemeler gibi başarısız oldu. Bkz. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,,* s. 20-29; Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 20-39; Tansel, *a.g.m.,* s. 224-239; Ortaylı, *a.g.e.,* s. 350.

[249] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 42.

meselesi olduğunu belirtti ve önergeyi kabul etmedi. Ancak konu hakkında fikirlerini de beyan etmekten kaçınmadı. Bu meselenin Avrupa'da cereyan ettiğini, İslam harflerini yeterli bulmayanların bir bahanesi olarak ortaya çıktığını, Arnavutların da bu harfleri kabul edip felakete sürüklendiklerini hatta şu anda da Azerbaycanlıların aynı vahim duruma doğru hareket ettiklerini söyledi. 350 milyon Müslümanın bu harfleri kullandığını ve ecnebilerin Türkçeyi kolay ve güzel bulsalar da harflerinin zor olduğunu belirterek Türklerin, İslam nüfusundan ayrılmasının yolunu aramaya çalıştıklarını söyledi. Eğer bu şekil bir değişim olursa Türklerin, İslam dünyasının gözünde Hıristiyanlaşmış olarak görüleceğini ve itibarının Alem-i İslam nazarında sarsılacağını belirtti[250].

Kılıçzade Hakkı, *İçtihat* dergisinde yayınladığı makalelerle Kazım Karabekir'in açıklamalarına karşı geldi. İlk yazısında Kazım Karabekir'in yapmış olduğu açıklamaları hayretler içerisinde okuduğunu belirtti. Türkiye'nin sadece Müslüman bir ülke olmadığını aynı zamanda bir Türk milleti olduğunu ve yapılacak olan ıslahatların sadece İslamî kaidelere bağlı olarak değil milletin gerekliliklerine göre de yapılması gerektiğini savundu. Mesele Kuran'ın Arap harflerinden başka bir harflerle yazılmasıysa bunun bir küfür olmadığını sözlerine ekledi[251].

Hüseyin Cahit, 22 Eylül 1923 tarihinde *Resimli Gazete*'de yazdığı "*Latin Harfleri"* başlıklı yazıda Arap Alfabesine yönelik eleştirilerde bulundu. Mevcut durumda kullanılan yazının Türkçe sesleri yansıtmada yetersiz olduğundan, çocukların mekteplerde 3-4 sene eğitim almasına rağmen yazıları doğru olarak okuyamamasından yakındı. Türklerin inkişafı ve birlikteliği için Türkçenin seslerine hitap edebilecek en uygun harflerin ise Latin harfleri olduğunu yazısına ekledi[252].

1923 yılında Tahsin Ömer, "*İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır"* adıyla yazdığı eserde Arap ve Latin harflerini karşılaştırarak

[250] "Latin Harfini Kabul Edemeyiz!", *Hakimiyet-i Milliye,* 5 Mart 1923, s. 2.
[251] Kılıçzade Hakkı, "İzmir Kongrresi'nde Latin Harfleri", *İçtihad,* 1 Haziran - 1 Temmuz - 1 Ağustos 1923, İstanbul, S. 154-156, s. 3174-3175, 3196-3199, 3214-3215.
[252] Hüseyin Cahit, "Latin Harfleri", *Resimli Gazete,* 22 Eylül 1339, s. 2.

aralarında bir fark olmadığını kanıtlamaya çalıştı. Eseri yazarken Azerbaycan'daki Latin harfleri meselesinden etkilendiği belli olmaktadır. Bu eserinde önce Mısır'da kullanılan hiyeroglif yazısı, Finike yazısı, Yunan harfleri ve Latin harflerini tanıtıp değerlendirdi. Arap harflerinin Türk dili için yetersiz olduğunu ve Türkçede bulunan sesleri karşılayamadığını belirtti. Lisanları, insanlara benzetmiş ve nasıl zayıf bir adamın giydiği giysi şişman bir adama olmayacaksa Arap harflerinin de Türk diline göre uyumlu olmadığını eserinde belirtti. Türk dilinin seslerini en iyi yansıtacak, en kolay öğretecek ve en uygun gelecek alfabe olarak ise Latin harflerini gösterdi[253].

Yaşanan gelişmeler ve tartışmalar sadece basınla sınırlı kalmadı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'de de yapılan bir konuşmada alfabe tartışmaları yaşandı. 25 Şubat 1924 günü mecliste Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili tartışmaların yaşandığı esnada İzmir Mebusu Şükrü (Saraçoğlu) Bey, harfler meselesine değindi. Şükrü Bey, eski Avrupa'da okumanın sadece papazlara ve prenslere has tanınan bir özellik olduğundan ama halkın kendi çabalarıyla okuma yazma öğrendiğinden bahsetti. Daha sonra İslam dininin ilk emrinin "oku" olmasına rağmen halkımızın ancak yüzde iki veya üçünün okuma yazma bildiğinden bahsetti. Memleketin her köyünde bir okul olmasa bile bir hocanın var olduğunu ve hocaların seneler boyunca uğraşmasına rağmen okuma yazma oranını arttıramadığından yakındı. Bunun suçlusunun ne hocalar ne de eğitim sisteminin olduğunu esas problemin kullanılan Arap harflerinden kaynaklandığını iletti. İsveç ve Norveç'ten örnekler verdi. Büyük coğrafyaya ve seyrek nüfusa sahip olmasından dolayı bu ülkelerde bir öğretmenin sekiz, dokuz köy gezerek okuma yazma öğrettiğini söyledi. Bu duruma rağmen bile İsveç ve Norveç'teki okuma yazma oranının yüzde yüz olduğunu iletti. Ülkenin bütçesinin yüzde yirmibeşinin eğitime ayrılmasına rağmen hala okuma yazma oranının düşük olduğunu belirttikten sonra bu konu hakkındaki konuşmasını sonlandırdı. Şükrü Bey, bu konuşmasında sorun için herhangi bir çözüm önerisinde bulunmadı ve yalnızca sorun tespiti yaptı. Çözümün bulunması için Maarif Vekâletine gönderme yaptı[254].

---

[253] Tahsin Ömer, *İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır,* Mahmutbey Matbaası, İstanbul 1923 (1339), s. 5-33.
[254] *TBMM Zabıt Ceridesi,* Cilt: 6, Devre: 2, Celse: 1, Ankara 1961, s. 335-336.

Hüseyin Cahit, *Tanin* gazetesinde 23 Şubat 1924 tarihinde "*Latin Harfleri*" ve 6 Mart 1924 tarihinde "*Necat Yolu*" başlıklı yazıları yazarak Latin harflerine olan desteğini sürdürdü. "*Latin Harfleri*" başlıklı yazısında Türkçe'nin gerekirse Ermeni harfleri ile bile yazılabileceğini ancak uluslararası düzeyde en etkin olan Latin harflerinin tercih edilmesinin uygun olduğunu söyledi. Nasıl kağnı araçların yerini otomobil ve kamyon kullanılması zamanın bir gereğiyse Türk maarifinin hızlı gelişmesi için Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesinin de aynı şekilde önemli olduğunu belirtti. Ne Arap ne de Latin harflerinin Türk'ün millî harfi olmadığını ancak her ikisinin de denenerek en uygun olanın alınması gerektiğini bildirdi[255].

Hüseyin Cahit, 6 Mart 1924 tarihinde yazdığı "*Necat Yolu"* başlıklı yazısında ise Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 25 Şubat 1924 tarihinde Türk diline en uygun alfabenin Latin Alfabesi olduğu yönünde yaptığı konuşmaya olan desteğini sundu. Türk milletinin devam eden cehaletinden kurtulması ve asra ayak uydurması için yegane çarenin Latin harflerinin kabulünden geçtiğini belirtti. Türklerin İslam'ı kabulünden itibaren Arap harflerini kullandıklarını ancak yirminci asra gelindiğinde halkın okuma-yazma oranının ve ilme-fenne verilen değerin azlığının bu harflerin lisanımıza olan uyumsuzluğunun en büyük kanıtına delalet ettiğini yazdı[256].

Ali Seydi ise 1924 yılında kaleme aldığı "*Latin Harfleri Lisanımıza Kabil-i Tatbik Midir?"* adlı eserde konu hakkındaki fikirlerini beyan etmiştir. Yazısında eski milli yazımız olan Uygur harflerine geçiş, mevcutta bulunan Arap harflerini aynen kullanma veya ıslah etme ve Arnavutlar ile Azerbaycan Türklerinin yaptığı gibi Latin harflerini kabul etmek gibi dört ayrı çözüm önerisi sundu. Halihazırda kullanılan Arap harfleriyle asırlarca bir çok büyük şair, yazar, ilim adamı yetiştiren Türk milletinin bu harfleri bir çırpıda atıp Latin harflerini kabul etmesinin Türk milletinin tarihine büyük bir leke düşüreceğini söyledi[257].

---

[255] Hüseyin Cahit, "Latin Harfleri", *Tanin,* 23 Şubat 1924, s. 3.
[256] Hüseyin Cahit, "Necat Yolu", *Tanin,* 6 Mart 1924, s. 3.
[257] Ali Seydi, *Latin Harfleri Lisanımıza Kabil-i Tatbik Midir?,* İkdam Matbaası, İstanbul 1924, s. 8-32.

Cenab Şehabettin[258], 27 Ağustos 1924 (1341) tarihinde *Servet-i Fünün Dergisi*'nde "*Lisanımızın İhtiyaçları"* adlı bir yazı yazdı. Bu yazıda Arap harfleri ile yazmanın artık bir vakit kaybı olduğundan ve Azerbaycan'da olduğu gibi Türkiye'nin de Latin harflerine geçerek imla ve yazısını düzeltmesinin yapılacak en doğru hamle olduğundan bahsetti. Latin harflerinin kabul edilmesini savunurken dilimizde bulunan yabancı kökenli kelimelerin yerine Türkçeye uygun karşılıkları bulunarak bunların dahil edilmesi gerektiğini de savundu.[259].

Necib Âsım[260], 30 Eylül 1925 tarihinde *Türk Yurdu* dergisinde "Elifba Meselesi" adlı yazısını yayımladı. Yazıda önce Latin harflerinin tarihi gelişiminden bahsetti. Avrupa'daki ülkelerin Latin harflerini okuyuşlarını mukayese etti. Türklerin, Arap harflerine İslam'ı kabul ettikten sonra geçtiklerini iletti. Ancak buna rağmen o gün bile eski eserlerin okunmasında güçlük çektiklerini aktardı. Bu sorunun asırlardır devam etmesine rağmen ıslah veya alfabe değişim meselesinin yeni yeni canlandığını söyledi. Ancak kendisinin harfleri değiştirme veya soldan sağa yazmaya karşı olduğunu da ekledi. Avrupalı bazı milletler gibi Türk harflerinin ıslah edilmesi gerektiğini savundu. Eğer ıslah yolu seçilmezse asırlık Türk kültürünün bir anda yok olabileceği tehlikesine dikkat çekti[261].

Doktor İsmail Şükrü Bey[262], 1925 yılında yazmış olduğu "*Asri Türk Harfleri Hakkında"* adlı eserde hem Arap harflerini hem de Latin harflerini yerdi. Bu harfleri

---

[258] 2 Nisan 1871'de Manastır'da doğdu. Öğrenimine Tophane'de Mekteb-i Feyziyye'ye başladı. 1880'de Gülhane Askerî Rüşdiyesi'nden mezun oldu. 1889'da doktor yüzbaşı oldu. 1914 yılında Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca öğretmenliğine başladı, 1919'da Dârülfünun Osmanlı edebiyat tarihi öğretmenliği görevine geldi. 1922 yılında bu görevinden istifa etti. 13 Şubat 1934tarihinde öldü. Bkz. Celal Tarakçı, "Cenab Şahabeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 346-349.

[259] Cenab Şehabettin, "Lisanımızın İhtiyaçları", *Servet-i Fünün,* 24 Ağustos 1925 (1341), s. 227-228.

[260] 29 Aralık 1861'de Kilis'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kilis'te tamamladı. 1875'te Şam Askerî İdâdîsi'ne girdi. Daha sonra Kuleli Askerî İdâdîsi'ne geçti. 1879'da Mekteb-i Harbiyye'ye girdi, 1913 yılında miralaylıktan emekliye ayrıldı. Dârülfünun'da Türk tarihi ve Türk dili müderrisliği yaptı. 1927'de Erzurum millet vekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne girdi. 12 Aralık 1935'te İstanbul'da vefat etti. Bkz: Abdullah Uçman, "Necip Âsım Yazıksız", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 32, İstanbul 2006, 493-494.

[261] Necib Âsım, "Elifba Meselesi", *Türk Yurdu,* C. 2, S. 12, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1925, s. 16-18.

[262] 1876 yılında Afyon'da doğdu. Müderris İzzet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta eğitimini sıbyan mektebi ve rüştiyede tamamladı. Daha sonra medrese öğrenimi alarak 18 dalda müderrislik icazeti aldı. 1908 yılında İttihat ve Terakki partisinde politikaya girdi. 1909'da Afyon Öğretmen Okulu'na öğretmen olarak atandı. 1911 yılında okulun müdürlüğüne getirildi. 1915 yılında Darülhilafe Medresesinde öğretmen oldu.Kurtuluş Savaşı yıllarında Dumlupınar'da Yunanlılara karşı verilen mücadelede

kullanan milletlerin bile bu harflerin açıklarından ve noksanlarından dolayı şikayetçi olduklarını belirtti. O gün itibariyle millî bir alfabeye ihtiyaçları olduğunu belirtirken bunun asırlar önce kullanılan Uygur harfleriyle olamayacağını ancak ve ancak Türklerin kendine has yeni bir alfabe ile dil ve imla sorununa çözüm bulacağını iddia etti[263]. 1926 yılında ise yazdığı *"Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım"* adlı eserinde önceki eserinde belirttiği gibi Latin harflerinin kendi içerisinde bile bir çok noksanının olduğunu ve Latin harflerine geçilmesi halinde dahi Türk dilindeki sorunların çözülemeyeceğini belirtti[264].

Osmanlı Devleti zamanından itibaren Türkiye'de tartışmalara konu olan alfabe problemi Cumhuriyetin ilanından sonra da tartışılmaya devam edildi. Azerbaycan'da Latin harflerine geçiş için çalışmaların başlamasıyla birlikte Türkiye'de Latin harflerine geçiş konusundaki fikirler açığa çıkmaya başladı. Çoğu zümre Arap harflerinin bırakılıp Latin harflerine geçilmesine sıcak bakmıyordu. Gazetelerde yazılan yazılarda her iki alfabe mukayese edilerek birbirlerinden üstünlükleri gözler önüne serildi. Her zümre kendi fikirlerini özgürce açığa koydu. Arap harflerini savunan zümrenin en büyük korkusu dini değerlerin, kültürel değerlerin ve Türk-İslam dünyasındaki birliğin yitirilmesiydi. Bu yüzden Arap harfleri savunucuları, çağdaşlaşmaya engel olsa bile Arap harflerinin korunmasından yana görüş belirtmektedirler. Latin harfleri savunucuları ise bu gibi korkuların yersiz olduğunu savundular. Latin harflerine geçmenin böyle bir soruna yol açmayacağı yönünde görüşlerini açıkça dile getirdiler.

2.2. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Türk Heyeti

oluşturduğu alay ile büyük başarılar kazandı. 1919'da İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katılarak Kuvâ-yi Milliye Teşkilâtının kurulmasına öncülük etti. Düzenli ordunun kurulmasıyla birliğinden ayrılarak meclise döndü. TBMM'nin I. Döneminde Karahisar-ı Sahip'ten milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Hilafetin kaldırılmaına karşı çıkanlara öncülük etti. 25 Aralık 1950 yılında Afyon'da vefat etti. Bkz. İsmail Şükrü Çelikay, *http://www.biyografya.com/biyografi/10669,* (30.03.2019).

[263] Doktor İsmail Şükrü, *Asri Türk Harfleri Hakkında,* Kader Matbaası, İstanbul 1925, s. 14-29.

[264] Doktor İsmail Şükrü, *Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım,* Kader Matbaası, İstanbul 1926, s. 9-23.

Bakü Türkoloji Kurultayı'na katılacak olan Türk heyeti için ilk olarak yedi ismin adı geçti. Bu kişiler: Fuat Köprülü, Sami Rıfat, Fuat Raif, Necib Asım, Hüseyinzade Ali Bey, Mecit Asım[265] ve İsmail Hikmet idi. Ancak bunların arasından sadece üçü kurultaya dâhil oldu. Kurultaya katılacak olan Türk heyeti için gerekli izinler alındıktan sonra 16 Şubat 1926'da İstanbul'dan hareket etti. Heyette Hüseyinzade Ali Bey, Fuad Köprülü [266] ve İsmail Hikmet Ertaylan'ın yanı sıra etnografya müdürü Meszaros, Rus Profesör Barthold ve Alman Türkolog Theodor Menzel eşlik etti[267]. Heyet, Bakü'de bulunan Yeni Avrupa adlı otelde konakladı.

Türk kaynaklarına bakıldığında Türk heyetinin hangi fikirlerle birlikte kongreye gittiğini öğrenilememektedir. Ancak kongreden önce Türk heyetini ziyaret eden Halid Said Hocayev'in hatıratında yazdıkları Türk heyetinin Latin harfleri hakkındaki düşüncesini bizlere sunmaktadır. Kendisi Türk heyetini ziyaret ettiği sırada Latin harflerine geçiş konusunda Türkiye'nin tavrını sorduğunda Fuat Köprülü tarafından şu yanıtı aldı:

"Türkiye'nin bugünkü durumu hepimizce malumdur. Yenilgiyle sonuçlanan ağır ve uzun bir savaştan çıktık. İktisadî durumumuz bizi memnun edebilecek bir halde değil. Bilhassa büyük bir inkılabî değişim yaşıyoruz. Zihnimiz henüz daha önemli meselelerle meşguldür. Bununla birlikte, ilmî meselelerimiz, Azerbaycan tarafından ortaya atılan yeni alfabe meselesine de kayıtsız değildir. Bu yakınlarda Eğitim Bakanlığı tarafından özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon, imla ve harfleri tetkik ile meşgul oluyor. Henüz kesin bir karara varmadılar. Sanırım bu tetkikat daha birkaç ay devam edecektir. Yeni alfabenin aleyhine oy vermek için herhangi bir bahanemiz yoktur. Lehine vermek için de -maalesef- henüz hazırlığımız olmadığı gibi, hükümet tarafından bu konuya ait bir talimat da elimizde yoktur[268]." dedikten sonra kendi şahsî fikirlerini de şu şekilde beyan etti:

---

[265] Menzel, *a.g.e.,* s. 18.
[266] B.C.A., Yer: 30-18-1-1 / 17 - 91 - 9.
[267] Ganire Paşayeva, Azer Turan, *Ali Bey Hüseyinzade Turan,* Türk Ocakları Yayınları, İstanbul 2012, s. 84.
[268] Hocayev, *a.g.e.,* s. 75.

"*Esas itibariyle benim fikrim yeni alfabenin lehindedir. Ancak, gerçeklerle yüz yüze gelmek mecburiyetindeyiz. Bizim halkımız başka, doğuda yaşayan Türk halklarının durumu daha başkadır. Türkiye Edebiyatı, -Tabiî Avrupa ile mukayese etmiyorum- o kadar fakir değildir. Yeni alfabeye geçtiğimiz takdirde birçok kitabımızı yeni alfabeyle basmaya mecbur olacağız. Bunun için gerekli olan iktisadî durumumuzun uygun olmadığını biraz önce söylemiştim. Alfabe meselesi bizde çok eskidir. Bunun için muhtelif zamanlarda muhtelif komisyonlar teşkil edildi. Hatta Dünya Savaşı zamanında Enver Paşa tarafında da askerî işlerde yeni bir alfabe tecrübesi yapıldı. Ancak, hayata geçirilemedi. Ben, bütün bunları göz önüne alarak kendi fikrimden ziyade, gerçekçi olmaya ve çok ihtiyatlı davranmaya mecburum."*[269]

Ancak Sovyet Türk Halkları, Latin harflerini kabul ederse Anadolu Türklerinin de bu karara ayak uyduracağını Hüseyinzade Ali Bey aynı görüşmede bildirdi. Fuat Bey ise böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda tüm zorluklara rağmen geçişin sağlanılabileceğini belirtti. Gerek ortak matbuatın, gerek ortak kültürün korunması gerekse çağın gerekliliği olarak yeni alfabeye geçilmesi gerektiğinden bu konuda çalışan komisyonun da onay vermesi durumunda Anadolu Türklerinin de Latin harflerini kabul edeceğini söyledi[270].

Bu görüşmenin bitiminde heyete gelen bir bildiriyle hükümetin eski kararından döndüğünü ve yeni alfabeyi desteklemeye karar verdiği haberi geldi[271]. Buradan Türkiye'nin Latin alfabesine geçiş konusunda olumsuz veya kararsız bir düşünceye sahip olduğu kanısına varabiliriz. Ancak Türk heyeti kurultay sırasında yapılan alfabe meselesi oylamasında kararsız oy kullandılar[272].

Fuat Köprülü, kurultayın başkanlık heyetine seçilirken, Hüseyinzade Ali Bey ise başkanlık divanının fahrî üyeliğine seçildi[273]. Fuat Köprülü ve Hüseyinzade Ali Bey kurultayda bildiriler yayınlayıp, konuşmalar yaptılar. Fuat Köprülü, "*Türk*

---

[269] *A.g.e.,* s. 75-76
[270] *A.g.e.,* s. 76.
[271] *A.g.e.,* s. 77.
[272] "Türkiyat Kongresinde Neler Konuşuldu", *Vatan,* 29 Mart 1926, s. 3.
[273] Nerimanoğlu, Öner, *a.g.e.,* s. 53-54.

Halklarında Edebi Dilin Gelişmesi" ve "*Türk Halkları Edebiyatlarının Araştırılmasının Sonuçları ve Perspektifleri"* başlıklı konuşmaları yaparken; Hüseyinzade Ali Bey ise "*Garbın İki Destanında Türk"*[274] başlıklı bildirisini okudu. Bu bildiri aynı yıl Bakü'de *Komünist Gazetesi Neşriyatı* tarafından aynı isimle yayımlandı.

Fuat Köprülü, kurultayın on dördüncü oturumunda *Türk Halklarında Edebi Dilin Gelişmesi* başlıklı konuşmasını yaptı. Türklerin, İslamiyeti kabul etmeden önce bir takım lehçelere bölündüğünden ancak hâlihazırda bulunan kaynakların yetersiz olması dolayısıyla bu lehçelerin ortaya çıkarılmasının mümkün olmadığından bahsetti. Bunun yanı sıra Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı *Divan-ı Lugatı't Türk*'ten faydalanarak o dönemdeki Türk lehçelerinden ve Altın Orda sahasında VIII. asırdan sonra yazılmış olan eserlerin hangi lehçeler kullanılarak yazıldığından bahsetti[275]. Fuat Köprülü'nün kurultayın on dördüncü oturumunda yaptığı "*Türk Halkları Edebiyatlarının Araştırılmasının Sonuçları ve Perspektifleri"* başlıklı yazısı steno kayıtlarında yer almadı[276].

Hüseyinzade Ali Bey ise kurultay için yola çıktığı andan itibaren detaylıca notlar aldı. Kurultayda görüşülecek olan Latin harfleri ve edebî dil meselelerinin Türkiye'yi yakından ilgilendirdiğinden bahsetti. Bu meseleler hakkında yapılan konuşmaları notlarında topladı ve sakladı. Ayrıca kurultaya katılan üyeleri ve bunların milliyetlerini de sınıflandırdı. Bir toplantı esnasında Mustafa Kuliyef'in Mustafa Kemal'in maarif icraatları üzerinde konuşmasını, Samet Aga Agamalioglu'nun Mustafa Kemal'in sağlığına kadeh kaldırmasını, Serabski'nin Mustafa Kemal Paşa şarkısını söylediğini yazarak 25 Mart 1926 günü Odesa'dan vapur ile İstanbul'a döndüğünü belirtti[277]. Ayrıca kurultayda okuduğu *Garbın İki Destanında Türk* başlıklı

[274] Bu bildiri kurultayın steno kayıtlarında yer almamıştır.
[275] *A.g.e.,* s. 379-380.
[276] *A.g.e.,* s. 416.
[277] Hilmi Ziya Ülken, "Prof. Ali Turan'ın (Hüseyinzade) 1926'da Bakû'da Toplanan 1 inci Türkoloji Kongresinde Aldığı Notlardan", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,* TTK Yayınevi, Ankara 1963, s. 143-147.

yazısında İtalyan Torquato Tasso[278] ve Portekizli Luis de Camoes[279]'in yazdıkları eserlerden yola çıkarak Türklere bakış açısını anlattı[280].

Fuat Köprülü, kurultaydan döndükten sonra *Milli Mecmua*'da yayınladığı "*Harf Meselesi"* adlı yazıda Latin harflerinin kabulü konusunda olumsuz düşüncelerini dile getirdi. Yazısında Latin harflerini kabul edilerek garp medeniyetine geçişin kolaylaşacağını iddia edenlerin yanıldığını söyledi. Alimcan Şeref'in kurultayda okuduğu ve Türkiye'de "*Harflerimizin Müdaafası"* adıyla yayınlanan eserde bu durumun açıkça izah edildiğini belirtti. Harflerin değişimi konusunun bir ilim meselesi olarak görüldüğü takdirde bu karardan vaz geçileceğini iletti. Türklerin daha önce de defalarca alfabe değiştirdiğini ancak bunun sebeplerinin iyice araştırılarak incelenmesi ve ona göre karar kılınmasını savundu. Alfabesini değiştiren milletlerin büyük bir harstan mahrum kalması veya ibtidai bir millet olması gerektiğini ancak Türklerin çok eski ve kadim bir harsa sahip olması ve ibtidai bir millet olmaması dolayısıyla böyle bir değişime ihtiyacının olmadığını vurguladı. Zamanında Uygur alfabesinin bırakılıp Arap alfabesine geçilmesiyle beraber Türkçedeki seslerin daha iyi ifade edilmeye başlandığını söyledi. Şu an için ülkenin iktisadi ve tedrisi durumunun alfabe değişimine müsait olmadığını da ekledi. Bu şekilde fikirler ile uğraşmak kargaşa yaratmaktan başka bir şey olmadığını belirterek yazısına son verdi[281].

Köprülü aslında teorik olarak Latin harflerine karşı olmasa da Rusların Latin alfabesini kullanarak Sovyet Türk Halklarını, Türkiye ve Müslüman Dünyası'ndan uzaklaştırmak istediğinin farkında olduğundan Latin harflerine karşı cephe aldı[282]. Hüseyinzade Ali Bey'in ise kendi beyanlarından alfabeye karşı tutumunu tespit edemesek de, Mehmet Emin Resulzade bu konu hakkında 1926 yılında *Yeni Kafkasya*

[278] İtalyan Rönesansı'nın geç dönem şairlerinden. I. Haçlı Seferi'nde Kudüs'ün Hıristiyanlarca ele geçirilmesini konu alan Gerusalemme liberata (1581; Kurtarılmış Kudüs) adlı epik şiiriyle tanınır.
[279] Portekizli ünlü liriksel şiir ve dram yazarı. *Os Lusiadas* adlı epik şiiri ile tanınmaktadır.
[280] Ali Bey Hüseyinzade, *Garbın İki Destanında Türk,* Kommünist Gazetesi Neşriyatı, Bakü 1926, s. 1-41.
[281] Fuat Köprülü, "Harf Meselesi", *Milli Mecmua,* 4. Sene, S. 75, 1 Kanunievvel 1926s. 1206-1207.
[282] Hesenli, *a.g.m.* s. 11.

dergisinde yazdığı bir yazısında Hüseyinzade Ali Bey'in Latin harflerinin kabul edilmesi fikrine karşı bir düşünceye sahip olduğunu bildiğinden bahsetti[283].

Türkiye, her ne kadar Bakü Türkoloji kurultayı sırasında tarafsız oy kullanmış olsa da, kurultayda Latin harflerinin Arap harflerinden üstün olduğu kararı çıkması ve Sovyet Türk halklarının Latin harflerine geçiş çalışmalarına başlamasıyla beraber çalışmalara başlayacaktır. Mustafa Kemal, öncelikle ekonomik ve iç siyasetteki sorunları çözülmesini bekledi. Daha sonra Sovyetlerdeki Türkler gibi Türkiye de Latin harflerine geçmek için karar aldı.

2.3. Kurultay Sonrası Türkiye Basınında Yaşanan Gelişmeler

Bakü Türkoloji Kurultayı'nın hemen ardından Türkiye'de Latin harfleri meselesi alevlenmeye başladı. Kurultay'da Latin harflerine geçiş kararının ezici bir oy üstünlüğüyle kabul edilmesi üzerine Türkiye'de yaşayan aydınlar ve muhabirler konuya olan ilgisini arttırdı ve bu konudaki düşüncelerini kaleme aldılar.

Bakü Türkoloji Kurultayı'nın son bulmasından birkaç gün sonra Ahmet Cevdet, 10 Mart 1926 tarihinde *İkdam g*azetesinde "*Latin Hürufatı"* başlıklı yazısını yayımladı. Arap harflerinin yerine Latin harflerinin getirilmesiyle matbaada yaşanacak olan kolaylıklardan bahsettikten sonra Türkçedeki sesler için Latin harfleri üzerinde yapılabilecek birkaç oynamadan söz etti. Avrupa'da yer alıp Latin harflerini sonradan kabul etmiş olan Macar, Leh ve Hırvatların kendi dillerindeki sesleri yansıtması için Latin harfleri üzerinde ne gibi değişiklikler yaptıklarını, Türklerin de dillerindeki sesleri yansıtacak şekilde yapacakları değişimlerle Latin harflerini kullanabileceğini belirtti[284].

Yunus Nadi, 12 Mart 1926 tarihinde yazdığı "*Türkçe ve Latin Hürufu"* adlı yazısında kurultaya ve Türklerin Latin harflerini kabul etmesine dair düşüncelerini

[283] Mehmet Emin Resulzade, "Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetiyle", s. 3-6.
[284] Ahmet Cevdet, "Latin Hürufatı", *İkdam,* 10 Mart 1926, s. 1.

paylaştı. Kurultayda Latin harflerine geçiş kararının alınması sonrasında Ankara'da posta pullarının Latin harfleri ile basılmasını örnek göstererek Türkiye'nin Latin harflerine geçiş yaptığı yönünde çıkan gelişmelerin asılsız olduğundan ve Türkiye'nin henüz Latin harflerini kabul etmeye hazır olmadığdan söz etti. Kendisinin Latin harflerinin kabulüne taraftardı. Ancak Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerin ve kabul edilen yeni Türk alfabesinin hem tetkik edilmeden gelişigüzel seçilmesinden hem de Rus Bolşeviklerin bu alfabeyi desteklemesinden dolayı arkasında bir siyasi oyun olduğuna inandığını söyledi. Latin harflerinin kabul edilmesinde Fransızların kullandığı alfabeyi aynen almak yerine Turani ırktan olan Macarların kullandığı Latin harflerinin incelenerek Türklere uygun hale getirilip ondan sonra uygulanmasının elzem olduğundan bahsederek yazısını sonlandırdı[285].

Yunus Nadi, 20 Mart 1920 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayınladığı "*Latin Harfleri"* başlıklı yazısında da konuya değindi. Yazar, Latin harfleri taraftarı olduğunu ancak olmayanlar için de bu meselenin bilirkişiler tarafından iyice bir incelenmesi, kişisel duygularla değil tamamen ilmi bir biçimde karar kılındıktan sonra hakikate ulaşılması gerektiğini ve Arap harflerinin Türkçede yaratttığı sorunların Latin harfleriyle giderilip giderilmeyeceği kontrol edilerek Türk imlası için en uygun kararın verileceğini yazdı[286].

Ahmet Cevdet, 21 Mart 1926'da *İkdam* gazetesinde "*Yine Latin Harflerine Dair"* başlıklı başka bir yazı daha yazdı. Bu yazısında Latin harflerinin kabul edilmesinin Türkiye'deki okuma yazma oranını arttırmayacağını, Fransızların bile asırlardır bu alfabeyi kullanmalarına rağmen okuma yazma oranının çok da yüksek olmadığına dikkat çekti. Fransız ve İngilizlerin bu harfleri kullandıklarını ancak bu alfabe ile yazdıklarının düzgün okunamadığını ekledi. Türklerin alfabeden kaynaklı değil imkan yetersizliğinden dolayı okuma yazmada geri kaldığını, okulların köylere çok uzak olduğunu ve çocukların bu yüzden okuyamadıklarını belirtti. Türk ailelerinin daha çok ziraatla ilgilenmelerinden dolayı çocukların okutulması yerine, onlara çiftçilik öğretilmesinin daha önemli görülmesi dolayısıyla okuma yazmada geri

[285] Yunus Nadi, "Türkçe ve Latin Hurufu", *Cumhuriyet,* 12 Mart 1926, s. 1.
[286] Yunus Nadi, "Latin Harfleri", *Cumhuriyet,* 20 Mart 1926, s. 2.

kaldığımızı, bunun çözümü için de sanayi gelişirse halkın çiftçiliğe mahrum kalmayacağını ve çocuklarını okuma yazma için eğitime yollamasıyla sonuçlanacağını yazdı[287].

28 Mart 1926 günü yayınlanan *Akşam g*azetesinde halka açık olarak şu sual yer aldı:

"Latin harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatimiz nedir, kabul edersek zararımız ne olabilir? Bu mesele etrafındaki nokta-i nazarınızı lütfeder misiniz?"[288]. Bu suale yönelik bazı münevverler ve yazarlar cevap verdiler. Ali Canib, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alâeddin, Necib Asım, Avram Galanti, Hüseyin Suad, Halil Nimetullah, Veled Çelebi, İbrahim Necmi, Halid Ziya ve Gombotes Zoltan gibi isimler bu suali Latin harflerini kabul etmediklerini beyan ederken, Refet Avni, Abdullah Cevdet ve Mustafa Hilmi gibi isimler Latin harflerinden yana olduklarını söylediler. Mustafa Şekib ise kararsız olduğunu belirtti[289].

1926 yılında Mithat Sadullah, "*Latin Harfleriyle Türkçe Elifba Tecrübesi"* adlı kitabında kendi oluşturduğu Latin harfleri temelli 29 harften oluşan bir Türk alfabesi önerisini sundu. 1927 yılında ise Hidayet İsmail yazdığı "*Arap ve Latin Harfleri"* adlı kitapçıkta Latin harfleri temelli 35 harften oluşan daha ayrıntılı bir Türk alfabesi oluşturdu. Aynı yıl İstepan Karayan'ın yazdığı "*Muadel Latin Harfleriyle Elifba-i Türki Projesi"* adlı kitapçıkta yine Latin harfleriyle oluşturulan bir Türk alfabesi yer aldı[290].

1926 yılının sonunda Avni Başman, *Hayat* dergisinde yayınladığı "*Latin Harfleri Meselesi"* başlıklı yazısında yazı ve imla meselesinin dil bilgisiyle sımsıkı bağlı olduğunu ve dil bilgisinin Türkçeyle esas bir şekilde derlenmedikçe ne harf ıslahının ne de harf değişikliğinin bir fayda etmeyeceğine değindi. O yüzden bu mesele

---

[287] Ahmet Cevdet, "Yine Latin Harflerine Dair", *İkdam,* 21 Mart 1926, s. 2.
[288] "Latin Harflerini Kabul Etmeli mi Etmemeli Mi?", *Akşam,* 28 Mart 1926, s. 2.
[289] Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 396.
[290] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 84.

çözümlenene kadar Arap harflerini kullanmanın en mantıklı çözüm olacağını söyledi. Aynı zamanda Latin harflerinin ikinci bir alfabe olarak Türkçeye yardımcı alfabe olarak eklenmesinin ilmi alanda faydalı olacağını ve böylece iki alfabenin kendi arasında mukayese edilerek hangisinin daha yararlı olduğu görülecekti. Mukayese sonrasında ise Türk halkı için zararlı olan ortadan kaldırılmasıyla bu meselenin halledilmiş olacağını yazdı[291].

Müderris Avram Galanti, 1927 yılında yazdığı "*Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir"* adlı eserde Bakü Türkoloji Kurultayı'na değindi. Kurultay'da alınan kararın gayri ilmî olduğunu savundu. Kararı alan kişilerin ilmî yetkinliklerinin araştırılması gerektiğini belirtti. Türkoloji ve Türkologlar hakkında bilgi verdikten sonra kurultaya katılan Türkologların çok azının lisan hakkında uzman olduğunu ve bu yüzden verilen kararın ilmî olmadığını ekleyerek yazısına son verdi[292].

Kuşkusuz kurultayda Latin harflerinin Arap harflerinden daha üstün olduğu kararının çıkması Arap harflerini savunan zümreyi sinirlendirdi. Latin harflerini savunan zümre ise bu dönemden itibaren fikirlerini daha yüksek sesle söylemeye başladı. Kimilerine göre ise bu tartışmalar gereksizdi ve halledilmesi gereken ilk sorun imla meselesiydi. Bu gelişmelerin ışığında Türkiye, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirdiği büyük bir devrimle Latin harflerine geçiş yaptı.

2.4. Türk Harf Devrimi

Türkiye Cumhuriyeti kurucusu büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, daha cumhuriyet ilan edilmeden önce inkılapların hazırlıklarına ve uygulanmasına başlamıştı. 1 Kasım 1921'de saltanat kaldırıldı. 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edildi. 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı. 25 Kasım 1925'te şapka kanunu getirildi. 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. 26 Aralık 1925'te miladî takvim kabul edildi. 17 Şubat 1926'de Türk Medeni Kanunu kabul edildi. 20 Mayıs 1928'de

[291] Avni Başman, "Latin Harfleri Meselesi", *Hayat,* 30 Kanunievvel 1926, s.3-5.
[292] Avram Galanti, *Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir,* Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul 1927, s. 3-8.

kabul edilen kanunla 1 Haziran 1929'dan itibaren Latin asıllı rakamların uygulanması kararı alındı[293].

. Mustafa Kemal, bu tarihe kadar uyguladığı inkılaplar ile Türk milletini medenî medeniyetler seviyesine yükseltmeyi amaçladı. Bu inkılapları gerçekleştirirken bir çok zorlukla karşılaştı. Sonuç olarak tüm inkılapların başarıya ulaşmasını sağladı. Ancak gerçekleştirdiği inkılaplar çerçevesinde belki de en önemlisi ve en zor olanı harf inkılabıdır. Hem halk zümresinden, hem basından hem de yakınında bulunan siyasi ve askeri arkadaşlarından tepki göreceğini bile bile halkın muasır milletler seviyesine ulaşması ve okur yazarlığın artması için harf inkılabını gerçekleştirdi.

Türkler 960 yılında İslam dinini kabul eden Karahanlılar döneminden itibaren Uygur yazısını bıraktı ve Arap yazısını benimsedi. Yaklaşık olarak on asırdır kullanılan bu alfabeyi bir anda bırakmak büyük bir kargaşaya yol açabilirdi. Ancak büyük önder Mustafa Kemal'in büyük uğraşları sayesinde çok kısa bir süreç içerisinde halk mağdur edilmeden başarıyla uygulandı ve Türkiye Cumhuriyeti, Orta Asya'da bulunan diğer Türk halklarıyla beraber Latin harflerini kabul etti.

2.4.1. Atatürk'ün Latin Harfleri ile İlgili Görüşleri

Mustafa Kemal'in kafasında Latin harfleri konusu daha cumhuriyet kurulmadan önce şekillenmeye başladı. Ülke işgal altındayken o geleceği düşünüp planlar yapar ve memleketini nasıl refaha kavuşturacağını hayal ederdi. Erzurum Kongresi'nin bittiği akşam 8 Ağustos 1919'da Mazhar Müfit Kansu'ya yazdırdığı hatıratta "*beşinci olarak Latin harfleri kabul edilecek"* dedi[294]. Yine Latin harfleriyle ilgili olarak Garp Cephesi'nde görüştüğü Dr. Adnan (Adıvar) ve Halide Edip (Adıvar)'e memleketin batılılaşması için yapmaları gerekenleri söylerken Latin harflerinin kabul edilmesinin olasılığından da bahsetti[295]. Mustafa Kemal bu

[293] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 59-60.
[294] A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 182.
[295] Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtahanı,* Can Yayınları, İstanbul 2018, s. 223.

konuşmayı yaptıktan bir ay kadar sonra Azerbaycan Hükümeti'nin Latin esaslı Türk yazısını kabul ettiğini belirten yazı Ankara'ya iletildi.[296]

Milli Mücadele ordularının İzmir'e girişinden üç gün sonra Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet yıllarından beri Latin Alfabesi'nin fanatik destekçilerinin başında olan Hüseyin Cahit, Yakup Kadri, Ahmet Emin ve Ebüzziya Velid ile 12 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de görüştü[297]. Burada Mustafa Kemal, halifeliği kaldıracağını orada bulunan kişilere açıkladı ve Hüseyin Cahit bu karara "*Halife kalmalıdır. Fakat siz ki bu kadar inkılapların yaratıcısısınız, millete Latin harflerini kabul ettiriniz"* şeklinde tepki gösterdi. Mustafa Kemal ise bu tepkiye karşı "*Henüz bu hususta kimseye kat'i söz veremem. Daha beklemeye mecburum"* şeklinde cevap verdi[298]. Bu şekilde cevap vermesinin ana sebeplerinden birisi Hüseyin Cahit'in, halifeliğin kaldırılması konusunda verdiği aşırı tepki ve muhalefettir.

Mustafa Kemal, yaptığı açıklamaya rağmen Arap harflerinin yerine başka bir alfabenin kabulü için niyeti olduğunu gösteren girişimlerde bulundu. 1922 yılının Ekim ayında Mustafa Kemal, Bursa öğretmenleri ile yaptığı görüşme esnasında Türkçe'nin Arapça kalıplardan kurtarılması fikrini savundu[299]. Çankaya'da oturduğu eski bağ evini tadilat yaptırırken, yaptırmakta olduğu yeni kitaplık için kendisine kitap getiren şair Yahya Kemal Beyatlı'ya "*Bu kitaplar güzel ama bütün halkımıza okutmak, öğretmek güç bu harfleri. Onun için yenilikler düşünmeli ve Latin harflerini kabul etmeli"* şeklinde düşüncesini paylaştı[300].

Azerbaycan'daki Latin harfleri meselesi ciddiyet kazandıkça Türkiye'de de yansımaları yavaş yavaş görülmeye başlandı. Samet Ağa Agamalioglu'nun bir Türkoloji kurultayı kurulması için karar aldığı sıralarda, Mustafa Kemal'in emriyle 1924 yılının Kasım ayında alınan kararla, Eylül 1925'te bir Uluslararası Türkoloji

---

[296] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 42.
[297] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2010, s. 507; Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 42.
[298] Ahmet Cevdet Emre, *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı,* Hilmi Kitapevi, İstanbul 1960, s. 316.
[299] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 42.
[300] Afet İnan, *a.g.e.,* s. 182.

Kongresi'nin İstanbul'da toplanması için çalışmalar yürütüldü. Ancak o dönem içerisinde ülkede böyle bir kongreyi yönetebilecek bir kadro vâr olmaması nedeniyle kongre toplanamadı.[301] Türkiye'de Mustafa Kemal'in emriyle 1925 yılında bir alfabe komisyonu kurulması için emir verilmiş ancak bu alfabe komisyonu da o dönemde teşkil edilmemiştir.[302]

Mustafa Kemal, Bakü Türkoloji Kurultayı'na katılanlar arasında yer alan Alman Türkolog Profesör Theodor Menzel ile özel olarak görüştü. 1925 yılında Türkiye'ye davet ettiği Menzel'den Latin harfleri konusunda bilgi aldı. Mustafa Kemal bu görüşmeden olumlu düşüncelerle ayrıldıktan sonra Menzel'den Bakü'deki Türkoloji Kurultayı için yapılacak çalışmalara katılmasını istedi. Bu çalışmalara katılan Menzel, kurultaydan önce tekrar İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal ile görüştü. Mustafa Kemal, Menzel'in yanı sıra ünlü Türkologlardan Oldenburg, Kraçkovski ve Samoyloviç ile de İstanbul'da görüştü. Menzel kurultay tamamlandıktan sonra da tekrar İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal ile görüştü. Mustafa Kemal yaptığı çalışmalar için kendisine teşekkür ederek hediyeler verdi[303].

Ahmet Cevdet Emre, Mustafa Kemal ile 1927 yılında yaptığı bir sohbet esnasında paşanın Latin harfleri hakkındaki görüşlerini bize paşanın ağzından şu şekilde aktardı:

"Eğer ben size bu meseleyi ancak son senelerde düşündüm dersem, sakın bana inanmayınız. Ben tâ çocukluğumdan beri bu davayı düşünmüş bir adamım. O toplantıda vermiş olduğum gayri kat'i cevabımı anlamak isteyenlere şu izahı vermek isterim. Ben basit bir adamım, yani ben düşündüklerimi önce milletimin arzusunda, ihtiyaç ve iradesinde görmeyi şart sayan ve bunu gördükten sonra ancak, tatbiki ile kendimi mükellef bilen bir adamım. Her insan bulunduğu heyeti içtimaiye için

[301] Orhan Köprülü, "İlk Milletler Arası Türkoloji Kongresi Teşebbüsü", *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973), Tebliğler, I. Türk Tarihi,* Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979, s. 185-188.
[302] Ahmet Cevdet Emre, *a.g.e.,* s. 317.
[303] Samır Kazımoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk ve Birinci Türkoloji Bakü Kurultayı", *Azerbaycan,* S. 290, Ankara 1993, s. 12-13.

düşündüğü bin bir fikir olabilir. Fakat sağını solunu dinlemeden söylenmiş sözler, benim telakkime göre, uzun uzun ve derin denemelerle incelenmedikçe fiil sahasına çıkmazlar. Her içtimai işte şahsi düşünüşün umumi ihtiyaç ve iradeye mutabık olduğunu hissetmiş olanlar behemehâl başarısızlığa mahkumdurlar''[304].

Açıkça görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in aklında Arap harflerinin yerine başka bir alfabenin kabul edilmesi meselesi her zaman yer alan bir konuydu. Aynı zamanda bu konu hakkında daha önce yaşanan başarısız denemelerin farkında olduğunu ve bunlardan ders çıkardığını da belirtmek gerekir. Bu denli yapılması ve uygulanması zor bir inkılap girişimi için Mustafa Kemal, olayların gelişmesini ve uygun vaziyetin meydana gelmesini bekledikten sonra Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Sovyet Türk Halklarının Latin Alfabesi'ni kabul etmesi ile birlikte Türkiye'de yer alan ve Latin harflerinin kabulüne karşı duran muhaliflere karşı bir koz elde etti ve bu inkılabın uygulanması için uygun ortamı yakaladı. Çünkü Türklerin arasındaki kültür ve iletişim birliğinin devam etmesi için aynı alfabenin kullanılmasını hiçbir kimse yadırgayamazdı. Alınan bu kararla beraber inkılap hareketleri hızlandı.

Bahsedilen muhaliflerin arasında Mustafa Kemal'in en yakınında bulunan Başbakan İsmet İnönü'yü de gösterebiliriz. Yapılan diğer inkılaplara karşı herhangi bir şekilde olumsuz davranış sergilemeyen İnönü, yazıyı değiştirme denemelerine karşı güçlü bir muhalefet gösterdi. Bunun için kendince bazı haklı sebepleri vardı. Şöyle ki yazının değişmesiyle beraber hükümete yönelik bütün askerî ve mülkî daireler, darülfünun fakülteleri, maarif mektepleri, öğretim müesseseleri ve matbuat mekanizmasının bütün tepkileriyle karşı karşıya kalan kendisi oldu[305].

2.4.2. Devrimin Gerçekleştirilmesi

Bakü Türkoloji Kongresi'nden sonra gözler Türkiye'nin üzerine çevrildi. Bulunduğu konum ve tarihî geçmişi dolayısıyla Türkiye'de gerçekleşmesi muhtemel

[304] *A.g.e.,* s. 316.
[305] *A.g.e.,* s. 317-318.

bir harf değişikliği hareketi, Sovyet Türk halklarının da Latin harflerini benimsemesini kolaylaştıracaktı. Ancak bu hareket kurultaydan iki yıl sonra gerçekleşti. Bunun bazı sebepleri vardı. Birincisi, kongreye katılan Türk delegelerden M. Fuat Köprülü'nün de belirttiği gibi Türkiye'nin ekonomik olarak böyle bir değişime hazır olmamasından kaynaklanıyordu [306] . İkinci sebep, 1926 yılında Mustafa Kemal'e karşı gerçekleştirilmek istenilen suikast girişimi dolayısıyla ülkenin iç karışıklıklarla mücadele etmesi ve takip eden yılda da Mustafa Kemal'in kendisini "*Söylev (Nutuk)"*i yazmak için adamasıydı. Kendi yazdığı bu eserin halk tarafından okunup anlaşılmasını istedi[307]. Üçüncü sebep ise kamuoyunda ve meclisteki konuşmalarda da görüldüğü gibi büyük bir çoğunluğun Arap harflerinin kalmasından yana olmasıdır.

Bütün yaşananlardan sonra 1928 yılının başından itibaren Mustafa Kemal, inkılabın gerçekleştirilmesi için olarak harekete geçti. 8 Ocak 1928 tarihinde Mahmut Esat Bozkurt, Ankara Türk Ocağı'nda Türk harfleri hakkında bir konferans verdi, Aynı gün İstanbul'da ilk Türkçe hutbe okutuldu ve 10 Nisan 1928'de anayasadan "*Türkiye devletinin dini, Din-i İslam'dır"* maddesi kaldırıldı. 24 Mayıs 1928'de Latin rakamları resmî Türk rakamları olarak kabul edildi [308] ve 1 Haziran 1928'den itibaren de yürürlüğe koyuldu[309].

20 Mayıs 1928'de Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, Başbakanlığa Latin harflerinin araştırılması için bir komisyon kurulması önerisi sunuldu. 23 Mayıs'taki toplantıda öneri kabul edilmiş ve Atatürk'ün konu hakkındaki buyrukları alındıktan sonra 10 Haziran'da Dil Encümeni kuruldu. 26 Haziran 1928'de çalışmalara başlayan komisyonda yer alan kişiler; Maarif Vekaleti Müsteşarı Mehmet Emin Erişirgil, Talim ve Terbiye Dairesi Reisi İhsan Sungu, Ruşen Eşref Ünaydın, Profesör Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat Emre ve İbrahim Grandi yer almışlardır. Daha sonra Falih Rıfkı Atay,

---

[306] Hocayev, *age*., s. 75-76. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren halk eğitim için ödediği vergilerden ve vergi sistemi konusunda şikayetçi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılından itibaren öğretimden her türlü ücreti kaldırmıştır. Bu yüzden daha önce giderler için öğrencilerden alınan paralar da kesilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk,* Dost Yayınları, Ankara 1968, s. 92-98.
[307] Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s. 82.
[308] Aydemir, *a.g.e.,* s. 298-299.
[309] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 59.

Fazıl Ahmet Aykaç, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İbrahim Osman Karantay, Avni Başman, İbrahim Necmi, Ahmet Rasim, Celal Sahir Erozan ve İsmail Hikmet Ertaylan oldu[310]. 28 Haziran'da Millet mektepleri hakkında İcra Vekilleri Heyeti kararı çıktı. Halk dershaneleri ve konferansları yönetmeliği yayımlandı[311].

Yeni komisyon öncelikle yazının değiştirilmesine gerek olup olmadığına karar verdi. Latin harflerine geçmeye karar verildikten sonra Yeni Türk Alfabesi oluşturuldu ve bir rapor hazırlandı. Hazırlanan rapor Ağustos başında basıldı. 41 sayfa ve 8 bölümden oluşmaktadır. Yeni Türk Alfabesi belirlendi ve harflerin kullanılışları açıklandı. Belirlenen 29 harf şekli ve sesleri şu şekilde oldu: *a* (a), *b* (be), *c* (ce), *ç* (çe), *d* (de), *e* (e), *f* (ef), *g* (ge), *h* (ha), *i* (i), *ı* (ı), *j* (ji), *k* (ka), *l* (el), *m* (em), *n* (en), *o* (o), *p* (pe), *q* (ku), *r* (er), *s* (es), *ş* (eş), *t* (te), *u* (u), *v* (ve), *w* (çift ve), *x* (iks), *y* (ye), *z* (ze). Raporda majüskül şekiller gösterilmediyse de, bunlar daha sonradan alfabe tablolarında yer aldı, ö, ü, ğ gibi işaretli harfler de tabloya ilave edildi, q,w,x tablodan çıkarıldı, harf adlarında *f* (fe), *ğ* (yumuşak g), *h* (he), *k* (ke), *l* (le), *m* (me), *n* (ne), *ö* (ö), *r* (re), *s* (se), *ş* (şe), *ü* (ü) olarak değişiklik yapıldı[312]. Mustafa Kemal, Kemal'i önce büyük *K* ile daha sonra büyük *Q* ile denedi ancak *Q*'nun yazılışından hoşlanmadığı için bu harfi alfabeye dahil etmedi[313].

Komisyonun oluşturduğu alfabeyi ve raporu Mustafa Kemal'e Falih Rıfkı Atay takdim etti. Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'e alfabenin on-on beş yıllık bir süre içerisinde başarılı bir şekilde uygulanabileceğini söyledi. Ancak Mustafa Kemal'in verdiği cevap karşısında şok oldu. Mustafa Kemal, kendisine; "*Bu ya üç ayda olur ya hiç olmaz. Eğer gazetelerde yarım satır bile eski yazı kaldığı zaman herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terk olunuverir*[314]*"* şeklinde cevap verdi. 9 Ağustos Perşembe akşamı Mustafa Kemal, Sarayburnu Parkı'ndaki halk toplantısı sırasında çevresinden kalem kağıt isteyip notlar tutttu. Daha sonra ise söz isteyerek

[310] *A.g.e.,* s. 61; Atay, *a.g.e.,* s. 507; Levend, *a.g.e.,* s. 371.
[311] Aydemir, *a.g.e.,* s. 299.
[312] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 62.
[313] Atay, *a.g.e.* s. 509-510.
[314] *A.g.e.,* s. 509.

şunları söyledi: "*Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.Bizim güzel ahenkli, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Bu yeni harflerle behemehâl pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlayacağız, ben buna eminim, sizde emin olunuz."* Daha sonra yazdığı kağıtları Falih Rıfkı Atay'a vermiş ve ondan okumasını istemiştir; *"Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz, bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken, düşününüz ki bir milletin, bir içtimai heyetin yüzde sekseni okuma yazma bilmez, bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk seciyesini anlamayarak bir takım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün alem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir"*[315].

Yaklaşık bir asır önce Tanzimat'ın ilan edildiği yerde Mustafa Kemal, yeni Türk alfabesini halka duyurdu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirilmesi belki de en zor olan devrimini gerçekleştirmek için inancını dile getirdi. Bu açıklamadan iki gün sonra Dolmabahçe Sarayı'nın önünde örnek alfabe dersleri verilmeye başlandı. Bu dersler daha sonra CHP Beyoğlu ilçe merkezinde, İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda ve İstanbul Radyosu'nda tekrarlandı[316]. Daha sonra Mustafa Kemal, Başöğretmen sıfatıyla yeni Türk alfabesini Türk halkına öğretmek için Tekirdağ, Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Samsun, Sinop, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'ye

[315] Afet İnan, *a.g.e.,* s. 183-184; Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 63-64; Levend, *a.g.e.,* s. 372-373; Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* s.160-161.
[316] Levend, *a.g.e.,* s. 373.

yolculuk etti. Yaptığı geziler boyunca halkın yeni alfabeyi kolayca kavrayarak öğrendiğini gördü ve inkılabının meyvelerini bizzat kendisi tattı.

1 Kasım 1928 günü Mustafa Kemal, Mecliste bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasında, Türk diline en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğunu ve bunun köylerde verilen eğitimlerde alınan sonuçlarla kanıtlandığını iletti. Bu değişimin Türk halkını cehaletten kurtaracağını ve medenî milletler seviyesine daha hızlı çıkaracağını söyledi. Bu inkılabı gerçekleştiren ve tanık olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi üyelerinin adlarının Türk tarihine altın harflerle kazınacağını belirtti. Tüm Türklerin bu harflerin yayılması ve öğretilmesinde görev alması gerektiğini söyledi[317]. Bu konuşmanın ardından önerge halinde verilen 1353 sayılı Yeni Türk Harflerinin kanunu oy birliğiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi ve Latin esaslı yeni Türk harfleri 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edildi. Bu kanun 3 Kasım 1928'de *Resmi Gazete* tarafından yayımlanarak yürürlüğe konuldu[318].

Mustafa Kemal, Türkiye'nin gelişmesi için halkın okuma yazma oranının arttırılması gerektiğinin farkındaydı. Bu fikre daha bir askerken bile vakıftı. Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirdiği devrimlerle beraber Türkiye'nin gelişmesi için gerekli olan yolları yaptı. Sıra en zon devrim olan alfabe devrimine gelindiğinde ise büyük zorluklar yaşadı. Ancak kendisi yılmadan usanmadan çalıştı. Çünkü Latin harflerinin halk tarafından öğrenilmesiyle beraber çağdaş medeniyetler seviyesine giden yolda büyük bir adım daha atılmış olacaktı. Şehir şehir köy köy dolaşarak halka Latin harflerini bizzat kendisi öğretti. Yapmış olduğu çalışmaların meyvesini ise çok bir süre geçmeden aldı. Latin harflerine karşı olan zümreler ise yaptıkları hatanın farkına varacaklar ve Mustafa Kemal'in haklı olduğunu zamanla kabul edeceklerdi.

2.5. Türkiye–SSCB İlişkileri ve Harf Devrimi'nin İlişkilere Yansıması

[317] Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü,* TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 36-37; Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 85-86.
[318] Ülkütaşır, *a.g.e.,* s. 87; Özerdim, *a.g.e.* s. 37.

Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele döneminden itibaren Türkiye ve Sovyetler arasında, Mustafa Kemal'in deyimiyle "*avamil-i tabiyeden mütehassıl"*[319] yani doğal şartlardan kaynaklanan bir dostluk meydana geldi. Sovyetler, Ekim Devrimi'ni gerçekleştirdikten sonra Polonya Savaşından yenik ayrıldı. Daha sonra iç savaşta muhalifleri alt etti ve devlet düzenini kurma arayışına girdiği bir dönemde emperyalist Batı'ya karşı bir müttefik arayışına girdi. İşte tam bu zamanlarda sınır komşusu olan Türkiye'de ise Milli Mücadele'nin en çetin dönemleri sürmekte ve emperyalist Batı'ya karşı mücadele verilmekteydi. Bir bakıma kader bu iki devleti bir araya getiriyordu. Türkiye ve Sovyetler hemen hemen aynı ülkelere karşı mücadele etmekteydi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Sovyetlerin, Türkiye'ye yakınlaşmasında en önemli etken Milli Mücadele ordularının kazanmış oldukları zaferlerden kaynaklandı[320].

Lenin, 7 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafta bağımsızlığı ve refahı için karşı koyulmaz bir enerji ile mücadele eden Türk halkı ve hükümetine en içten dileklerini sundu[321]. Daha sonra ise Mustafa Kemal, Moskova'ya bir heyet yolladı ve bu heyet 16 Mart 1921 tarihinde "*Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması"* imzaladı. On altı madde halinde hazırlanan anlaşmanın birinci maddesinde göre Sovyet Rusya, Türkiye hükümetince tanınmayan ve Türkiye'yi ilgilendiren hiçbir anlaşmayı tanımadığını beyan ederek Sevr Anlaşması'nı tanımadığını belirtti, Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanıdı ve aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı belirlendi[322].

Milli Mücadele ordularının emperyalist Batı güçlerine karşı aldığı zaferin ardından 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında Lozan'da süren görüşmelerde ise Türkiye'yi, Fransa-İngiltere-İtalya'ya karşı boğazlar meselesi görüşmelerinde sadece Sovyet Rusya desteklemiştir. Sovyet Rusya, Boğazların hem barış hem de savaş sırasında savaş gemilerine açık tutulması önerisine karşı çıktı ve

---

[319] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 56.
[320] Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,* TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 69-73.
[321] Doğu Perinçek, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 151-152.
[322] Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),* TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 68-69.

Boğazların Türkiye haricinde bütün devletlerin savaş gemilerine tamamen kapatılması gerektiğini savundu [323].

Sovyetler Birliği, Almanya'nın 1 Aralık 1925'te Batılı devletlerle Locarno Antlaşması imzalaması üzerine kurulan bu ittifağa karşı kendisine yeni müttefikler aramaya koyuldu[324]. Bu dönemde Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında yürüttüğü sınır meseleleri görüşmelerinde çıkmaza girmesi[325], İngiltere'nin desteğiyle Şubat ayında doğuda Kürt Şeyh Sait ayaklanması meydana gelmesi ve Türkiye'nin, Musul meselesi için başvurduğu Milletler Cemiyeti'nden 16 Aralık 1925'te İngiltere lehinde karar çıkması[326] ile beraber Türkiye ve Sovyetler Birliği yakınlaşmaya başladı. İki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te "*Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması"* imzalandı. Antlaşmaya göre taraflardan biri aleyhinde bir veya birkaç devlet tarafından bir saldırı olursa, diğer taraf birinci devlete karşı tarafsızlığını koruyacaktı. Taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzden kaçınacak, bir veya birkaç devlet tarafından diğeri aleyhine yönelen bir ittifaka veya siyasi nitelikte bir antlaşmaya, aynı şekilde diğer devletler tarafından girişilecek düşmanca hareketlere katılmayacaktı. Antlaşmanın süresi üç yıl olacaktı. Bu sürenin sona ermesinden altı ay önce, bir tarafça feshedilmediği takdirde, antlaşma bir yıl uzatılmış sayılacaktı[327].

16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile kararlaştırılan Türk-Sovyet sınırının belirlenmesi için Türk-Sovyet Genel Protokolü 31 Mayıs 1926 tarihinde imzalandi. Haziran 1927'de ise iki devlet arasında sınırda bulunan ortak sulardan ortaklaşa yararlanma antlaşması imzalandi[328]. İki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi amacıyla 11 Mart 1927 tarihinde "*Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması"* imzalandı. Bu antlaşma ile Türkiye, dış ticaret tekelinde Sovyet sistemini kabul etti, karşılıklı gümrük kolaylıkları sağlandı ve ayrıca Türkiye belirli bir kontenjandan

[323] Doğu Perinçek, *a.g.e.,* s. 178.
[324] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 148-155.
[325] Gürün, *a.g.e.,* s. 108-109.
[326] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014,* Der Yayınları, İstanbul 2015*,* s. 707.
[327] Gürün, *a.g.e.,* s. 111-112; Uçarol, *a.g.e.,* s. 709-710.
[328] Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014*,* s. 101.

belirli malları Sovyet Rusya'ya gümrüksüz satmak hakkı kazandı.[329]. Savaş karşıtı olarak uluslararası platformda savaşın siyasî bir araç olarak kullanılmasını engellemek için 27 Ağustos 1928'de imzalanan Briand-Kellog paktına, Türkiye 8 Eylül 1928'de girerken Sovyet Rusya 31 Ağustos 1928'de pakta dahil oldu.[330]. 7 Kasım 1927 tarihinde Ekim Devrimi'nin 10. Yılı nedeniyle Sovyet Büyükelçiliği'nde düzenlenen davete hasta da olsa iştirak eden Mustafa Kemal burada Sovyet Büyükelçisi Surits ile gerçekleştirdiği görüşmede Türk-Sovyet dostluğuna candan bağlılığını, yaşadığı müddetçe Türk dış politikasının ilk başta Sovyet Cumhuriyetleriyle birlik olacağını iletti[331]. 1928 yılında Türkiye ile İtalya bir tarafsızlık antlaşması imzalaması ve 13 Haziran 1928 tarihinde Türkiye'nin, Osmanlı borçlarının tasfiyesi için olan mukaveleyi imzalaması ile iki devlet arasındaki ilişkiler sekteye uğradı[332].

Stalin 1927 yılından itibaren yayınladığı bazı yazılarla Türkiye'ye saldırdı. 24 Mayıs 1927'de yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal hükümetini işçi ve köylülere karşı duran bir mücadelenin hükümeti olmakla suçladı. İçinde asla komünistlere yer olmayacağından ve komünistlerin asla onların siyasetine alet olmayacağından bahsetti. Mustafa Kemal'in 1928 Ağustos'unda Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi kültürel ve milli kültürü korumak amacıyla Latin harflerini kabul edeceğini açıklaması, Stalin'in Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nin hem kendi aralarındaki bağları hem de dış Türkler ile olan bağlarını koparması için yaptığı planları suya düşürdü. Stalin, Ruslaştırma politikasının sekteye uğrayacağını anladığı andan itibaren Türkiye'ye yönelik tavrını sertleştirdi ve Komünistleri, Türkiye'ye karşı kışkırtma politikasına yöneldi. Stalin, yayınladığı bazı yazılarla Türkiye'ye saldırdı. 24 Mayıs 1927'de yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal hükümetini işçi ve köylülere karşı duran bir mücadelenin hükümeti olmakla suçladı. İçinde asla komünistlere yer olmayacağından ve komünistlerin asla onların siyasetine alet olmayacağından bahsetti[333]. 18 Mart 1929 tarihinde yazdığı bir yazısında Türkleri şu şekilde suçlamıştır:

---

[329] Vandov, *a.g.e.,* s. 225.
[330] Uçarol, *a.g.e.,* s. 711; Gürün, *a.g.e.,* s. 123.
[331]Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014*,* s. 406-407.
[332] Gürün, *a.g.e.,* s. 120.
[333] Doğu Perinçek, *a.g.e.,* s. 161.

"*Milletlerin ve milli dillerin, eritme siyasetine karşı olağanüstü bir istikrar ve çok büyük bir direnme gücü gösterdikleri bilinmektedir. Dünyanın en zorba eritme siyaseti uygulayıcıları olan Türkler, Balkan milletlerine yüzyıllar boyunca zulmettiler ve acı çektirdiler. Fakat onları yok etmeyi başaramadıkları gibi, tersine onlara teslim olmak zorunda kaldıklarını gördüler. Çarlık Rusyası'nın Ruslaştırıcıları ve Prusya-Alman Almanlaşırıcıları, zorbalıkta Türk eritme siyaseti uygulayıcılarından hiç de geri kalmadılar. Yüz yıldan fazla bir süre boyunca Leh (Polonya) milletini parçaladılar ve ona acı çektirdiler, tıpkı Fars ve Türk eritme siyaseti uygulayıcılarının Ermeni ve Gürcü milletini yüzyıllar boyunca parçalamaya, kökünü kazımaya ve ona acı çektirmeye çalıştıkları gibi, fakat Ruslar ve Almanlar bu milletleri başaramadıkları gibi; tersine aynı şekilde onlara teslim olmak zorunda kaldıklarını gördüler*[334]*."*

Ancak yine de Stalin'in bu tavrı iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere yansımadı. İki ülke arasında 1925 yılında imzalanan dostluk ve barış anlaşması bu dönemde bozulmadı ve varlığını 1945 yılı sonuna kadar korudu[335].

Türkiye'nin Latin Alfabesi'ne geçişi Azerbaycan'da yayın yapan Bolşevik neşriyatı tarafından saldırıya uğradı. Bakü'de Rusça yayın yapan "*Bakinskiy Raboçiy"* gazetesinin 1 Kanunisani 1929 tarihinde çıkan nüshasında Türkiye'nin Ağustos ayında karar alıp Eylül'de kanunlaştırıp Ocak ayından itibaren Latin Alfabesi'ne geçmesine Türkiye halkının hazır olmadığını, halkın artık sokak isimlerini bile okuyamadığını ve Türkiye'de yaşayan ecnebilerden destek alarak posta yazıp gideceği adrese yollayabildiklerinden bahsetti. Ayrıca Türkiye'de yayın yapan "*Cumhuriyet"*

---

[334] *A.g.e.,* s. 70.

[335] Gürün, *a.g.e.,* s. 112. İsmet İnönü, 24 Nisan 1932'de yaklaşık on beş gün sürecek bir SSCB ziyareti gerçekleştirdi. 6 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne dahil oldu. SSCB, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasına izin vermiş daha sonra 1934 yılında kendisi de bu cemiyete dahil olmuştur. 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl kutlamaları için SSCB'den Mareşal Voroşilov başkanlığında bir Rus heyeti Türkiye'yi ziyaret etti. 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan Balkan Paktı öncesinde Türkiye ve SSCB arasında soğukluk yaşandı. 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Barış Antlaşması önce 1931 yılında beş yıllık daha sonra da son kez olmak üzere 1935 yılında on yıllık süre için uzatıldı. 20 Temmuz 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi görüşmeleri sırasında Türkiye ve SSCB yetkilileri boğazların statüsü konusunda anlaşmazlıklar yaşamışlar ve Montreux sonrasında bir araya gelerek bu anlaşmazlıkları gidermek istemişlerse de ortak paydada buluşamadıkları için anlaşma sağlanılamadı. Bkz. Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *SÜTAD*, S. 15, Konya 2004, s. 325-337; Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 20, S. 2, Eylül 2018, s. 249-260.

gazetesinden bir örnek göstererek Türkiye'nin Latin Alfabesi'ne geçmesiyle alay etti. Bununla da yetinmeyip Türkiye'nin barbar bir geçmişe sahip olduğunu ve ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar Sovyetler gibi büyük bir medeniyete erişemeyecekleri yönünde ithamlarda bulundu.[336]

Görüleceği üzere Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nde Azerbaycan merkezli olarak yaşanan Latin alfabesine geçme girişimleri, komşuları, ortak soy ile kültür birliği olan ve büyük ağabeyleri olarak gördükleri Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk günden itibaren büyük bir dikkatle takip edildi. Türk basınında gerek Latin harfleri savunucuları gerekse Arap harfleri savunucuları ellerinden geldiğince davalarını savundular. Konu kimi zaman meclise de taşındı ve mebuslar tarafından meclis kürsülerinde tartışıldı. Ancak gerekli şartların oluşmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük inkılapların mimarı Mustafa Kemal tarafından Türkiye Cumhuriyetine de başarı ile uygulandı. Daha da önemlisi Türkiye'nin aldığı bu karar Sovyet Rusya çatısı altında yaşayan Türk Cumhuriyetlerinin Latin harflerini kabulü konusunda aldıkları kararları olumlu yönde etkiledi.

[336] Mirza Bala, "Yeni Türk Alfabesi ve Bolşevik Matbuatı", s. 9-10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUHACİR TÜRKİSTANLI AYDINLARIN LATİN ALFABESİNE TEPKİLERİ VE RUSYA TÜRKLERİNİN KİRİL ALFABESİNE GEÇİRİLMESİ

3.1. Muhaceretteki Türk Aydınlarının Latin Alfabesi Hakkındaki Görüşleri

Sovyet Türk Halklarının Latin Alfabesine geçiş süreci Azerbaycan coğrafyasında başladı. Bu coğrafyada yaşayan aydınların bir kısmı bu alfabeye geçişi desteklerken diğer bir kısmı ise bunun Türk-İslam ve Türklerin kendi arasındaki bağlantıyı koparacağından dolayı tepki gösterdiler. Bu münevverler Türkiye'de çıkardıkları veya yayında bulunan diğer dergiler vasıtasıyla tepkilerini ve önerilerini yazıya döktüler.

3.1.1. Yeni Kafkasya Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar

Mehmet Emin Resulzade, İstanbul'da muhaceret ettikten sonra ilk iş olarak " *Yeni Kafkasya*" isimli bir dergi çıkarttı. Bu yayın organıyla beraber Azerbaycan Millî Mücadelesini sürdürdü. İstisnalar haricinde on beş günde bir yayınlanan derginin ilk sayısı 26 Eylül 1923 son sayısı ise 1 Ekim 1927 tarihinde yayımlandı[337].

Mehmet Emin Resulzade'nin *Yeni Kafkasya Dergisi*'nde Alfabe meselesiyle ilgili ilk yazısını 15 Ekim 1923 tarihli nüshasında "*Azerbaycan'da Latin Elifbâsı*[338]" adıyla yazdı. Yazısının başında Bolşeviklerin, Latin harflerine geçiş için

[337] Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri: IX, Sayı: A. 4, Ankara 1995, s. 26; Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, *Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1923),* TTK, Ankara 2017, s. 21.

[338] Mehmet Emin Resulzade, yazmış olduğu bu yazıda "*Azeri"* mahlasını kullandı.

çalışmalarından bahsetti. Bolşeviklerin, Latin harflerinin hızlı bir şekilde yayılması için çalıştıklarını ve *Yeni Yol* isimli dergiyi yayımladıklarını söyledi. Ayrıca 1923 yılı içerisinde alfabenin hızlıca yayılması için kararname çıkartıp bu hususta çalışacak komiteye 3000 altın ruble bütçe tahsis edildiğinden bahsetti. Daha sonra ise Azerbaycan'da yaşayan ve mevcut elifbanın korunmasından yana olan münevverlerin seslerinin bastırılarak Rus matbuatı vasıtasıyla Latin Alfabesini destekleyen Azerbaycan Türklerinin fikirlerini halka yaymaya çalıştıklarını söyledi. Azerbaycan'da yayınlanan *Zorya Vastok*[*] isimli gazetede Behram Behramov isimli bir Azerbaycan Türkünün, Yeni Türk elifbası hakkında Rusça yazdığı yazıda, muhalif kesmin Türk-İslam dünyası ve Türkler arasındaki birliğin bozulacağına dair gereksiz endişe ettiklerini ve Latin lisanının değil Latin harflerinin alınacağını ve mevcut birliğin bozulmayacağına dair iddialarını eleştirdi. Resulzade, bunun bir Bolşevik oyunu olduğunu ve yapılan çalışmalara izin vermelerinin ana sebebinin Türk-İslam dünyası ve Türkler arasındaki bağların koparılıp daha sonra Ruslaştırmak olduğunu üzerine basa basa söyledi. Çarlık döneminde bunun kaba kuvvetle denendiğini ve sonuç alınamadığını belirtti. Sovyetlerin amacının ise Türk halklarına hoşgörülü davranarak öncelikle halkın kalbini çalmak daha sonra ise Türklerin kültür bağlarını koparmak vasıtasıyla Türk halklarını Sovyetleştirmek olduğundan bahsetti[339].

Mehmet Emin Resulzade yazısında, Behramov'un bazı iddialarına yanıt verdi. Behramov'un iddiasına göre Sovyetlerin amacı mevcut alfabe sayesinde cahil kalmış Türkleri ve köylüleri medenî milletler seviyesine çıkarmaktı. Mehmet Emin Resulzade cevabında, asırlar öncesinde Arap alfabesi ile ortaya çıkan Türk ve İslam aydınlarını örnek verdi. Mevcut alfabenin o günün şartlarındaki gibi güzelce öğretilmesiyle tekrar o dönemlerin yaşanabileceğini anlattı. Behramov, Şark'ın uygarlaşması için çalışan iki ülke olan burjuva Türkiye ile Sosyalist Azerbaycan'ı örnek gösterdi. Şark'ın gelişmesinde önemli rol oynayan bu iki ülke arasında Azerbaycan köylüsünün daha fazla çalışması ve azim göstermesiyle Azerbaycan'ın bu konuda önderliği alması gerektiğini iletti. Mehmet Emin Rezulzade, Behramov'un bu ithamlarında yer alan

[*] Doğu'nun Şafağı.
[339] Mehmet Emin Resulzade, "Azerbaycan'da Latin Elifbası", *Yeni Kafkasya,* Sene: 1, Sayı: 2, İstanbul 1923, s.4-5.

Türkiye'nin burjuva olarak nitelendirilmesinin açıkça Türk birliğini bozmaya yönelik bir delil olduğunu söyledi. Böyle bir harf değişiminde zaten Rusça karşısında geri kalmış Türk dilinin daha da gerileyeceğini ve üstün dil olarak Rusçanın Türk topraklarında hakimiyeti ele alacağına yönelik endişelerini dile getirdi[340].

Yeni Kafkasya dergisinin 1 Mart 1925 tarihli nüshasında Alfabe meselesi ile ilgili olarak "*Latin Harfinin Tatbiki Hususunda Yeni Kararlar*" başlıklı yazı yer aldı. Bu yazı dergide yer alan "*Azerbaycan'dan Mektup*" başlıklı bölümde bulunmaktadır. Yazıda Azerbaycan'da yayınlanan "*Komünist"* isimli gazetenin yarısının artık Latin harfleri ile çıkarılacağı haberi yer aldı. Ayrıca "*Yeni Yol"* isimli bir gazete tamamı Latin harflerinden oluşacak şekilde her hafta yayınlanacaktı. İlk ile ortaokullarda okutulan bütün kitapların da Latin harfleri ile yazılmasına karar verildi[341].

Derginin 16 Ağustos 1925 tarihli nüshasında yer alan "*Azerbaycan Ahvali*" adlı bölümde "*Latin Hurufu Meselesi"* adlı yazı yayımlandı. Yazıda Azerbaycan'da yaşayan Komünist Rus, Ermeni ve Yahudilerin hızlı bir şekilde Latin harflerini öğrendikleri haberi yer aldı. Yazının devamında özellikle Azerbaycan hukukunda yer alan ve Türk dilini iyi bilmeyen bu kimselerin vazifelerine devam edebilmek için Rus hükümeti tarafından desteklenerek bu yolu seçtiklerinden bahsedilirken bununla Komünist olmayan Türk münevverlerinin Latin harflerine olan nefretlerini arttığından bahsedildi[342].

Derginin 15 Aralık 1925 tarihli nüshasında yer alan "*Türkoloji Kongresi"* başlıklı yazıda alfabe meselesine değinildi. Haber Ocak 1926 başında Bakü'de tüm Türk devletlerinin katılımıyla bir Türkoloji Kongresi düzenleneceği ve bunun Türkoloji alanında yapılacak ilk kongre olacağını duyuruyordu. Kongreye Türk alimlerinin haricinde Rusya, İran ve Avrupa'dan bir çok alimin katılacaktı. Kongrenin ilim ve fen meseleleri hakkında büyük tartışmalara sahne olacağı söylendi. Sovyetler, kendi cumhuriyetlerinde yer alan Komünist ilim adamlarını ve eserlerini de kongreye

---

[340] *A.g.m.,* s 5-6.
[341] "Latin Harfinin Tatbiki Hususunda Yeni Kararlar*", Yeni Kafkasya,* Sene: 2, Sayı: 11, s. 15.
[342] "Latin Hurufu Meselesi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 2, Sayı: 22, s. 12.

dahil edecekti. Bu yolla kongreyi bir Komünist mitingine çevireceklerdi. Ayrıca alimlerin tartışacağı ancak Sovyet Komünistlerinin kararda etkili olacağı bir kongrenin ne kadar ilmî olduğunu konusundaki endişe haberde dile getirildi. Kongreye gelen onca önemli ilim insanının niyetleri her ne kadar Türk kültürünü, dilini, lisanını, edebiyatını vs. hususları aydınlatmak olsa da eğer ki açıklamaları Sovyet Diktatoryasına uymuyorsa bunun herhangi bir önem arz etmediğinden bahsedildi. Kongrenin toplanmasının tek amacının ise Sovyet rejimini Türk halklarına dikte ettirmek olduğu belirtildi.[343]. Sovyetler çözüme kavuşturmak istediği üç meseleyi de kongreye dahil etti. Bunlar alfabe meselesi, terimler meselesi ve umumi lisan ile imla meseleleriydi. Bu meselelerin uzun zamandır Türk düşünürleri tarafından tartışılan meseleler olduğu yazıldı. Yazının devamında, Türk düşünürlerinin amacının bu meseleleri Türkleri birbirine daha yakınlaştıracak ve onları daha sıkı birbirine bağlayacak bir çözüm üretmek olduğu belirtildi ve Sovyetlerin bu konuları ele alış biçimleri gözden geçirildi. Alfabe meselesi ile ilgili olarak kongrede Sovyet hükümetinin niyetinden bahsedildi. Azerbaycan'da Latin harfleri uygulamasını en çok burada bulunan Rus, Yahudi ve Ermenilerin istediğini ve niyetlerinin Türk birliğinin önüne geçmek olduğu söylendi. Latin harflerinin uygulanması ile beraber Sovyetlerin, her bir Türk boyuna ayrı bir lisan yaratacağını ve böylelikle Türkler arasında oluşturulmak istenilen ortak dil amacının önüne geçileceği belirtildi. Böylelikle Türk dilinin, Rus dilinin gerisinde kalacağı ve zamanla Türklerin, Ruslar arasında asimile olacağı yazıldı[344].

Derginin 16 Şubat 1926 tarihli nüshasında "*Azerbaycan Ahvali*" bölümünde yer alan "*Türkoloji Kongresi*" isimli makalede alfabe meselesine değinildi. Bakü'de düzenlenen Türkoloji Kongresi'nin en önemli ana başlığının alfabe meselesi olduğundan ve bu hususta Latin harflerinin kabul edilmesi, Arap harflerinin ıslah edilmesi ve Rus Kiril alfabesinin kullanılması şeklinde üç düşüncenin tartışıldığından bahsedildi[345].

---

[343] "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 6, s. 1.
[344] "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 6, s. 1.
[345] "Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 8, s. 10-11.

Derginin aynı sayısında "*Türkistan Ahvali*" adlı bölümde *Türkmen* mahlasıyla "*Kabahat Arap Harflerinde mi?*" isimli bir makalede alfabe meselesine değinildi. Yazısına Türkmenistan'ın Latin harflerine geçmesi ile beraber ilerlemeye başlayacağını ileten Latin harfleri taraftarlarına, konunun sadece bundan ibaret olmadığı hatırlatıldı. Kendileri Arap harflerinin Türk diline uygun olmadığının farkındaydılar ancak Latin harflerinin de Türk diline uygun olmadığının da farkındaydılar. Dolayısıyla kendilerinin alfabe meselesine bu iki açıdan da bakmadıklarından bahsedildi. Meselenin Arap harfleri değil Arap harfleriyle eğitim verecek okulların olmamasından kaynaklı olduğundan bahsedildi. Gerekli okullar ve iş imkanları sağlanırsa Türkmenistan'ın Arap harfleriyle gayet gelişebileceğini belirterek yazıya son verilmekteydi[346].

Mehmet Emin Resulzade, derginin 26 Mart 1926 tarihli nüshasında "*Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetiyle*" adlı yazısında alfabe meselesine değindi. Kongre'de Latin harflerinin büyük bir çoğunlukla kabul edildiğini ve Latin harfleri aleyhdarlığı yapanların Ekim İnkılabı aleyhdarlığı yapanlarla aynı kefeye koyulduğundan bahsetti. Sadece yedi kişinin Latin harfleri aleyhinde oy kullandığını belirtti ve bunların çoğunluğunu Kazan Tatarlarının oluşturduğunu söyledi. Onların da bu konuda oy vermesinin Arap harfleriyle okuryazarlığın fazla olması ve Kazan'da Arap harfleriyle olan matbuatın gelişmiş olmasıyla bağlantılıydı. Türkiye'den giden Fuat Köprülü ve Hüseyinzade Ali Bey'in Latin harfleri aleyhdarı olduğunu bilmesine rağmen ikisinin de böyle önemli bir kongrede sessiz kalmalarına ve tarafsız oy kullanmalarına sitem etmekteydi[347].

Yazının devamında "*Yeni Elifba'nın Mahiyeti"* başlığıyla alfabe meselesine değinmeye devam etti. Rusya'da yeni harflerin Latin harfleri olarak değil "Yeni Elifba" olarak adlandırıldığını ve bu yeni sistemle bir sesin iki veya üç harfle işaret etme sisteminin reddedildiğini söyledi. Rusların esas amacının Sovyet Birliği'nin

[346] Türkmen, "Kabahat Arap Harflerinde mi?", *Yeni Kafkasya,* Sene:3, Sayı: 8, s. 12-13.
[347] Mehmet Emin Resulzade, "Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetiyle", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 10, s. 3-6.

çıkarlarına yönelik hareket etmek ve Türklerin dilini Ruslaştırmak olduğunu belirtmekteydi[348].

Derginin 14 Nisan 1926 tarihli nüshasında "*Elifba Meselesi*" ismiyle yayınlanan makalede alfabe meselesine değinildi. Bakü Kongresi'nde alınan Latin harflerinin kabulü kararıyla beraber Türkiye'de bulunan Latin harfleri destekçilerinin artık yeni bir koz elde ettiklerini ve Türkiye'nin diğer Türk halklarından ayrılmaması için Latin harflerinin kabulünün elzem olduğunu savundukları belirtildi. Bakü Kongresi'nde alınan bu kararın Sovyet hükümetinin Türk halklarına Latin harflerini zorla kabul ettirmesinden başka bir şey olmadığı yazıda yer aldı. Alınan bu karara karşı çıkan Türklerin de olduğu belirtildi. Alınan bu kararın Rus ilim adamları tarafından yapılan tespitler üzerine olduğunu ancak kongre sırasında Kazan delegesi Alimcan İbrahimov'un, Rusların yaptıkları tespitlerin ıslah olmamış Arap harfleri üzerinden yaptıklarını ispat ettiği belirtildi. Kongrede bulunan delegelerin çoğunluğunu Komünistlerin oluşturduğundan kendi tezlerini zorla kabul ettirdikleri yazıldı. Azerbaycan Komünistlerinden Samed Ağa Ağamalioğlu'nun Lenin ile yaptığı görüşme sırasında Latin alfabesine geçiş hususunda fikirlerini belirttiğini ve Lenin'in bunun bir inkılap olacağı yönündeki sözlerini kurultayda söylemesiyle Lenin taraftarlarını Latin harfleri safhına çektiği aktarıldı. Türkiye delegelerinden Hüseyinzade Ali Bey'in de gazetelere Latin harfleri taraftarı olduğunu söylemesinin, kararsız olan delegelerin, Latin harfleri yönünde rey vermelerini sağladığını iletti[349].

Yazıda, yüksek kültüre sahip ve onlara kıyasla daha düşük seviyede kültüre sahip Türk halklarının Latin harflerine geçişini karşılaştırdı. Çeçen, Osetin, Kabardin ve Yakut gibi aslen yazısı olmayan Türk kavimlerinin Latin harflerini kabul etmesinin kolay olduğunu çünkü onlar için meselenin belirlenmiş harfleri kabul etmekten başka bir şey değildi. Türkiye, Azerbaycan, Türkistan ile Kazan gibi kültür ve medeniyet sahibi yerler için mesele harf kabul etmek değildi. Mevcut alfabenin yerini yenisi ile değiştirmekti. Kongrede Almanya ve Japonya gibi ülkelerin Latin harflerine yönelik girişimleri örnek olarak göstermiştir. Ancak Almanya'nın Latin harflerine ticarî

[348] Mehmet Emin Resulzade, "'Yeni Elifba'nın Mahiyeti", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 10, s. 6.
[349] "Elifba Meselesi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 11, s. 1-2.

amaçla geçmişti ve Japonya da uzun uğraşlar sonucunda Latin harflerini kabul etmemişti. Konunun Arap harflerinin ıslahı ile çözülebileceğini ve Kuzey Türklerinin bu konuda çok iyi bir örnek teşkil ettiğini vurguladı. Latin harflerinin kabulü ile beraber uzun seneler boyunca boşa enerji harcanacağından ve Türk dünyasındaki alfabe birliğinin bozulacağından dolayı yakındı[350].

Bolşeviklerin Türk halklarını tamamen Latin Alfabesi'ne geçirme kararı alarak Arap harflerini bilmeyen nesli Türk kültüründen uzaklaştırarak Bolşevik kültürü tam manasıyla yerleştirmeye çalıştığı sırada Türkiye'nin Latin Alfabesi'ne geçiş kararı almasıyla beraber Bolşeviklerin planına darbe vurduğunu iletti. Yeni Türk harfleriyle Türkiye'nin önderliğinde Türk kültürü ve edebiyatının aynı şekilde korunacağını, millî birlik ve bütünlüğün sarsılmayacağını ve hatta daha da artacağını söyledi. Türkiye'nin oluşturduğu alfabenin tüm Azerbaycan Türkleri tarafından rahatça okunup, anlaşılabileceğini ve böylelikle Bolşevizme karşı Türkiye'de yapılan yayınlar dahilinde Türk kültürü ve milliyetçiliğinin ayakta kalabileceğini söyledi. Bu durumdan rahatsız olan Azerbaycan'da yayın yapan Bolşevik neşriyatının ise Türkiye'nin Latin Alfabesi'ne geçiş kararı almasına yönelik saldırılarından bahsederken bunun bir işe yaramayacağından bahsetti[351].

Derginin 27 Nisan 1926 tarihinde yayınlanan nüshasında yer alan "*Bakü Kongresi Hakkında"* isimli yazıda alfabe meselesi hakkında malumat verildi. Kongreye davet edilen Alman Profesör Menzel'in Almanya'da herhangi bir üne sahip olmadığını ve kendisine Ruslar tarafından İstanbul'dayken bir davetiye verildiği yazıldı. Ayrıca önemli Alman Türkologlardan von Le Coq, Müller, Giese, Jacop, Babinger, Krayeliç ve Mortman ile Fransız Türkiyatçıların bu denli önemli bir kongreye davet edilmediği yazıldı. Son olarak Almanların, Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Latin harfleri lehinde alınan bu kararı tamamen siyasî bir karar olarak gördüklerinden bahsedildi[352].

---

[350] *A.g.m.,* s. 2-3.
[351] *A.g.m.,* s. 9-10.
[352] "Bakü Kongresi Hakkında", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 12, s.14.

Derginin 15 Mayıs 1926 tarihli nüshasında da alfabe meselesine değinildi. "*Azerbaycan Ahvali*" bölümünde yer alan "*Sovyet İttihadı Türk Elifba Komitesi*" başlıklı yazıda Latin harflerini uygulamak için çalışan Azerbaycan Yeni Türk Elifba Komitesi'nin isminin Bakü Türkoloji Komitesi'nin kararıyla Sovyetler Birliği Türk Elifba Komitesi olarak değiştirilmesi yönünde Sovyetler Birliği İcra Heyeti'nin aldığı karar yer aldı[353].

Derginin 1 Şubat 1927 tarihli nüshasında yer alan "*Azerbaycan Ahvali*" bölümünde yer alan "*Latin Harfleri Hakkında*" başlıklı yazıda Azerbaycan Merkezi İcra Heyeti tarafından Latin harflerinin devlet alfabesi olarak resmen kabul edildiği haberi yer aldı. Bütün devlet memurlarının bu karara uymalarının zorunlu olduğu uymayanların ise cezalandırılacağı belirtildi. Bu kararın alınmasında Latin harflerini bilmeyenlerin Türkçe bilmemeleri gerekçe olarak gösterildi[354].

Derginin 31 Temmuz 1927 tarihli nüshasının "*Azerbaycan Ahvali*" adlı bölümünde yer alan "*Arap Hürufatı Büsbütün Kaldırıldı"* başlıklı yazıda, halkın yeni Türk alfabesine alıştığını öne süren Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi tarafından verilen kararla Haziran ayı sonundan itibaren iki ay içerisinde tamamen Latin harflerine geçileceği bildirildi. Ayrıca yeni eğitim yılından itibaren öğretmenler Latin harflerini tavsiye edecekler ve bütün çocuk pedagoji dergileri, maarif dergileri, Komünist Fırkası ve Genç Komünistler Teşkilatı neşriyatları tamamen Latin harfleriyle yayınlanacaktı. Tüm devlet yazışmalarının Latin harflerine çevrileceği ve Eylül 1927'den itibaren Azerbaycan'da Arap harfleriyle neşriyat yapılmayacağı haber edildi[355].

Derginin 1 Eylül 1927 tarihli nüshasının "*Azerbaycan Ahvali*" adlı bölümünde yer alan "*Latin Hurufu Aleyhine*" başlıklı yazıda Umum Türk-Tatar ülkelerinin Latin harfleri komitelerinin delegelerinin yaptığı görüşme aktarıldı. Görüşmeden anlaşıldığına göre, aydınlar her yerde Latin harfleri aleyhine gösteriler

[353] "Sovyetler İttihadı Türk Elifba Komitesi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 13, s. 15.
[354] "Latin Harfleri Hakkında", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 8-9, s. 17.
[355] "Arap Hurufatı Büsbütün Kaldırıldı", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 21, s. 11.

düzenledikleri ve Dağıstan ile Kuzey Kafkasya'da Latin harfleri aleyhine gösteri yaptıkları için tutuklanan göstericilerin hapishanede açlık grevine başladıkları bildirildi. Son olarak Tataristan'daki aydınların şiddetli bir şekilde Latin harflerine karşı mücadele ettiklerini belirtildi[356].

Yeni Kafkasya dergisinin yazar kadrosunun büyük çoğunluğu Azerbaycan Müsavat Partisi kuruları oluşturuyordu. Dergideki yazılarda, yazarlar tamamen Latin harflerine karşı çıktılar. Sovyetlerin, harflerin değiştirilmesi vasıtasıyla, Türkleri İslam'dan ve diğer Türk halklarından uzaklaştırmaya çalıştıklarını gerekçe olarak gösterdiler. Yazdıkları yazılarda Sovyetlerin bu niyetlerini ve çalışmalarını ortaya dökmek istediler. Latin harflerine geçiş için yapılan çalışmaları haber olarak ilettiler. Yazarlar, Sovyetlerin niyetleri konusunda haklı olsalar dahi gerçekleşecek bu değişimin önüne geçemediler.

3.1.2. Azeri Türk Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar

Azeri Türk dergisi, Milli Azerbaycan davasını temsil etmek için *Yeni Kafkasya* dergisinden sonra çıkarılmaya başlandı. İlk sayısı 1 Şubat 1928'de yayınlanan derginin son sayısı ise Şubat 1930'da yayınlandı. 16 Aralık 1928'den itibaren Latin harfleri ile yayınlandı ve Latin harfleriyle yayınlanmaya başlamasından itibaren Mehmet Emin Resulzade dergide herhangi bir yazı yazmadı[357].

Derginin 1 Mart 1928 tarihli nüshasında "*Türkistan Ahvali"* adlı bölümünde yer alan "*Latin Hurufuyla İlk Mecmua*" isimli haberde Türkistan'da Özbek Türkçesi ile "*İlahi Nikah*[358]" adlı ilk derginin yayın hayatına başladığından ve edebiyat üzerine yayın yapacağından bahsedildi[359]. Derginin 1 Temmuz 1928 tarihli nüshasının "*Azerbaycan Ahvali*" adlı bölümünde yer alan dergi muhabirlerinden Celil Mehmetzade "*Latin Hurufu*" adlı haberde, Azerbaycan'da seksen bin kişinin

[356] "Latin Hurufu Aleyhine", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 23, s. 14-15.
[357] Sebahattin Şimşir, *a.g.e.,* s. 28-29.
[358] Mecmua'da "ألله نكه" şeklinde yazılmıştır.
[359] "Latin Hurufuyla İlk Mecmua", s. 14.

halihazırda Latin harflerini öğrendiğini ve 1928-1929 eğitim senesi itibariyle Azerbaycan'da bulunan tüm okulların Latin harfleriyle eğitim vereceğinden bahsetti. Orta mekteplerde bütün öğrenciler Latin harfleriyle eğitim görürken, Ali mekteplerde ise Latin harfiyle Türkçe bilmenin mecbur olduğunu, 1923'ten 1927 yılına kadar iki alfabe ile 344 eserin toplam 1.741.000 adet nüsha olarak yayınlandığını yazdı[360].

Derginin 1 Ağustos 1928 tarihli nüshasının "*Dağıstan'da*" adlı bölümünde yer alan "*Latin Hurufatı*" adlı haberde daha önce Azerbaycan'da uygulanmaya başlanan Latin harflerinin Dağıstan'dan sonra diğer Kafkasya milletleri tarafından da kabul edildiği bildirdi. İnguş, Çeçen, Osetin ile diğer Veled-i Kafkasya milletlerinin bir alfabe kongresi yapacağını duyurdu[361].

Derginin 1 Eylül 1928 tarihli nüshasının "*Dağıstan'da*" adlı bölümünde yer alan "*Müstakil Lisanlar*" adlı haberinde Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nin Latin Harfleri Komitesi'nin, Azerbaycan'da uygulanan Latin harflerini Dağıstan'ın resmi harfleri olarak ilan ettiği bildirildi. Haberin devamında Dağıstan'da bulunan tüm halklara lisanlarına göre ayrı ayrı alfabe tasarlanacağına da yer verildi[362].

Derginin 1 Ekim 1928 tarihli nüshasının ilk iki sayfasında yer alan "*Harf İnkılabı Muvacehesinde*" başlıklı yazıda Mehmet Emin Resulzade tarafından Türk Harf İnkılabı hakkında değerlendirmede bulunuldu. Yazısına Türkiye'nin büyük istiklal mücadelesinden galip ayrılmasından bahsederek başladı. Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine ilerlemesinin en büyük adımını Türk Harf İnkılabı'nın teşkil ettiğini söyleyerek devam etti. Bu inkılabın öncesinde Latin harflerinin getirilmesini isteyen ve Arap harflerinin ıslah edilmesini isteyen iki grubun olduğunu, Arap harfleri savunucularının mevcut yapıyı sarsmamak için Arap harflerinin ıslahı yoluna gidilmesini savunduklarını, buna karşılık olarak Latin harfleri savunucularının ise mutlak asrileşmek için Avrupa'nın kullandığı Latin harflerine geçmenin zorunlu olduğunu savunduklarını belirtti. Kendisinin de bu mesele dahilinde Arap harfi

[360] "Latin Hurufu, *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 11, s. 12.
[361] "Latin Hurufatı", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 13, s. 13.
[362] "Müstakil Lisanlar", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 15, s. 16.

ıslahatçılarını desteklediğini belirtti. Bunun nedenini ise mevcut Türk kültürünü korumak ve gelecek nesillere aktarmak olarak nitelendirdi[363].

Yazısının devamında Sovyet hükümetinin amacının kendi bünyesinde yaşayan Türk halklarının alfabesini değiştirmek suretiyle özellikle Türkiye ile olan bağını koparmak olduğunu vurguladı. Bu sayede Türkiye'den gelebilecek olan kültürel ve milliyetçi fikirlerin önüne geçmeyi ve Sovyet Türk halkları arasında Komünizmi yaymayı amaçladığını iletti. Ancak Türkiye'nin Latin harflerine geçmesiyle beraber Sovyetlerin bu ayrıştırma planına büyük darbe vurduğunu dile getirdi[364].

İnkılapçıların, ıslahatçıları bu sahada mağlup ettiğini ve şu noktadan sonra kendilerine düşen vazifenin mevcut durumu kabullenip Türk kültür ve medeniyetini yaşatmaya devam etmek olduğunu belirtti. Diğer Türk yurtlarında Latin harfleriyle yazı yazılırken Türkiye'nin Arap harfleriyle yazmasının Türk birliğine büyük darbe vuracağını ve Türkiye'nin en doğru kararı verdiğini de sözlerine ekledi. Ancak Azerbaycan'da uygulanan Latin harfleri ile Türkiye'de uygulananın farklı olduğunu ve bunun düzeltilmesinin zorunlu olduğuna dem vurdu. Bunun düzeltilmemesi halinde aradaki bağların zayıflayabileceğini de ekledi. Azerbaycan ve diğer Türk halkları eğer Sovyetlere bağlı olmasaydı bu durumun kolayca çözülebileceğini ancak mevcut durumda Türkiye'nin bir çözüm üretmesi gerektiğini belirterek yazısına son verdi[365].

Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan'da Latin harflerine geçiş fikrinin ortaya çıktığı dönemde Latin harflerini desteklemişti. Ancak daha sonra Sovyetlerin bu alfabeyi kullanarak hem kendi bünyesindeki Türkleri, Sovyetleştirmeye çalışmasından hem de dış Türkler ile aralarındaki bağı koparmaya çalışmasından dolayı Arap harflerinin korunmasını destekledi. Türkiye'nin Latin harflerini kabul etmesiyle Sovyetlerin bu amaçlarına ulaşmasını engellendiğini düşünen Resulzade, bu tarihten itibaren tekrar Latin harflerini desteklediğini iletti.

---

[363] Mehmet Emin Resulzade, "Harf İnkılabı Muvacehesinde", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 18, s. 1-2.
[364] *A.g.m.,* s. 2.
[365] *A.g.m.,* s. 2-3.

Derginin aynı sayısında Mirza Bala, "*Yeni Türk Elifbaları Münasebetiyle*" başlıklı yazısında Türk halklarının Latin harflerine geçişini değerlendirdi. Sovyet Türk Cumhuriyetleri'nde ve Azerbaycan'da uygulanan Latin harflerinin Türkiye'de de uygulanmaya başlanmasıyla Türk birliği ve kültürünün korunması için Türk aydınlarına büyük görev düştüğünü belirterek yazısına başladı[366].

Yazısının birinci bölümünde Latin harflerinin Türk dünyasına girişini kronolojik olarak yazdı. Ona göre on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Avrupa medeniyetinin Azerbaycan ve Türk dünyasına girmesiyle beraber yeni ihtiyaçlar doğdu. Azerbaycan'ın büyük ediplerinden Mirza Fethali Ahundzade'nin Latin harfleri üzerine yaptığı çalışmaları hatırlattı. Yirminci yüzyılın başından itibaren Azerbaycan'da gelişen sanayi ve Avrupalaşma ile birlikte insanların sosyal ve edebî hayata yöneldiğini iletti. Bununla birlikte zaten yetersiz olan Arap harflerinin eksikliklerinin daha da çok fark edildiğini belirtti. Bunu fark eden "*Şark-i Rus*" gazetesi sahibi Şahtahtlı Mehemmedağa'nın gazetesinde Latin harflerinin getirilmesi için yazılar yazdığını anlattı. Gazetede Arap harflerinin, gelişmekte olan Türkçe için yetersizliğini belirten yazıların yazıldığını söyledi. Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden Abbas Sıhhat'ın "*Tık-Nık*[367]*"* adlı piyesinde Arap harflerinin ne kadar gülünç bir halde olduğunu gösterdiğini ekledi. 1918-20 yıllarında dönemin resmî "*Azerbaycan*" gazetesinde Latin harflerine geçişle alakalı olarak Ferhat Ağazade ve Şahtahtlı'nın yazılarına ve projelerine rastlamanın mümkün olduğundan bahsetti. Yazılan projelerin üzerine Azerbaycan hükümeti ve parlamentosunun Latin harfleri üzerine çalışmaları başlattığını ve Abdullah Bey Efendizade'nin 1919 yılında bir okuma kitabı neşrettiğini yazdı[368].

Latin alfabesinin önce posta ve telgrafta kullanılmasına izin verildiğini daha sonra ise Azerbaycan Meclisi'nden geçtiğini iletti. Ancak Mirza Bala bu gelişmeler yaşanırken Türk birliğinin korunmasına yönelik bir politika izlenmemesinden dolayı sitem etti. Sovyetlerin, Azerbaycan'ı ele geçirmesi ve yönetime kendi adamlarını

---

[366] Mirza Bala, "Yeni Türk Elifbaları Münasebetiyle", *Azeri Türk,* Sene:1, Sayı: 18, s. 3.
[367] "تقی -نقی" şeklinde yazılmıştır.
[368] *A.g.m.,* s. 3-4.

atamalarıyla beraber "Türkiye'nin burjuva bir devlet" olarak gösterilerek "Proleter Azerbaycan"ın en büyük hasmı ilan edildiğini söyledi. Kültürel bağların koparılmasına yönelik olarak Latin harflerinin desteklenmesini ve Azerbaycan hükümetinin buna izin vermesine ise anlam veremediğini yazdı. Sovyetlerin, Latin harflerini ilk Azerbaycan'da uygulamasının ana nedeninin Türkiye ile araya duvar örerek Doğu-Batı Türklüğüne engel olmak ve Sovyet Türk halklarının Türkiye'den uzaklaştırılmasını sağlamak olduğunu belirtti. Türk milliyetçisi aydınların bu zamana kadar Latin harfleri karşısında durmalarının ana sebebinin Türk birliğinin bozulacağı korkusu olduğunu söyledi [369].

Türkiye'deki ve Azerbaycan'daki harf inkılaplarının tamamen farklı sebeplerden olduğunu söyledi. Mirza Bala'ya göre Türkiye, yeni bir hayat, yeni bir edebiyat yaratmak ve medenîleşmek amacıyla Osmanlı'dan miras kalan Arap harflerini attı. Lakin Azerbaycan'da ise Türk birliğini bozmak ve komünist ideolojiyi yaymak amacıyla Latin harfleri, Sovyetler tarafından zorla dayatıldı. Kendilerinin 1922 yılında Neriman Nerimanov[370] ile görüşerek oluşturulacak yeni alfabe için tüm Türk halklarının dahil olduğu bir komisyon kurulması ve ortak bir alfabe oluşturulması için çalışmalar yürütülmesi gerektiğini konuştuklarını ancak Nerimanov'un kendilerine "Azerbaycan Sovnarkom"unun hazırlamış olduğu bir alfabenin zaten var

---

[369] *A.g.m.,* s. 4.

[370] 14 Nisan 1870 tarihinde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Başkenti Tiflis'te doğdu. İlk eğitimine medresede başladı. 1882 yılında Rusça eğitim veren Gürcistan'daki Gori Transkafkasya Öğretmenler Seminariyası'nda ilkokula başladı. Liseyi 1890'da tamamladı. Bir süre Tiflis yakınlarındaki Borçalı Bölgesine bağlı Kızılhacılı Köyü'nde öğretmenlik yaptı. Daha sonra Bakü'ye yerleşti. Burada ilk halk kütüphanesini kurdu. 1901'de Azerbaycan petrolünü kontrol eden en önemli yerli isimlerden olan Hacı Zeynalabidin Tağızade'nin sağladığı bursla Odessa (Novorossiysk) Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okumaya başladı. 1908'de üniversiteden mezun oldu. 1905'de Azerbaycan Komünist Partisi sayılan "Hümmet" Komitesi'ne kaydoldu. 1909'da tutuklanarak Astrahan'a sürüldü. 1913'de Azerbaycan'a geri dönerek işçiler arasında propaganda çalışmalarını yürüttü. 1917'de Komünist Partisi Başkanı oldu. Parti tüzüğünü Azerbaycan Türkçesine çevirdi. Rusya'nın Bakü Komitesi Başkanı ve "Hümmet" Gazetesinin Baş Editörü oldu. 1918'de Bakü Komitesi Kent'ten sorumlu Halk Komiseri görevini yaptı. 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Askeri Konseyi Başkanı ve Başbakan (Halk Komiserler Başkanı) oldu. 1922'de Güney Kafkas Federasyonu Başkanı ve SSCB Merkezi Yönetim Komitesi Dönem Başkanı görevine getirildi. 1923'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi oldu. Ardından, Dışişleri Bakanlığı Doğu Bölümü Başkanlığı'na atandı. Siyasi nedenlerle partiden çekildi. Fakat Azerbaycan'da çok sevildiğinden dolayı doğrudan tutuklanamadı. 19 Mart 1925 tarihinde bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. 23 Mart 1925 tarihinde büyük bir törenle Moskova'da, Kızıl Meydan'da Lenin Müzesi'nin yanında Kremlin duvarları önünde, Sovyet Devleti'nin diğer kurucuları ile aynı yerde Müslüman adetlerine göre toprağa verildi. Detaylı bilgi için bakınız: Musa Qasımlı, Cavid Hüseynov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri,* Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü 2005, s. 26-45.

olduğunu ve bunun önce denenip eksiklerinin giderilmesinin ardından zaten tüm Türk halklarının toplanacağı bir kongre ile ortak bir alfabe yaratılacağı sözünü verdiğini belirtti. Nerimanov'un ölümünden sonra da olsa 1926'da Bakü'de Türkoloji Kongresi'nin düzenlendiğini ve Azerbaycan'da oluşturulan yeni Türk harflerinin kabul edildiğini ekledi[371].

Azerbaycan'da şu an ilk ve ortaokullar ile yüksekokullarda eğitimin Latin harfleriyle verildiğini söyledi. "*Yeni Yol*" gibi gündelik gazetelerin haricinde edebi dergiler, risaleler ve eserlerin Latin harfleriyle neşrolunmakta olduğunu belirtti. Ancak aynı zamanda "Şark'ın kapısı" ve "Sovyet rejiminin şarktaki karargahı" olarak nitelendirilen Azerbaycan'ın, komünist rejimi Türkiye, İran ve diğer komşularında yayması için Sovyetler tarafından Arap harfleriyle neşriyat yapmasına izin verildiğini iletti. Bu amaçla "*Komünist*" gazetesi, "*Şark Kadını*", "*İnkılab ve Medeniyet*", "*Maarif İşçisi*", "*Azerbaycan'ı Öğrenme Yolu*", "*Bolşevik*", "*Genç İşçi*" vs. gibi dergiler komünizm ideolojisi yaymak için Azerbaycan'da Arap harfleriyle neşredildi[372].

Son olarak Türkiye'nin de Latin harflerine geçmesiyle beraber Sovyetlerin, Türk birliğini bölme ve komünizmi yayma faaliyetlerine büyük darbe vurulduğunu ve bundan sonra Türk milliyetçisi aydınların ana görevinin Türk birliğinin ilelebet devam etmesi için çalışması olduğunu söyledi[373].

Yeni Kafkasya dergisinin kapatılmasından sonra yazar kadrosu Azeri Türk dergisinde yazmaya başladılar. Azeri Türk dergisinin yayınladığı zaman içerisinde Sovyet Türk halkları kademeli olarak Latin harflerine geçmeye başlamışlardı. Dergi bu geçiş sürecine haberlerinde yer verdi. Ayrıca bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti de Latin harflerine geçiş yaptı. Türkiye'nin aldığı bu karar sonrasında yazar kadrosunun da fikirleri değişmeye başlayacaktır. Çünkü Türk halklarının abisi rolünde yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harflerine geçmesi demek milliyetçi yazarlar için Türk

[371] Mirza Bala, "Yeni Türk Elifbaları Münasebetiyle", s. 4-5.
[372] *A.g.m.,* s. 5.
[373] *A.g.m.*, s. 5.

birliğinin bozulmayacağı anlamı demekti. Bu yüzden de bu tarihten sonra bazı yazarlar Latin harflerine geçişi desteklemeye başlayacaklardır.

3.1.3. Odlu Yurt Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar

Odlu Yurt dergisi, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde neşredilen son dergidir. İlk sayısı 1 Mart 1929'da yayınlanan derginin son sayısı ise Temmuz-Ağustos 1931 tarihinde yayınlandı[374]. Derginin Mart 1929 tarihli nüshasında Azerbaycan'ın önde gelen münevverlerinden Mirza Bala, Türk halklarının Latin Alfabesi'ne geçmesi ile ilgili olarak "*Yeni Türk Alfabesi ve Bolşevik Matbuatı"* adlı makalesinde düşüncelerini kaleme aldı.

Mirza Bala, yazısının ilk bölümünde Azerbaycan'ın tek başına Latin Alfabesi'ne geçmesinin bütün Türk dünyası ile bağını koparacağını ve Azerbaycan'ın milli varlığına büyük darbe vuracağını iletti. Azerbaycan'da 1922 yılından itibaren Latin Alfabesi çalışmaları yürütüldüğü esnada Türkiye'nin bu yönde bir çalışma yürütmemesi Azerbaycan'daki Türkçü ve milliyetçi kesimlerin Latin Alfabesi aleyhine düşünceye kapılmasına yol açtığını belirtti. Bakü'de bulunan Bolşevik Azerbaycan Türkleri'nin, Bolşevizmi yaymak için Latin Alfabesi'yle yayınlar yaptıklarını böylece Bolşevizmi Azerbaycan halkına dikte etmeye çalıştıklarını iletti. Bunun farkında olan Azerbaycanlı milliyetçilerin ise Türk kültür ve medeniyetini korumak için Türkiye'yi takip etttiğini ve Arap Alfabesi'ni savunduklarını belirtti[375].

Yaklaşık iki buçuk sene yayın hayatını sürdüren *Odlu Yurt* dergisinde Latin harfleri meselesi sadece tek bir kez kaleme alındı. Buna gerekçe olarak ise derginin yayınlandığı tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin de artık Latin harflerine geçmesiyle beraber Türk birliğinin bozulmasına yönelik endişelerin sonra ermesini gösterebiliriz.

3.1.4. Türk Yurdu Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar

[374] Sebahattin Şimşir, *a.g.e.,* s. 30.
[375] Mirza Bala, *a.g.m.*, s. 8.

Türk Yurdu Dergisi, *Türk Yurdu Cemiyeti* tarafından 24 Kasım 2011 tarihinde yayımlanmaya başladı. Dergi on beş günde bir olarak yayımlanmaktaydı. Günümüze kadar yedi kere yayım aşamasında duraklamalar geçiren dergi günümüzde de halen yayımlanmaya devam etmektedir[376].

Ayaz İshaki[377], 1926 yılı Şubat ayında *Türk Yurdu* dergisinde "Arap ve Lâtin Elifbalarını Mukayese" adlı yazısını yayımladı. Türk milletinin önünde birçok milli ve kültürel meseleler olduğunu ancak bunun en önemlisinin dil ve imla meselesi olduğunu yazısının başında belirtti. Demokratizmin hakim olduğu bir dünyada bu meselelerle ilgili kararı halkın vermesinden yana olduğunu düşünmekteydi. Demokratik hükümetlerin halklarını geliştirmek için adımlar attığının bilincinde olduğunu söyledi. Türkiye Cumhuriyeti'nin halkçılık fikrini gayet bilinçli olarak kullandığını ve halkın sesine yanıtsız kalmayacağından emin olduğunu belirtti[378].

Şu an kullanılan dilin Türk dili olmadığını ve saray etrafında toplanan kişilerce birçok lisandan, lügattan ve konuşmadan uydurulmuş bir dil olduğunu savundu. Bu dilin yalnızca çok iyi eğitim görmüş kişilere hizmet ettiğini belirtti. Gerek sınırlarımızın dışında Türkler için olsun gerekse Anadolu halkının olsun, herkesin bu dile çok uzak kaldığını savundu. Bu yüzden dilimizin daha anlaşılır bir şekle bürünmesi gerektiğini belirtti. Bu yüzden lisanın temizlenmesinin, imlanın ıslah edilmesinin ve alfabenin değiştirilmesinin gerektiğini iletti. Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle beraber yavaş yavaş Orhun harflerini bırakıp yerine Arap harflerini kabul ettiğini yazdı. Arap harfleri, Arap dili için her ne kadar mükemmel olsa da Türk dili için yetersiz kalmaktaydı. Türklerin diline uygun olmayan Arap harflerini kullanırken kendi dillerine uygun hale getirmeye çalıştıklarını ve yeni harfler türettiklerini iletti. Bunun bile açıkça yetersizliğine delil olduğunu savundu[379].

---

[376] Hüseyin Tuncer, "Türk Yurdu", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbul 2012, s. 550-551

[377] 23 Şubat 1878'de Çistay bucağına bağlı Yavşirma köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Çistay ve Kazan'da tamamladı. 1902'de Kazan Rus Öğretmen Okulu'nu tamamladı. 1905 yılında *Tangçılar* teşkilatını kurdu. 1906 yılında Tang adında bir gazete çıkardı. 1913 yılında Petersburg'da *İl* gazetesini çıkardı. 1917 yılında Moskova'da V. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nın toplanmasında görev aldı. 1925'te, Türkiye'ye geldi. 22 Temmuz 1954'te vefat etti. Bkz: Mustafa S. Kaçalin, "Muhammed Ayaz İshakî İdilli", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 21, İstanbul 2000, s. 474-476.

[378] Ayaz İshaki, *a.g.m.*, s. 422-423.

[379] *A.g.m.,* s. 423.

Bir alfabede her sese uyan bir harf olması, harflerin basit olması ve okunması, matbaa ve yazı makineleri için elverişli olması şartının aranması gerektiğini belirtti. Arap alfabesinin câmi yazıları için uygun olduğunu ancak Türk diline hitap etmeyen bir alfabe olduğunu, öncelikle bu alfabenin Türk dilindeki sesleri yansıtması gerektiğini savundu. Türk dilinde her kelimeyi ifade etmek için otuz bir harfe ihtiyaç olduğunu iletti. Arap harflerinde yirmi sekiz harf bulunduğunu ve Türklerin bu harflerden "peltek se, tı, zı, dad, zal, ha ve ayın" harflerini zaten kullanmadığını ve dolayısıyla bu yirmi sekiz harfin on sekizini kullandığımızı söyledi. Latin harfleri ise Türklerin ihtiyaç duyduğu otuz bir harfin sadece yirmi birini verebilmekteydi ve Doğu Türkleri için on, bozulmuş Osmanlı Türkçesi için ise ona artı olarak sekiz harf daha eklenmesi gerektini belirtti. Eğer bu alfabe kabul edilirse Osmanlı Türkçesi'nde matbuatta büyük ve küçük harfler için yetmiş altı harfe ihtiyaç duyulacağını ve hali hazırda kullanılan Arap harflerinin bundan fazla olarak yetmiş dokuz harfe ihtiyaç duyduğunu belirtti. Latin harfleri matbuat açısından daha kolay olsa da Türkler için en önemli eksikliği Türk dilinin bütün ihtiyaçlarını karşılayamamasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca dilimize giren bir çok Arapça kelime olduğu için Latin harfleri kabul edildiği takdirde büyük zorluk yaşanacağına inandığını söyledi[380].

Eğer Arap harfleri ıslah edilecek olursa da bütün eğitim öğretim kitaplarının savtî usul[381] ile yazılması gerektiğini ve bütün Türk kelimelerinin de savtî imlâya uygun hale getirilmesini savundu. Türk alfabesinin Arap alfabesinden ayrılması ve birinci sınıf eğitim kitaplarının Türkçe olması gerektiğini belirtti. Arap harflerinin şeklini muhafaza ederek savtî harflerin icat edilmesi gerektiğini belirtti. Matbaa ve yazı makineleri için ise Arap harflerinin daha kolay hale getirilmesi gerektiğini iletti. Bunların bir kısmını Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın yaptığını ve başarılı sonuçlar elde ettiğini söyledi[382].

---

[380] *A.g.m.,* s. 423-424.

[381] Ses metodu olarak adlandırılır. Metotta öncelikle kelimeler hecelere, heceler seslere ayrıldıktan sonra çıkarılan sesin harfi yazdırılır. Yöntemin esası dilimizdeki seslere uygun olan harflerin çocuklara gösterilmesidir. Bkz. Cavit Binbaşıoğlu, "İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi", *Eğitim ve Bilim*, C. 14, S. 114, Ekim 1999, s. 11.

[382] *A.g.m.,* s. 425-

Arap harflerinin neden terkedilmemesi gerektiğine de değindi. Birinci olarak; *bin seneyi aşkın kullandığımız bu alfabenin terki ile millî an'anelerimizi bir köşeye bırakırız* dedi. İkinci olarak bin seneden beri kullandığımız bu alfabe ile büyük bir Türk edebiyatı yaratıldığını ve Arap harflerinin bırakılmasıyla beraber bu edebiyatın sadece mütehassısların eline kalacağını savundu. Üçüncü olarak Arap harfleriyle beraber gelişen hattatlık, nakkaşlık, dokumacılık ve kuyumculuk sanatlarına büyük darbe vurulacağını iletti. Dördüncü olarak Arap harflerinin bütün Türk halklarını birbirine bağlayan bir ip olarak gördüğünü söyledi. Beşinci olarak Latin harfleri kabul edildiği takdirde her halkın bu alfabeyi farklı farklı kullanacağını ve Türkler arası ayrımın artacağını savundu. Altıncı olarak Müslüman bir millet olan Türklerin dualarını Arapça yaptığını ve Kur'an okunması için zoraki olarak yine Arap harflerini öğrenmesi gerektiğini, bunun da çocuklara fazladan bir yük olarak vurulacağını savundu. Yazısını Bakü Türkoloji Kurultayı'nda alınan bu kararın uygulanması ile beraber Batı ve Doğu Türklerinin birbirinden kopacağını belirtti[383].

Ahmet Zeki Velidi Togan[384], 1926 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayınlanan "Türklerde Hars Buhranı" adlı yazısında Türk halklarının Latin alfabesine geçiş çalışmalarını değerlendirdi. Yazısında, Latin alfabesine geçilmesinin Türkler için imkansız ve zararlı bir gelişme olacağını belirtti. Ancak Latin alfabesine geçilecekse de uygulamanın ya zorla tek seferde ya da zamana bırakılıp yavaş yavaş öğretilmesi usulüyle olabileceğini düşünüyordu. Eğer Latin harflerine zor kullanılarak geçilecekse Arap harfleri hemen yasaklatılıp yerine halkın bilip bilmemesi önemli olmadan Latin harflerinin getirilmesi gerektiğini iletti. Alfabe sorunu Latin harflerini kabul etme yoluyla çözülmüş olsa da bu çözümün bir devlet için dört, beş aydan fazla ömrünün olamayacağını söyledi. Bunun sebebi ise hükümetlerin emirlerini halka bir şey vermek için değil halktan almak için yazması olduğunu söyledi. Hal böyleyken bu tedbirin

---

[383] *A.g.m.,* s. 430-432.

[384] 10 Aralık 1890'da Başkırt Özerk Cumhuriyeti'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini köyünde ve Kazan'da tamamladı. 1925'te İstanbul'a geldi ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldu. 1927 yılında İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde Türk tarihi muallimliğine getirildi 1932'de üniversitedeki görevinden istifa ederek Viyana'ya gitti. 1939'da yeniden İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladı. 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Müsteşrikler Kongresi başkanlığını yaptı. 1970'te vefat etti Bkz. Tuncer Baykara, "Ahmet Zeki Velidi Togan", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 209-210.

memleketin tüm faaliyetlerini tamamıyla durduracağını söyledi. Latin alfabesine geçilmesinin diğer bir yolu olarak da Arap harfleriyle paralel olarak Latin harflerine rağbet edilme yolu izlenmesi gerektiğini belirtti. O zaman hükümetin Arap harflerine rakip gösterme mecburiyetinde olacağını kaydetti[385].

Togan, demokratik bir hükümetin elbette Latin harflerini baskısız bir şekilde uygulayacağını iletti. Buna karşılık Arap harfleri taraftarları seslerini tamamen yazarak ve bu harfleri teknik yönüyle ıslah ederek Latinceye göre daha kolay bir hale sokabileceklerinden ve bunun ardından hükümetin bu işten vazgeçeceğinden hiç şüphe duymadığından bahsetti[386].

Yazısının devamında da Sovyet hakimiyeti altında yaşayan Türkler için Latin alfabesine geçiş sürecini değerlendirdi. Sovyet hakimiyeti altında yaşayan Türklerin, çocuklarının geleceklerini düşündükleri için Rus çocuklarıyla beraber okuttuklarını belirtti. Ruslarla beraber Rus okullarında okuyan bu çocukların kendi dillerinden daha çok Rusça ile kaynaştıklarını iletti. Bundan dolayı eğer burada yeni bir alfabe getirilecekse, hayatın dışında kalan Latin harflerinin getirilmesinden ziyade hayatın içinde olan Rus Kiril harfleriyle Türkçe yazılmasının daha akıllıca olacağını söyledi[387].

Milliyetçi Türk yazarların fikirlerini yaymak için en rahat edebildikleri dergi olan *Türk Yurdu* dergisinde muhacir yazarlardan sadece Ayaz İshaki ve Ahmet Zeki Velidi Togan, Latin harfleri konusunda fikirlerini yazıya döktüler. Her iki yazarın da düşüncesi Latin harflerine geçilmesinin Türklerin dil ve imla meselesine çare olamayacağıydı. Arap harflerini savunan diğer yazarlar gibi İshaki ve Togan da Latin harflerine geçilmesiyle beraber Türklerin dini ve kültürel birliktelikten kopacağını savundular.

3.1.5. Yeni Türkistan Dergisinde Alfabe Meselesi ile İlgili Yazılar

[385] Zeki Velidi, "Türklerde Hars Buhranı", s. 506.
[386] *A.g.m.,* s. 506.
[387] *A.g.m.,* s. 506-507.

Yeni Türkistan dergisi, Türkistan Milli Birliği'nin yayın organıdır. Türkiye Türkçesi ile yayın yapan derginin ilk on altı sayısı Arap harfleriyle geriye kalan yirmi üç sayısı ise Latin harfleriyle yayımlandı. İlk sayısı 5 Haziran 1927'de yayımlanan dergi 1931 yılında Rus baskıları sonucunda TBMM Bakanlar kurulunca verilen kararla kapatıldı[388].

26 Ocak 1930 tarihli sayısında K. Özbek. N. mahlaslı muhabirin "Türkistan Haberleri" bölümünde yer alan "Yeni Özbek Alfabesi" adlı haberi yer aldı. Haberde, Halk Komiserleri Şurası'nın 1930 yılından itibaren Özbekistan'da artık Latin Alfabesi'nin uygulanması kararını aldığını yazdı[389].

Türkistan Milli Birliği'nin ana yayın organı olan *Yeni Türkistan* dergisinde Latin harfleri meselesine yalnızca iki kez değinildi [390] . Dönemin en önemli konularından birisi olan Latin harfleri meselesinin böyle bir dergide yeterince ilgi görmemesi oldukça düşündürücüdür.

3.2. Sovyet Türk Halklarının Kiril Alfabesine Geçirilmesi

1922 yılında Azerbaycan'da resmi olarak başlayan Türk halklarının Latin Alfabesi'ne geçiş süreci 1926 Bakü Türkoloji Kongre'si ile daha da hızlanmaya başladı. 1928 yılında Türkiye'nin de Latin Alfabesi'ne geçmesi sonrası 1930 yılına kadar tüm Türk halkları Latin harflerine geçiş yaptı. Ancak Türkiye'nin Latin harflerine geçmesi Sovyetlerin, Sovyet Türk halklarını hariçte yaşayan Türkler ve dindaşlarından ayırma politikasına ket vurdu. Türkiye'nin bu hamlesinden sonra Sovyetler, Çarlık döneminden kalma ana politikalarına yani topraklarında yaşayan tüm halkları Slavlaştırma, Ruslaştırma; Sovyet dönemindeki adıyla "Sovyetleştirme" politikasına hız verdiler. Ancak Stalin'in bundan önce halletmesi gereken iç sorunları olduğundan ilk olarak o sorunlara yöneldi.

---

[388] Orhan Çinar, "Yeni Türkistan Dergisi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, Mayıs-Haziran 2012, s. 2.

[389] K. Özbek N., *a.g.m.*, s. 16.

[390] *Yeni Türkistan* dergisinin 1928 yılında Mayıs-Haziran-Temmuz ayı için yayımlanan 10-11-12. birleşik sayısına ilave olarak verilen bülteninde yer alan Ahmet Zeki Velidi Togan'ın yazdığı "*Türk Dünyasında Alfabe Meselesi"* adlı yazıya tarafımca ulaşılamamıştır.

Stalin döneminde hızlı bir sanayileşme ve tarımda kolektifleştirme planı uygulandı. Ülkede özel mülkiyet tamamen ortadan kalktı. Bütün bunlar, Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" planını gerçekleştirmesine yardım edecek uygulamalar oldu. 1922-1927 yılları arasında Komünist Parti Genel Sekreteri olarak partide tam bir otorite kurdu[391].

Stalin için sanayi ve iktisadi sorunları çözdükten sonra artık geriye sadece muhalif liderlerin ortadan kaldırılması sorunu kaldı. Aralık 1925 tarihinde yapılan SBKP'nin on dördüncü parti kongresinde Stalin ve Buharin, köylüyü merkeze alan sanayileşme yanlısı tutum sergiledi. Buharin 1926 yılından itibaren Stalin'in yanında yer aldı ve *Tek Ülkede Sosyalizm* tezinin hazırlanmasında katkıda bulundu. Kamanev ve Zinovyev ise tam tersi bir tutum içersinde bulundular. Troçki, kongreden sonra 1926 yılının başlarında Kamanev ve Zinovyev ile beraber "birleşik muhalefet" bloğunu oluşturdu ve Stalin'e saldırmaya başladı. Partinin Temmuz 1926 yılındaki toplantısında da bu blok halinde yer aldılar. Stalin parti içerisindeki gücünü kullanarak Zinovyev'i politbürodaki ve Kamanev'i hükümetteki yerlerinden etti. Troçki ise Stalin'e yönelik "devrimin mezar kazıcısı" şeklinde sözler sarf edince parti merkez komitesi tarafından politbürodan ihraç edildi. Stalin, Troçki'yi tamamen ortadan kaldırmak için Menşeviklerle ilişkisini ve Lenin'le olan sert yazışmalarını da ifşa etti[392].

12 Nisan 1927 tarihinde Çin'de milliyetçiler, komünistleri öldürerek Çin İç Savaşı'nı başlattılar. Bu olaylar Troçki'yi tekrardan hareketlenmeye teşfik etti. Mayıs ayında Troçki'nin kaleme aldığı "83'ler bildirgesi" olarak bilinen bildirge yayınlandı. Bildirgede dış ilişkiler, tarım politikasında kulakların desteklenmesi, yoksul köylünün ihmal edilmesi ve Stalin'in sosyalizm politikası eleştirildi. Bildiriden bir süre sonra Çin'deki milliyetçilerin lideri Çan Kay-şek'in İngilizlerle arasının bozulması sonucunda komünistlerin güç kazanması, Sovyet iktidarının rahatlamasını sağladı. Bu gelişmenin hemen ardından Troçki ve Zinovyev parti kontrol komisyonuna çağrılarak partiden atılmakla tehdit edildi. Troçki, olayı merkez komitesine taşıdı. Burada

[391] *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi,* s. 338-341.
[392] Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* s. 180-181.

yaşanan tartışmalarda Troçki, Sovyet devletine sadakatsizlik ve ihanetle şuçlandı. Ancak bu suçlamalar düşürüldü ve partiden ihraç edilmedi[393].

Bundan sonraki dönemde Troçki'ye yönelik baskılar arttı. Yazdığı yazılar ve makaleler *Bolşevik* ve *Pravda* tarafından geri çevrildi. Muhalefetin yaptığı tüm protestolar holiganlar tarafından sabote edildi. Bunun üzerine Troçki, 1927 Eylül ayında bir program hazırlayarak gizlice basmaya çalıştı. 12 Eylül'de OGPU[*] polis güçleri tarafından matbaa basıldı ve on beş parti üyesi partiden ihraç edildi. 29 Eylül'deki IKKI[*] toplantısında Troçki, Stalin'i yeren iki saatlik bir konuşma gerçekleştirdi. 7 Kasım'da devrimin onuncu yıl kutlamalarında Troçki ve diğer muhalif liderler arabalarla dolaşıp muhalefet lehine sloganlar içeren afişler yapıştırdıkları için polis tarafından takibe alındı. Bir hafta sonra parti merkez komitesinin oylarıyla Troçki ve Zinovyev partiden ihraç edildi. Kamanev ve diğer muhalif liderler ise merkez komiteden çıkartıldılar[394].

Sırada Troçki'nin yanında yer alan ve onun fikirlerini savunan parti içerisindeki muhalif kişilere gelmişti. Stalin, Aralık 1927 tarihinde SBKP'nin on beşinci kongresinde Troçkici ve Zinovyevci bloğun tasfiyesi için tartışmaları başlattı. Kongrede, Troçkiciler ve Zinovyevciler, Sovyet iktidarına karşı mücadele ettikleri ve Leninizm'den saptıkları için tasfiye edildi. Böylelikle Troçki, Zinovyev ile bütün Demokratik Merkeziyetçiler grubu partiden ihraç edildi[395].

Stalin bu sorunları çözmesinin ardından artık kendi ana politikasını gerçekleştirmek için çalışma fırsatı buldu. "Tek ülkede sosyalizm" için tek bir Sovyet milleti, Sovyet insanı yaratmayı amaçlayan Stalin'in bu politikası Türk halklarını da etkiledi. 1930'lu yıllarda Stalin, parti içinde iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra bu yönde yürüttüğü çalışmaları hız kazandı. Bu tarihten itibaren gayri Rus milletler yabancı devletlerin tesiri altına girmekle suçlandılar ve sözde bu amaca hizmet ettiği

---

[393] *A.g.e.,* s. 181-182.
[*] Ortak Devlet Siyasi İdaresi.
[*] Komintern Yürütme Komitesi.
[394] *A.g.e.,* s. 182-184.
[395] *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi,* s. 341.

belirlenen kişiler Sovyet hükümeti tarafından ortadan kaldırıldı[396]. 15 Ağustos 1930 tarihinde Yeni Türk Alfabe Komitesi'nin adından Türk ismi çıkartıldı. Yeni adı "Yeni Alfabe Komitesi" oldu. Merkezi ise Bakü'den Moskova'ya taşındı. Komite artık resmî olarak "*SSCB Merkezi İcra Komitesinin Milliyetler Şurası Prezidiyumuna*[*] *Bağlı Yeni Alfabe Komitesi*" oldu. 1932 yılında alfabe ile ilgili yeni bir kongre düzenleneceği duyuruldu. Kongre hazırlıkları ile ilgili olarak da "*Tüm Birliğin Yeni Alfabe Komitesi"* adlı bir dergi çıkarılmaya başlandı. Böylece toplum gelecek olaylara karşı hazır hale getirildi[397].

15-19 Şubat 1933 tarihinde Moskova'da SSCB Merkezi İcra Komitesinin Milliyetler Şurası Prezidiyumuna Bağlı Tüm Birliğin Yeni Alfabe Merkez Komitesi, birinci özel kongresini yaptı. Kongrenin ana konusu "*Tüm Sovyet Halkları İçin Tek Alfabe, Tek İmla*" düşüncesi oldu. Bunun da tabii ki Rus Kiril alfabesi olacağı gayet açık ve net olarak görülmektedir. Kongre'de konuşan Çuvaş ve Altay Türkleri delegeleri, eskiden bazı Türk boylarının kullandıkları Rus alfabesinin, Türk diline daha uygun olduğu fikrini ortaya attılar. Kongrede konuşan diğer delegeler de Türk halklarının kabul ettikleri Latin harflerini yeterli bulmadıklarını söylediler. [398] Tataristan Eyalet Komitesi Birinci Sekreteri Razumov, kongrede yaptığı konuşmada Tatar ve Rus alfabelerinde aynı şekilde yazılan Latin alfabesinin 16 harfinin Rus dilinde Tatarcadakinden başka türlü telaffuz edildiğini, bundan dolayı da çocukların Rus metinleri okurken zorlandıklarını söyleyerek Latin harflerini eleştirdi[399].

1 Haziran 1935 tarihinde SSCB Merkezî İcra Komitesi, Yeni Alfabe Komitesi ile yaptığı görüşmede komiteyi daha önce Kiril alfabesi kullanan halkların yazılarının Latin alfabesi ile değiştirilerek onların mağdur edilmesi yönüyle suçlamada bulundu. Yeni Alfabe Komitesi'nde yer alan çoğu kişi ya işinden ya da hayatından oldu[400].

---

[396] Paul Henze, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", *BTTD*, Kasım-Aralık 1985, s. 83.
[*] Başkanlık divanı, konseyi.
[397] Tacemen, *a.g.e.,* s. 57-59.
[398] *A.g.e.,* s. 62-64.
[399] Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 507-508.
[400] Tacemen, *a.g.e.,* s. 67.

Böylelikle komite günah keçisi ilan edildi ve Rus Kiril alfabesinin zorla dayatılması projesi hızla yürürlüğe koyulmaya başlandı.

SSCB Merkezî İcra Komitesi, 16 Haziran 1935'te gerçekleştirdiği oturumda Latin alfabesini kullanan halkların dillerinin, imlalarının ve yazılarının zamanın ihtiyaçlarının gerisinde kaldığını ileri sürerek Yeni Alfabe Komitesini yine eleştirdi. Komiteden, Sosyalizme hizmet edecek şekilde çalışmaları istendi. 17 Ağustos 1935'te Sovyet Cumhuriyetlerinde yer alan kırka yakın yerel alfabe komitesi, beklenen icraatların yapılması adına Yeni Alfabe Komitesi'ne bağlandı[401].

1936 yılının Mart ayında Tüm Birliğin Yeni Alfabe Komitesi, Tüm Cumhuriyetlerdeki Yerel Alfabe Komitelerini, Çuvaş Türkleri Özerk Cumhuriyetinin başkenti Çeboksarı'ya topladı. Burada Çuvaş Türkleri, Rus alfabesi sayesinde bilimde, kültürde, sosyal hayatta ve ekonomide ne kadar başarılı olduğunu diğer halklara sergiledi[402]. Böylelikle Rus Kiril alfabesi kullanan halkların Latin alfabesi kullanan halklardan daha üstün olduğu gösterilerek onların da Rus Kiril alfabesine geçirilmesi amaçlandı.

Bu tarihten itibaren Latin harflerinden, Rus Kiril harflerine geçen halklar Sovyet basınında reklam edilmiştir. Rus Kiril harflerini kullanan halkların geçiş sebepleri, Latin harflerinin Türk Dilinin Fonem sisteminde Rus Kiril alfabesine kıyasla geri kaldığı gibi unsurlar gösterilmiştir. Ayrıca Rus dili ve alfabesi ile beraber muasırlaşamayan Türklerin daha kolay ilerleme kaydedecekleri söylenmiştir. Bununla beraber komünist ve sosyalist yayınların Rus dili tercih edilerek daha kolay anlaşılacağı belirtilmiştir[403].

Stalin, Sovyetler Birliği'nin bütün iletişim vasıtalarını bu iş için seferber etmiştir. Latin harflerinden vazgeçirmek için mektuplar yollanmış, Latin harflerinden vazgeçirme toplantıları düzenlenmiştir. Köylerde ve şehirlerde Ruslar tarafından

[401] *A.g.e.,* s. 68.
[402] *A.g.e.,* s. 69.
[403] *A.g.e.,* s. 69.

toplantılar düzenlenmiş ve burada sözde "halkın arzusu" dile getirilmiştir. Konuşulanlar gazetelerde ve radyolarda yayınlanıp sinemalarda gösterime sunulmuştur. Türklerin Latin harflerini bıraktırılması halka Türklerin kendi istekleriymiş gibi lanse edilmiştir[404].

Yapılan bu girişimler fayda vermeye başladı ve 1935 yılından sonra, Rusların "Kuzey Halkları" olarak isimlendirdiği 15 halk Latin harflerini bırakarak Rus Kiril harflerini kabul etti. Onlarla beraber yakın coğrafyalarında bulunan Udmurtlar, Komiler ve etraflarında bulunan halklar da Rus Kiril harflerini kabul ettiler. Onları Kamuklar-Şorlar, Osetinler, Kabardinler ve Balkarlar takip etti. 1936 ylında Altaylılar da Rus Kiril harflerini resmî harfleri olarak kabul ettiler. Rus Kiril harflerini kabul eden bu halkların büyük çoğunluğu Hıristiyandı[405].

Latin harflerini savunan ve Türkler için bunun uygun olduğunu gören Türk aydınları ise bu savlarını kanıtlamak için tüm güçleriyle çalışmalarını sürdürdüler. 1920'li yıllarda Türklerin Latin harflerine geçiş sürecinde mücadele eden ve 1930lu yıllarda Latin harflerinin müdafaası için mücadele veren Türk aydınları, Stalin'in emriyle teker teker ortadan kaldırıldı. Bu isimler arasında Türk halklarının Latin harflerini kabul etmesinde önemli rolü bulunan Halid Said Hocayev, Bekir Sıtkı Çobanzade, Veli Huluflu, Eziz Kubaydullin gibi isimler de yer aldı[406].

3 Kasım 1937 tarihli Dağıstan'daki eyalet toplantısında siyasî ve kültürel kalkınmada Sosyalist kültürü benimsediği, Rus ve diğer kardeş halklarla dayanışmada daha kullanışlı olduğu ileri sürülerek Rus Kiril alfabesi kabul edildi. Aynı yıl Karaçaylar da Latin harflerini bırakarak Rus Kiril alfabesini kabul etti. Ruslar 1937'de Tatarlardan, Sahalardan, Hakaslardan, Azerbaycan'dan, Türkmenlerden ve Kazaklardan; Barabin, Komosin, Dolgon, Sor, Buduk, Keriz, Rutul, Taliş, Tat, Udin, Belici ve Dungan halklarını ayırarak bu halkları Rus Kiril alfabesine geçirdi. 1938'de

---

[404] *A.g.e.,* s. 70.
[405] *A.g.e.,* s. 72.
[406] Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetindeki Türk Halklarının "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"ne Geçişi ve Bu Olayda Azerbaycan'ın Rolü", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 6, 2009, s. 106.

Rus Kiril alfabesini kabul eden Kumuklar, Kırım Tatarları ve Nogaylar bu halkların arasına katıldılar.[407]. Böylelikle küçük Türk Cumhuriyetleri teker teker Rus Kiril alfabesine geçirildi ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin de bu yolu izlemesi için baskılar yapılmaya başlandı.

1939 yılında Kırgızlar ve Sahalar Rus Kiril alfabesine geçirildi[408]. 7 Nisan 1939'da Tataristan Eyalet Komitesi Bürosu, Tatar yazısının Latin harflerinden Rus harflerine geçişi konusunda karar aldı. Bu karar 5 Mayıs 1939'dan itibaren uygulamaya konuldu[409]. Azerbaycan'da Rus Kiril alfabesine geçiş tartışmaları 1937 yılında başladı. 11 Temmuz 1939'da ise geçiş sağlandı. 1940 yılından itibaren Türkmenistan ve Özbekistan ile kalan Türk Cumhuriyetleri zorla Rus Kiril alfabesine geçirildi[410]. Böylelikle yaklaşık on sekiz yıllık bir süreç içerisinde Sovyet Türk halkları önce Arap harflerinden Latin harflerine daha sonra ise Latin harflerinden Rus Kiril harflerine geçirilerek Sovyetleştirme politikası dahilinde birliklerinin bozulması sağlandı.

Türk halklarının *Birleştirilmiş Alfabe* amaçlarına 1930'dan itibaren Sovyet hükümeti tarafından engel olundu. Sovyetler bu tarihten itibaren Türklerin alfabe birliği hakkındaki düşüncelerini dikkate almadılar. Her bir Türk halkı için mahalli şiveler göz önünde bulundurularak farklı alfabe oluşturuldu. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halkları zaman içerisinde birbirlerini anlamakta zorlanır hale geldiler. Ruslaştırma dahilinde Rusça kelimeler, siyasî, ekonomik, ilmî, coğrafî ve teknik terimlerin çoğu için mecbur hale getirildi. Rusçadan alınan kelimelerin aynen Rusçada olduğu gibi telaffuz edilmesi zorunlu kılındı[411].

Böylelikle Rus Çarlığı döneminden beri yürütülen Türk halklarını Ruslaştırmak için onların Kiril Alfabesi'ne geçmesini sağlama amacı gerçekleşti. Bu

---

[407] Tacemen, *a.g.e.,* s. 74-75.
[408] *A.g.e.,* s. 76.
[409] Devletşin, *a.g.e.,* s. 509.
[410] Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 40, Erzurum 2009, s. 367.
[411] Paul Henze, *a.g.m.,* s. 84.

tarihten Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Türk halkları Kiril Alfabesi'ni kullanmaya devam etti. Dağıldıktan sonra ise kurulan her bağımsız Türk Cumhuriyeti zamanla tekrar Latin Alfabesi'ne geçiş yaptı.

SONUÇ

Türkler için alfabe meselesi Türklerin inkişafını engelleyen unsurların başında geliyordu. Arap harfleri Türk diline uygun değildi. Türkler İslam ile beraber aldıkları bu harflere kendileri de eklemeler yaparak asırlarca kullanmaya çalıştılar. Her ne kadar Türk halklarının yaşadığı yerlerde eğitim olanakları kısıtlı olsa bile tam teşekküllü eğitim almış bireyler bile Arap harfleriyle yazılan Türkçe bir yazıyı okumakta güçlük yaşamaktaydılar.

Rus Çarlığı topraklarında yaşayan Türk halkları ise asırlarca Ruslar tarafından uygulanmakta olan asimilasyon politikasına karşı sert bir mukavemet göstermekteydiler. Ruslar, Türklerin dilini, kültürünü ve dinini değiştirmek istiyorlardı. İşte bu yüzden Rusya'da bulunan Türk aydınları her ne kadar Arap harflerinin eksikliğinin farkında olsalar da; bu harflerinin değiştirilmesinin bir Rus zaferi olacağından ve din-i İslam'dan uzaklacaklarından endişe duymaktaydılar. Arap harflerinin bırakılıp Latin harflerine geçilmesi konusunda ilk kez fikir beyan eden Mirza Fethali Ahundov'un da karşılaştığı ilk savunma bu olmuştu. Nitekim ünlü gazeteci İsmail Gaspıralı bile bu düşünceye karşılık olarak "*harflerin değiştirilmesi gerekiyorsa Latin yerine Kiril alfabesini tercih ederim, en azından bu alfabe gözüme daha aşina*" gibi alaycı bir tabir kullanacaktır. Nitekim Mirza Fethali'nin arzuladığı amaç kısmen de olsa Rus Çarlığı döneminde hayata geçecektir. Rus Çarlığı yıkılmadan evvel 1917 yılında Hristiyan Saha (Yakut) Türkleri, Rus etkisinden kurtulmak amacıyla Latin harflerine geçiş yaptı. Her ne kadar ileride diğer Türk halklarının da yaşayacağı harf değişikliklerine bir katkısı bulunmasa bile tarihi mânada Latin harflerini kullanan ilk Türkler olarak tarihe geçeceklerdir.

Bolşevikler, 1917 Ekim Devrimi ile beraber iktidarı ele alınca ilk icraatları halklara vermiş oldukları sözü tutarak hepsini özgür kılmak oldu. Yani isteyen halklar bağımsızlıklarını ilan edebilecek ve özgürlüklerine kavuşabilecekti. Lenin ve Stalin, halkların kendilerinden kopmayacaklarına inanıyorlardı. Çünkü yapmış oldukları bu devrimin birleştirici bir yanı olduğunu zannetmekteydiler. Ancak sırasıyla Finlandiya,

Litvanya, Letonya, Ukrayna, Estonya ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Transkafkasya Cumhuriyeti adıyla devrimin ilan edildikten sonra altı ay içerisinde Bolşevik Rusyası'ndan ayrıldılar. Durumun hayal ettiği gibi olmadığını anlayan Lenin, daha sonra verilen vaadlerin yalnızca *proletarya* sınıfı için olduğunu söyleyerek topraklarında yaşayan gayr-i Ruslara özellikle de Rusya Müslümanlarına karşı sert bir politika izleyecektir. Lenin'in amacı tüm dünyada yaşanan bir komünizm hayatı oluşturmaktı. Lenin'den sonra yerini alan Stalin ise tamamen gerçekçi bir politika izledi. Stalin'e göre tüm dünyayı kapsayan bir komünizm yaymak o dönem için imkansızdı. Öncelikli olarak Sovyetler Birliği çatısı altında komünizm tamamen yayılmalı daha sonra Sovyetler Birliği'nin öncülük ettiği bir şekilde tüm dünyaya komünizm yayılmalıydı. Bunun için ise bir Sovyet İnsanı, Sovyet Milleti oluşturmak gerektiğinin bilincindeydi. Lakin takip ettiği politikalar ile bu amacı gerçekleştirmek için uğraştı. Stalin, Rus Çarlığı döneminde Rusya Müslümanlarına dair izlenilen politikanın bilincindeydi. Rusya Müslümanları'nı asimile etmek için öncelikle onların istediği ve kendi yararına olan faaliyetleri destekledi. Bunların en başında ise Arap harflerinin bırakılıp Latin harflerine geçilmesi konusu yer aldı. Azerbaycan'da kurulan *Yeni Elifba Komisyonu*'nun tüm faaliyetlerini maddi ve manevi olarak Sovyetler Birliği destekledi. Stalin, alfabe değişimi ile amaçladığı her halka ait ayrı bir alfabe oluşturma, Türklerin aynı milletten olan ve/veya aynı dine inanan hariçte yaşayan devletlerle olan bağlantısını kesmek ve Türklerin kademeli olarak Kiril harflerine geçirilmesini sağlamak amaçlarına zamanla ulaşacaktır.

Stalin'in Sovyetleştirme planlarının farkında olan milliyetperver Türkistanlı aydınlar Latin harflerine geçiş konusunda tamamen karşı safta bulundular. Bu fikirlerini yaymak için ise tercih ettikleri adres Türkiye Cumhuriyeti oldu. Türkiye'de açtıkları dergiler vasıtasıyla Türkiye içinde ve Rusya'da yaşayan Türkler arasında fikirlerini yaymaya çalıştılar. 1926 I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile beraber Latin harflerine geçiş konusunda çoğu Türk halkının olumlu rey vermesi üzerine verilen tepkiler de artmaya başladı. Ancak kurultaydan sonra Azerbaycan haricindeki halklar hemen Latin harflerine geçiş yapmadılar. Bu halklar 1928'den itibaren kademeli olarak geçiş yaptılar. Bunda en önemli rol faktörü Türkiye'nin de Latin harflerine geçiş kararı alması oynamaktadır. Çünkü Türkiye Latin harflerine geçiş kararı aldıktan sonra önce

biraz yadırgansa da Türkistanlı aydınlar Türkler arasındaki iletişimin kopmayacağı için bu kararı desteklediler.

Rusya Türkleri bu gelişmeleri yaşarken Türkiye'ye de yansımaları vuruyordu. Henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harfleri tartışmaları yaşanmıştı. Türkiye'de yaşayan aydınlar gazeteler ve dergiler aracılığıyla fikirlerini sürekli beyan etmekteydiler. Aydınlar Latin harflerinin kabul edilmesi, Arap harflerinin ıslahı ve Arap harflerinin aynı şekilde kullanılması gerektiğini savunanlar olarak üçe bölünmüştü. Azerbaycan'da faaliyet gösteren *Yeni Elifba Komitesi*'nin kurulmasının ardından Türkiye'de alfabe meselesi ile ilgili yazılan yazılarda artma görmekteyiz. Özellikle I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Latin harfleri lehine karar alınması Türkiye'de yaşanan tartışmaları tekrar alevlendirdi. Çoğu kişi Arap harflerinin atılmasının büyük Türk mirasını atmakla bir olduğunu düşünmekteydi. Ancak Latin harflerini savunan aydınlar bunun böyle olmadığına dair savunmalarını gerçekleştirmekteydi.

Gazi Mustafa Kemal'in aklında Arap harflerinin atılıp Latin harflerine geçiş fikrinin olduğunu net olarak görmekteyiz. Hatta 1925 yılında bir Türkoloji Kurultayı toplamayı düşünecek kadar ciddidir bu fikrinde. Ancak Osmanlı'nın son döneminde yaşanan başarısız gelişmeler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı gerek sınır husumetleri gerekse ekonomik problemler bu inkılabın yapılmasını ileriye erteledi. Ayrıca ülkenin bütünlüğünü sarsacak Şeyh Sait isyanı gibi olayların yaşanması da yine bu inkılabın ertelenmesine neden oldu. Lakin isyan atlatıldıktan sonra Gazi Mustafa Kemal, "*Nutuk"* adıyla yayınlacak eserini hazırlamaya koyulmuştu ve kendisi ile silah arkadaşlarının faaliyetlerini anlatan bu eserin tüm halk tarafından anlaşılmasını arzu etmekteydi. Tüm bu zorlukların ardından ise büyük Türk harf inkılabını gerçekleştirdi.

Gazi Mustafa Kemal önderliğinde yapılan bu inkılap, Stalin'in tüm planlarını bir anda yıktı. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin itibarsızlaştırılması için Sovyetler Birliği'nde çalışmalar yapıldı. Moskova'da veya Bakü'de çıkan gazetelerde Kemalist Türkiye'ye dair karalama kampanyaları yapıldı. Ancak bunlara yanıt olarak

Türkiye'de yayın yapan Türkistanlı muhacir aydınların yayınları karşılık verdi. Nitekim Stalin gerek Sovyetlerde yaşanan ekonomik zorluklar olsun gerekse iktidar mücadelesi olsun çoğu sorunu halletti. 1930'dan sonra asıl amacı olan Sovyet İnsanı yaratmak için çalşmalara başladı. Kendi desteklediği *Yeni Elifba Komisyonu*'nu karaladı, Hristiyan Türk unsurlara Kiril harflerini destekletti ve Latin harfleri için çalışan Türk aydınlarını ya sürdü ya da ortadan kaldırdı. 1939'dan itibaren de sırayla tüm Rusya Türklerini Latin harflerinden Kiril harflerine geçirmeyi başardı.

Böylelikle asırlardır Rusların gerçekleştirmeye uğraştıkları Türk birliğini, dilini, kültürünü ile dinini bozma ve unutturma amacı kısmen gerçekleşti. Her Türk halkına farklı bir alfabe yaratıldı. Örneğin Dağıstan'da yazılan yazı hemen yakınında bulunan Azerbaycan'da okunamıyordu. Bunun haricinde Rusya Türklerinin hariçte yaşayan Türkler ile bağlantısı tamamen kesildi. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve esas olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin harflerinden Kiril harflerine geçilmeesi gibi bir düşüncenin uygulamaya sokulmasının imkansız olması gibi gerekçeler bu bağın kopmasına sebep olarak sunulabilir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV MALZEMESİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (14.02.1926), Yer: 30-18-1-1 / 17 - 91 - 9.

ZABIT CERİDESİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 6, Devre: 2, Celse: 1, Ankara 1961, s. 335-336.

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996), TTK, Ankara 1999.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar, Çev. Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008.

ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu, *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları,* TDK, Ankara 1996

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtahanı,* Can Yayınları, İstanbul 2018.

AĞAOĞULLARI ,Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği,* İmge Kitapevi, Ankara 2010.

AHMEDOV, Hüseyn. *Azerbaycan Mekteb ve Pedaqoji Fikir Tarixi*, Elm ve Tahsil, Bakı 2014.

AKPINAR, Yavuz, TÜRKYILMAZ Selçuk, ÖZKAYA, Yılmaz, *Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1923),* TTK, Ankara 2017.

AKPINAR, Yavuz, TÜRKYILMAZ Selçuk, ÖZKAYA, Yılmaz, *Yeni Kafkasya 4 Cilt,* TEAS Press, İstanbul 2018.

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,* TTK Basımevi, Ankara 1991.

ALPATOV, V. M., *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika 1917-2000,* Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

ANDİCAN, Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya.* Doğan Kitap, İstanbul 2009

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2010.

AYAN, Ekrem, *Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü Ibıray Altınsarin,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

BAŞGÖZ, İlhan, WİLSON, Howard E., *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk,* Dost Yayınları, Ankara 1968.

BENNİGSEN, Alexandre, *SSCB'ndeki Müslümanlar,* Mavi Yayınlar, Ankara 1984.

BENNİGSEN, Alexandre, QUELQUEJAY, Chantal Lemarcier, *Islam in the Soviet Union,* Pall Mall Press, London 1967.

BENNİGSEN, Alexandre, QUELQUEJAY, Chantal Lemarcier, *Step'de Ezan Sesleri*, Selçuk Yayınları, Ankara 1981

CARR, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi Cilt I,* Metis Yayıncılık, İstanbul 2016.

CARR, Edward Hallett, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* Yordam Kitap, İstanbul 2015.

Çağdaş Türk Dünyası, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2014.

Central Asia And The Caucasus After The Soviet Union: Domestic And International Dynamics, Ed. Mohiaddin Mesbahi, University Press of Florida, Gainesville 1994.

DAVİS, Horace B., *Sosyalizm ve Ulusallık,* Belge Yayınları, İstanbul 1991.

D'ENCAUSSE, Helene Carrere, *Lenin*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917),* TTK Yayınları, Ankara 2014.

DEVLETŞİN, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

EMRE, Ahmet Cevdet, *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı,* Hilmi Kitapevi, İstanbul 1960.

GASPIRALI, İsmail, *Seçilmiş Eserleri 3: Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları,* Der: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

GALANTİ, Avram, *Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir,* Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul 1927.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),* TTK Basımevi, Ankara 1991.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi,* TTK Yayınları, İstanbul 1995.

HAYİT, Baymirza, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

HOCAYEV, Halid Said, *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım,* TDK, Ankara 2006.

HÜSEYİNZADE, Ali Bey, *Garbın İki Destanında Türk,* Kommünist Gazetesi Neşriyatı, Bakü 1926.

ILGAR, İhsan, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

İNAN, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* TTK Basımevi, Ankara 1991.

KOLEKTİF, *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*, Çevrebilim, İstanbul 2018.

LENİN, V. İ., *Eserler,* C. 6, İnter Yayınları, İstanbul 1995.

LENİN, V. İ., *Bütün Eserler C. IX,* İnter Yayınları, İstanbul 1997.

LENİN, V. İ., *Ulusal Politika ve Proleter Enternasyonalizm Sorunları*, İnter Yayınları, İstanbul 2000.

LENİN, V. I., *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları,* Sol Yayınları, Ankara 1992.

LENİN, V. İ., STALİN, J. V., *Marksizm ve Ulusal Sorun,* Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2013.

LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları,* TTK Basımevi, Ankara 1949.

MENZEL, Theodor, *1926 Bakü Türkoloji Kongresi,* Çev. Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, Konya 2017.

MONTEİL, Vincent, *Sovyet Müslümanları,* Pınar Yayınları, İstanbul 1992

ORTAYLI, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk,* Kronik Yayınları, İstanbul 2008.

ÖMER, Tahsin, *İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır,* Mahmutbey Matbaası, İstanbul 1923 (1339).

ÖZERDİM, Sami N., *Yazı Devriminin Öyküsü,* TDK Yayınları, Ankara 1978.

PAŞAYEVA, Ganire, TURAN, Azer, *Ali Bey Hüseyinzade Turan,* Türk Ocakları Yayınları, İstanbul 2012.

PERİNÇEK, Doğu, *Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014

RESULZADE, Mehmed Emin, *Bolşeviklerin Şerq Siyaseti,* Sabah Neşriyat, Bakü 1994.

ROY, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi,* Metis Yayınları, İstanbul 2016.

RYWKİN, Michael, *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia,* C. Hurst & Company, London 1982.

QASIMLI, Musa, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920,1943,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

QASIMLI, Musa, HÜSEYNOV, Cavid, *Azerbaycanın Baş Nazirleri,* Adiloğlu Neşriyyatı, Bakü 2005

SEYDİ, Ali, *Latin Harfleri Lisanımıza Kabil-i Tatbik Midir?,* İkdam Matbaası, İstanbul 1924.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi, Aydınlık Yayınları, Ankara 1970.

STALİN, J. V., *Marksizm*, *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* İnter Yayınları, İstanbul 1996.

STALİN, Joseph, *Marksizm ve Dil,* Kor Kitap, İstanbul 2017.

STALİN, J. V., *Marksizm* ve *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* Sol Yayınları, Ankara 2012.

STALİN, Josef V., *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu,* Sol Yayınları, İstanbul 2012,

ŞİMŞİR, Bilal N., *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi,* TTK, Ankara 2008.

ŞİMŞİR, Sebahattin, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri. IX, Sayı. A. 4, Ankara 1995.

ŞÜKRÜ, Doktor İsmail, *Asri Türk Harfleri Hakkında,* Kader Matbaası, İstanbul 1925.

ŞÜKRÜ, Doktor İsmail, *Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım,* Kader Matbaası, İstanbul 1926

TACEMEN, Ahmet, *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerini Değiştirmeleri: 1769-1940,* Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

TACİBAYEV, Raşid, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e,* Truva Yayınları, İstanbul 2004.

TOPSAKAL, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2009.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2014,* Der Yayınları, İstanbul 2015.

ÜLKÜTAŞİR, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

VANDOV, Dimitır, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

YEŞİLOT, Okan, *Ateş Çemberinde Azerbaycan,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

ZENKOVSKY, Serge A., *Rusya'da Pan-Türkiszm ve Müslümanlık,* Çev. İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

MAKALELER

AÇA, Mehmet, "Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hrıstiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri", *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı,* S. 55, Kasım-Aralık 2013, s. 1464-1477.

AKPINAR, Yavuz, "RESULZÂDE, Mehmed Emin", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul 2007, s.2-5.

AKYOL, Taha, "Cedidcilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 211-213.

"Arap Hurufatı Büsbütün Kaldırıldı", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 21, s. 11.

ARIK, Durmuş, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini İnanışları", *AÜİFD,* S. I, Ankara 2006, s. 67-86.

ÂSIM, Necib, "Elifba Meselesi", *Türk Yurdu,* C. 2, S. 12, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1925 s. 16-18.

ASLAN, Betül, "Sovyet Rusya Hakimiyetindeki Türk Halklarının "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"ne Geçişi ve Bu Olayda Azerbaycan'ın Rolü", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 6, 2009, s. 81-111.

ASLAN, Betül, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 40, Erzurum 2009, s. 357-374.

AYAN, Ekrem, "The Effects Of Ibıray Altınsarin And Nikolay İvanoviç İlminski On Kazak Educatıon System", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* V. 3/7, Fall 2008, pp. 125-135.

"Bakü Kongresi Hakkında", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 12, s.14.

BALA, Mirza, "Yeni Türk Alfabesi ve Bolşevik Matbuatı", *Odlu Yurt,* Mart 1929, s. 9-10.

BALA, Mirza, "Yeni Türk Elifbaları Münasebetiyle", *Azeri Türk,* Sene:1, Sayı: 18, s. 3.

BAŞMAN, Avni, "Latin Harfleri Meselesi", *Hayat,* 30 Kanunievvel 1926, s.3-5.

BAYKARA, Tuncer, "Ahmet Zeki Velidi Togan", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 209-210.

BENHÜR, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, *SÜTAD*, S. 15, Konya 2004, s. 325-337.

BINBAŞIOĞLU, Cavit, "İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi", *Eğitim ve Bilim*, C. 14, S. 114, Ekim 1999, s. 8-34.

CEVDET, Ahmet, “Latin Hürufatı”, *İkdam,* 10 Mart 1926, s. 1.

CEVDET, Ahmet, “Yine Latin Harflerine Dair”, *İkdam,* 21 Mart 1926, s. 2.

CAHİT, Hüseyin, “Latin Harfleri”, *Resimli Gazete,* 22 Eylül 1339, s. 2.

CAHİT, Hüseyin, “Latin Harfleri”, *Tanin,* 23 Şubat 1924, s. 3.

CAHİT, Hüseyin, “Necat Yolu”, *Tanin,* 6 Mart 1924, s. 3.

ÇINAR, Orhan, "Yeni Türkistan Dergisi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, Mayıs-Haziran 2012, s. 1-13.

DEMIRCI, Ümit Özgür, “Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)”, *Türk Yurdu Dergisi,* C. 31, S. 287, Ankara 2011, s. 225-229.

“Elifba Meselesi”, *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 11, s. 1-2.

EYİCE, Semavi, “Vasilij Viladimiroviç Barthold”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1992, s. 85-87.

HENZE, Paul B., “İç Asya’da Siyaset ve Yazı”, *BTTD*, Kasım-Aralık 1985, s. 81-83.

HESENLI, Cemil, “Birinci Türkoloji Qurultaya Qısa Tarihi Bakış”, *1926 Bakü Türkoloji Kongresi’nin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996),* TTK, Ankara 1999, s. 7-12.

İSHAKI, Ayaz, "Arap ve Lâtin Elifbalarını Mukayese", *Türk Yurdu*¸ C. 3, S. 16, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1926, s. 421-432.

KAÇALİN, Mustafa S., "Muhammed Ayaz İshakî İdilli", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 21, İstanbul 2000, s. 474-476.

KARA, Füsun, "Formation of Kyrgyz Soviet State (Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 2, February 2013, pp. 1749-1767.

KARABEKİR, Kazım, "Latin Harfini Kabul Edemeyiz!", *Hakimiyet-i Milliye,* 5 Mart 1923. s. 1-2.

Kılıçzade Hakkı, "İzmir Kongrresi'nde Latin Harfleri", *İçtihad,* 1 Haziran - 1 Temmuz - 1 Ağustos 1923, S. 154-156, s. 3174-3175, 3196-3199, 3214-3215.

KIRIMLI, Hakan, "GASPIRALI, İsmail Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 392-395.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Harf Meselesi", *Milli Mecmua,* 4. Sene, S. 75, 1 Kanunievvel 1926, s. 1206-1207.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "İlk Milletler Arası Türkoloji Kongresi Teşebbüsü", *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973), Tebliğler, I. Türk Tarihi,* Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979, s.185-188.

"Latin Hurufatı", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 13, s. 13.

"Latin Hurufu, *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 11, s. 12.

"Latin Hurufu Aleyhine", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 23, s. 14-15.

"Latin Hurufuyla İlk Mecmua", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı 3, s. 14.

"Latin Harfleri Hakkında", *Yeni Kafkasya,* Sene: 4, Sayı: 8-9, s. 17.

"Latin Harflerini Kabul Etmeli mi Etmemeli Mi?", *Akşam,* 28 Mart 1926, s. 2.

"Latin Harfinin Tatbiki Hususunda Yeni Kararlar*", Yeni Kafkasya,* Sene: 2, Sayı: 11, s. 15.

" Latin Hurufu Meselesi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 2, Sayı: 22, s. 12.

MÜEZZINOĞLU, Ersin, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, Eylül 2018, s. 249-260.

"Müstakil Lisanlar", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 15, s. 16.

N ., K. Özbek, "Yeni Özbek Alfabesi", *Yeni Türkistan,* S. 14, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1930, s. 16.

NABY, Eden, "The Emerging Central Asia: Ethnic and Religious Factions", *Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union*, University Press of Florida, Gainesville FL 1994, s. 47-60.

NADİ, Yunus, "Latin Harfleri", *Cumhuriyet,* 20 Mart 1926, s. 2.

NADİ, Yunus, "Türkçe ve Latin Hurufu", *Cumhuriyet,* 12 Mart 1926, s. 1.

PARLATIR, İsmail, "Servet-i Fünûn", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 36, İstanbul 2009, s. 573-575.

RESULZADE, Mehmet Emin, "Azerbaycan'da Latin Elifbası", *Yeni Kafkasya,* Sene: 1, Sayı: 2, İstanbul 1923, s.4-6.

RESULZADE, Mehmet Emin, "Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetiyle", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 10, s. 3-6.

RESULZADE, Mehmet Emin, "Harf İnkılabı Muvacehesinde", *Azeri Türk,* Sene: 1, Sayı: 18, s. 1-2.

RESULZADE, Mehmet Emin, "'Yeni Elifba'nın Mahiyeti", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 10, s. 6.

"Sovyetler İttihadı Türk Elifba Komitesi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 13, s. 15.

ŞEHABETTİN, Cenab, "Lisanımızın İhtiyaçları", *Servit-i Fünün,* 24 Ağustos 1925 (1341), s. 227-228.

TANSEL, Fevziye Abdullah, "Arap Harflerinin Islâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten*, C. XVII, S. 66, Ankara 1953, s. 223-249.

TARAKÇI, Celal, "Cenab Şahabeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 346-349.

TOPSAKAL, İlyas, "Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İlminskiy ve Sistemi 1860-1917", *Tarih Dergisi,* S. 51, İstanbul 2011, s. 47-71.

TUNCER, Hüseyin, "Türk Yurdu", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbıl 2012, s. 550-551.

"Türkiyat Kongresinde Neler Konuşuldu", *Vatan,* 29 Mart 1926, s. 3.

TÜRKMEN, "Kabahat Arap Harflerinde mi?", *Yeni Kafkasya,* Sene:3, Sayı: 8, s. 12-13.

"Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 6, s. 1.

"Türkoloji Kongresi", *Yeni Kafkasya,* Sene: 3, Sayı: 8, s. 10-11.

UCA, Alaaddin, "Mirza Fethali Ahundzade'nin Türk Dünyasına Hizmetleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 17, Erzurum 2001, s. 365-382..

UÇMAN, Abdullah, "Necip Âsım Yazıksız", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 32, İstanbul 2006, 493-494.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Prof. Ali Turan'ın (Hüseyinzade) 1926'da Bakû'da Toplanan 1 inci Türkoloji Kongresinde Aldığı Notlardan", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,* TTK Yayınevi, Ankara 1963, s. 143-147.

YAPICI, Fatih, "Sovyet Dönemi Dil Politikaları", *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya,* Çevrebilim, İstanbul 2018, s. 291-313.

YAZICI, Nesimi, "İkdam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 24-25.

YÜKSEL, Nahir, "Tanin (1922-1925)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.95, Bahar 2007, s.1-37.

Zeki Velidi, "Türklerde Hars Buhranı", *Türk Yurdu,* C. 4, S. 24, Kanunievvel 1926, s. 494-511.

GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Hayat

İçtihad

İkdam

Resimli Gazete

Tanin

DERGİLER

Akademik Bakış Dergisi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD*)*

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Azeri Türk

Belleten

Milli Mecmua

Odlu Yurt

Servet-i Fünûn

Tarih Dergisi

The Journal of Academic Social Science Studies

Türk Yurdu

Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi

Yeni Kafkasya Dergisi

Yeni Türkistan

Yeni Türkiye

ANSİKLOPEDİLER

Encyclopedia Brittanica

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TEZLER

İSAYEVA, Şöle, *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Türk İnkılâbına Tesirleri,* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

Vikipedia, *Samed Ağa Ağamalıoğlu,* https://tr.wikipedia.org/wiki/Samed_Ağa_Ağamalıoğlu, (01.03.2019).

İsmail Şükrü Çelikay, *http://www.biyografya.com/biyografi/10669,* (30.03.2019).

DİZİN

Abdulla Bey Efendiyev 66
Ahmet Cevat Emre 110
Ahmet Cevdet 98, 99, 100, 105, 106, 107, 166
Akakiy Çenkoliy 30
Akşam 101, 175, 179
Aleksandr Samoyloviç 74
Ali Seydi 89
Atatürk ..... VIII, XI, 4, 5, 19, 103, 104, 109, 110, 114, 116, 117, 145, 164, 165, 168, 170, 179, 180
Avni Başman 101, 102, 110
Avram Galanti 101, 102
Ayaz İshaki 6, 7, 10, 141, 142, 147
Azeri Türk ..... XI, 6, 7, 8, 132, 133, 134, 136, 139, 172, 175, 176, 177, 180
Buharin 34, 37, 42, 43, 149
Bund 30
Çeçen 41, 128, 133
Cenab Şehabettin 89, 90
Cumhuriyet 3, 100
Çuvaş 11, 152, 153
Dağıstan 56, 71, 81, 131, 133, 155, 162
Falih Rıfkı Atay 110, 111
Fuat Köprülü 9, 59, 92, 93, 95, 97, 109, 127
Galimcan Şarafoviç Şeref 77
Grajdankiy Alfabesi 23
Gyula Mészàros 74
Hakas Türkleri 70, 80
Halid Said Hocayev 3, 71, 93, 155
Halide Edip 9, 104, 163

Hayat 5, 101, 102, 172, 179
Hüseyin Cahit 4, 9, 84, 86, 88, 89, 105
Hüseyinzade Ali Bey 59, 92, 94, 95, 96, 97, 127, 128
Ibıray Altınsarın 16
İçtihat 85
III. Aleksandr 39
İkdam 4, 98
İnguş 41, 76, 133
İskra 29
İsmail Gaspıralı 9, 18, 20, 22, 23, 60, 69, 144, 158
Kamanev 41, 43, 149, 151
Kazakistan 12, 47, 71, 82
Kazım Karabekir 85
Kılıçzade Hakkı 85, 86, 174
Kırgız 15, 41, 174
Kırgızistan 47, 81
Kiril Alfabesi ..... II, 25, 60, 64, 72, 80, 157
Kreşen 15
Kuzey Kafkasya 12, 47, 70, 131
Lenin .. VI, X, 2, 10, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 114, 115, 128, 138, 150, 159, 165, 168
Levi İvanoviç Jirkov 75, 76
Mahmut Esat Bozkurt 109
Mazhar Müfit Kansu 104
Mehmet Emin Resulzade 5, 6, 7, 8, 69, 72, 97, 98, 121, 122, 123, 126, 127, 132, 134, 135, 140, 164, 170
Menzel 2, 3, 59, 60, 73, 93, 106, 130
Mirza Bala 6, 7, 8, 119, 136, 137, 138, 140, 141
Mirza Celil Mehemmedkuluzade 71
Mirza Fethali Ahundov 18, 23, 158
Mirza Rıza Han 18, 23
Müsavat Partisi 65, 68, 69, 72, 132

Mustafa Kemal .II, III, VII, 71, 96, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 117, 120, 161, 162, 166, 168
Necib Âsım 90, 91
Nesip Bey Yusufbeyli 68
Nikolay İlminskiy 12
Nikolay Yakovlev 75
Odlu Yurt ..... XI, 6, 8, 140, 141, 172, 180
Oset 41, 76
Özbekistan 47, 80, 81, 82, 148, 156
Proletarskaya Pravda 52
Resimli Gazete 5, 86, 173, 179
Rosa Luxemburg 33, 34
RSDİP ..... XIV, 27, 28, 30, 31, 40
Saha Türkleri 24
Şahtantinski 18, 22, 23
Samed Ağa Ağamalioğlu 53, 57, 67, 72, 128
Semen Andreeviç Novgorodov 24
Servet-i Fünün Dergisi 90
Stalin .VI, VII, X, 2, 10, 28, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 55, 56, 57, 58, 69, 72, 115, 117, 118, 119, 149, 150, 151, 154, 155, 159, 160, 161, 165, 168, 173
Sultan Galiyev 43
Tacikistan 47
Tahsin Ömer 86, 87
Tanin 4, 88, 89, 173, 179
Tataristan 12, 67, 71, 81, 132, 152, 153, 156, 166
Tomski 37
Troçki 30, 38, 41, 43, 150, 151
Türk Yurdu 90
Türkmenistan 47, 81, 82, 126, 156
Ural 14, 47, 142
Vasiliy Barthold 74
Veli Xuluflu 71

Yakup Kadri 105, 110
Yeni Kafkasya ..... XI, 5, 6, 7, 98, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 139, 164, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 180
Yosif Visaryonoviç Cugaşvili 37
Zeki Velidi Togan ..... VIII, 6, 8, 9, 145, 146, 147, 148, 172
Zinovyev 3, 149, 150, 151